

1-3

Шарк

ЮЛДУЗИ

Р 440
1946 1-3

1946 г.

ЎЗБЕКИСТОН
СОВЕТ ЁЗУЧИЛАР СОЮЗИ

ТОШКЕНТ - 1946

Mem. comp. 101-10
5/11-29

0

МУНДАРИЖА

Бет

Москва шаҳри Сталин сайлов округи сайловчиларининг 1946—йил 9 февраль сайлов олди йиғилишида ўртоқ <i>И. В. Сталин</i> нутқи . . .	3
<i>Ойбек</i> — Баъзи вазифалар ҳақида икки оғиз гап	17

АДАБИЙ-БАДИИЙ АСАРЛАР

<i>Гафур Ғулум</i> — Дебоча ("Иосиф Сталин" ше'рига кириш)	23
Йиғинларга	24
<i>Ойбек</i> — Қуёш қораймас (романдан боб)	25
<i>Уйғун</i> — Раққоса	39
<i>Ойдин</i> — Қуш қанот	40
<i>Шайхзода</i> — Лениннинг сувратига қараб	45
<i>Миртемир</i> — У кун	46
<i>А. Қ. ҳҳор</i> — Бешик	49
<i>Собир Абдулла</i> — Истар	53
Чарас қилдим	—
<i>Ж. Шарофий</i> — Уғлимга	54
<i>Ҳамид Ғулум</i> — Шоир	56
Дўстлар соғлиғига	57
Мен севардим	—
<i>Зулфия</i> — Халлар	58
<i>Шароф Рашид</i> — Пахтакор	60
<i>Неъмат Ғ шўлат Ёнғин Мирза</i> — Менинг бурчим	63
<i>Шукрулла</i> — Менинг севгим	65
Умрим	—
<i>Туроб Тўла</i> — Ғанишернинг шўхрати	68
Ҳамз — Ленинград	67
<i>М. Бобоев</i> — Салом, Ўзбекистон	69
<i>Шўхрат</i> — Ёлаёа дақиқаси	70
<i>Тўғон Эрназар</i> — Чегарадан ўтганда	71
<i>Пўлат Мўмин</i> — Қуёш ҳам пахтакор	72
<i>М. И. Шевардин</i> — Ғолиб Санжар (романдан парча)	73
<i>Утқур Ғалид</i> — Энди эрисининг юзи ёруқ	93

ФОЛЬКЛОР

<i>М. Афзалов</i> — Ватан уруши йилларида яратилган фольклор асарларидаги намуналар	96
---	----

ТАНҚИД ВА ТАҚРИЗ

<i>Шайхзода</i> — Лауреатимиз ҳақида	101
<i>Х. Ёқуб</i> — Абдулла қаҳҳор ноилалари	110
<i>Берҳаққий</i> — "Сеп из қиз" — Ҳамза театрида	120
<i>А. Ғалимжонов</i> — "Танланган ше'рлар"	130
<i>М. Б. бобоев</i> — "Бизнинг овоз"	132

АДАБИЙ ҲАЁТ

Адабий Тошкент ва Самарқанд	136
---------------------------------------	-----

МОСКВА ШАҲРИ СТАЛИН САЙЛОВ ОКРУГИ
САЙЛОВЧИЛАРИНИНГ 1946 ЙИЛ 9 ФЕВРАЛЬ САЙЛОВ

ОЛДИ ЙИГИЛИШИДА ЎРТОҚ

И. В. СТАЛИН

Н У Т Қ И

Раис: Сўз Иосиф Виссарионович Сталинга берилади.

(Ўртоқ Сталин минбарга чиқиши блан сайловчилар гулдурас қарсақлар чалиб, уни табрикладилар. Бу қарсақ ва табриклар бирнеча минут давом этди. Большой театр залидагиларнинг ҳаммалари ўринларидан туриб, ўртоқ Сталинни табрикладилар. Залнинг ҳар тарафидан „Улуғ Сталинга, ура!“, „Яшасин улуғ Сталин, ура!“, „Жонажон Сталинга, ура!“, деган овозлар тўхтовсиз эшитилиб турди).

Ўртоқ СТАЛИН:

Ўртоқлар!

Олий Советга бўлган кейинги сайловлардан буён саккиз йил ўтди. Бу даврда ажрим қилучи муҳим воқиялар жуда кўп бўлди. Бу даврнинг дастлабки тўрт йили совет кишиларининг учинчи бешйилликни амалга ошириш йўлида зўр ғайрат блан ишлашлари блан ўтди. Бу даврнинг сўнги тўрт йили немис ва япон агрессорларга қарши уруш блан, я'ни иккинчи жаҳон уруши блан ўтди. Ўтган даврда бўлган энг муҳим воқиа, шубҳасиз, шу урушдир.

Иккинчи жаҳон уруши тасодифий суратда, ёки айрим давлат арбобларининг хатолари натижасида келиб чиқди, деб ўйлаш нотўғри бўлади, гарчи бундай хатоларнинг бўлганлиги шубҳасиз бўлса ҳам. Ҳақиқатда эса уруш, жаҳон иқтисодий ва сиёсий кучларининг ҳозирги замон монополия капитализми негизидаги тараққиётининг муқаррар натижаси бўлиб майдонга келди. Марксистлар, жаҳон хўжалигининг капиталистик системасида умумий кризис ва уруш унсурлари бор, шу сабабдан, ҳозирги замонда жаҳон капитализми силлиқ ва текис тараққий этмасдан, кризис ва ҳарбий ҳалокатларни кечириб тараққий қилади, деб такрор-такрор айтдилар. Гап шундаки, капиталистик мамлакатларнинг

бир текис тараққий этмаслиги, одатда, ма'лум вақт ўтиш блан жаҳон капитализми системасидаги мувозанатни бирданига бузиб юборади, капиталистик мамлакатларнинг бир гуруҳи ўзини хомаш'ё ва бозорга бошқалардан кўра камроқ ёлчиган ҳисоблаб, одатда қуролли кучларни ишга солиш йўли блан аҳволни ўзгартиришга ва «та'сир доиралари»ни ўз фойдасига қайтадан тақсимлашга ҳаракат қилади. Бунинг натижасида капитализм дун'ёси бир-бирига душман бўлган икки қисмга ажралади ва улар ўртасида уруш чиқади.

Хомаш'ё ва бозорларни, мамлакатларнинг иқтисодий жиҳатдан тутган ўринларига қараб, тотувлик, тинчлик ва ҳамжиҳатлик блан вақт-вақтида улар ўртасида қайтадан тақсим қилиб туриш мумкин бўлса, ҳарбий ҳалокатларнинг олдини олиш мумкин бўлур эди. Аммо жаҳон хўжалигининг ҳозирги капиталистик тараққиёти шароитида бу мумкин эмас.

Шундай қилиб, жаҳон хўжалиги капиталистик системасининг биринчи кризиси натижасида биринчи жаҳон уруши чиқди, иккинчи кризис натижасида эса иккинчи жаҳон уруши чиқди.

Бундан, иккинчи жаҳон уруши биринчи жаҳон урушининг нусхаси деган ма'но келиб чиқмайди, албатта. Аксинча, иккинчи жаҳон урушининг биринчи жаҳон урушидан фарқ қилган муҳим хусусиятлари бор. Шуни назарда тутиш керакки, асосий фашист давлатлар, я'ни Германия, Япония, Италия иттифоқи мамлакатларга ҳужум қилишдан аввал ўз мамлакатларида буржуа демократик эркинликларнинг қолган-қутганларини ҳам йўқ қилдилар, ўз мамлакатларида қаттиқ жабр, зулм ва қирғинга асосланган тартиб жорий қилдилар, кичик мамлакатларга мустақиллик берилсин, улар эркин тараққий қилсинлар, деган принципни поймол этдилар, бировларнинг ерларини босиб олишни ўзларига снэсат қилиб олдилар ва дун'ёга ҳоким бўлиш ҳамда фашизм тартибини бутун дун'ёга ёйиш учун курашамиз, деб барала айтдилар. Уқ давлатлари Чехословакияни ва Хитойнинг марказий районларини босиб олдилар, шу блан барча ҳурриятпарвар халқларни қул қилиш тўғрисидаги дўқларини амалга оширишга бел боғлаганликларини кўрсатдилар. Бинобарин, ўқ давлатларига қарши олиб борилган иккинчи жаҳон урушининг биринчи жаҳон урушидан фарқи шуки, бу уруш энг бошданоқ фашизмга қарши озодлик уруши тусини олди ва бу урушнинг вазифаларидан бири демократик эркинликларни тиклашдан иборат эди. Совет Иттифоқининг ўқ давлатларига қарши бўлаётган урушга қўшилиши, иккинчи жаҳон урушининг фашизмга қарши ва озодлик йўлидаги уруш хусусиятини кучайтирарди, халос, дарҳақиқат кучайтирди ҳам.

Совет Иттифоқи, Америка Қўшма Штатлари, Буюк Британия ва бошқа ҳурриятпарвар давлатлар ўртасида фашизмга қарши тузилган иттифоқ ана шу асосда вужудга келди. Кейин бу иттифоқ ўқ давлатларининг қуролли кучларини тор-мор келтиришда қат'ий роль ўйнади.

Иккинчи жаҳон урушининг келиб чиқиши ва унинг хусусияти масаласи ана шундай.

Уруш халқлар ҳаётида ҳақиқатан ҳам тасодифий бир нарса бўлмади ва бўлолмас эди, бу уруш амалда халқларнинг ўз ҳаёт-мамоти учун бўлган урушга айланди ва худди шу сабабдан, бу уруш яшин сингари тез ўтиб кетадиган уруш бўлаолмас эди, энди буни ҳамма э'тироф қилса керак.

Бизнинг мамлакатимизга келганда шуни айтиш керакки, бу уруш Ватанимиз тарихида бўлиб ўтган урушларнинг ҳаммасидан ҳам қаттиқ ва оғир уруш бўлди.

Аммо уруш бир офатгина бўлмай, халқнинг бутун кучларини синов ва текширишдан ўтказган буюк имтиҳон ҳам бўлди. Уруш мамлакат ичкарасидаги ва фронтдаги барча иш ва воқиаларни очиб ташлади, у барча давлат, барча ҳукумат ва барча партияларнинг юзларидаги барча ниқоб ва пардаларни ҳеч аямай йиртиб ташлади ва уларнинг ҳақиқий башарасини ниқобсиз ва бўёвсиз очиқ қилиб кўрсатди, уларнинг бутун нуқсон ва фазилатларини очиб берди.

Уруш биздаги совет тузуми учун, давлатимиз, ҳукуматимиз ва бизнинг коммунистик партиямиз учун бамисоли бир синов бўлди, уларнинг ишларини яқунлади ва бизларга, кишиларингиз ва ташкилотларингиз, буларнинг қилмиш ва қидирмишлари ана шу, буларга яхшилаб бир қаранг ва ҳар қайсисининг қилмишига яраша мукофотини беринг, дегандек бўлди.

Урушнинг фойдалиқ томонларидан бири шудир.

Биз сайловчилар учун бунинг катта аҳамияти бор, чунки бу ҳол партиямизнинг ва партия кишиларининг фаолиятига тез ва тўғри баҳо беришимиз ва тўғри хулосалар чиқаришимиз учун ёрдам беради. Бэшқа вақт бўлса, партия намояндаларининг нутқ ва докладларини текшириб, бу нутқ ва докладларни таҳлил қилиб, уларнинг сўзлари блан ишларини таққослаш, яқун чиқариш ва шу сингари ишлар блан овора бўлиб ўтирар эдик. Бунинг учун анча оғир ва қийин ишларни бажариш лозим бўлар эди, бунинг устига, хато қилиб қўймоқ эҳтимоли ҳам йўқ эмасди. Эндиликда, уруш тамом бўлиб, ташкилотларимиз ҳамда раҳбарларимизнинг ишини бу урушнинг ўзи текшириб яқунлагач, аҳвол бошқа бўлди. Энди масалани тушуниб олишимиз ва тўғри хулосалар чиқаришимиз анча осонлашди.

Хўш, энди урушнинг яқунлари нимадан иборат?

Энг муҳим яқун битта, бошқа ҳамма яқунлар шундан келиб чиқади. Бу яқун шундан иборатки, урушнинг правардида душманлар енгилди, бизлар эса иттифоқчиларимиз блан биргаликда енгдик. Биз урушни душманлар устидан тўла ғалаба қозониш блан тамомладик,—урушнинг энг муҳим яқуни ана шу. Аммо бу жуда ҳам умумий яқун ва биз гапни бу блан бас қилиб қўялмаймиз. Инсоният тарихида мисли кўрилмаган иккинчи жаҳон урушидек бир урушда душманларни тор-мор келтириш, албатта, одамшумул тарихий ғалаба қилмоқ, демакдир. Булар ҳаммаси тўғри. Аммо шундай бўлса ҳам бу умумий бир яқун ва биз бу яқун блан қаноатланиб қололмаймиз. Ғалабамизнинг буюк тари-

хий аҳамиятини тушунмоқ учун бу масалани аниқроқ ва яққолроқ қилиб очиқ-равшан билиб олиш зарур.

Хўш, душманлар устидан қозонган ғалабамизни қандай тушунмоқ керак, мамлакатимиздаги ички кучларнинг ҳолати ва тараққиёти нуқтаси назаридан қараганда бу ғалаба нимани аңлатади?

Бизнинг ғалабамиз, аввало, совет ижтимоий тузумимиз ғалаба қилди, совет ижтимоий тузumi уруш ўтида муваффақият блан синовдан ўтиб, ўзининг мустаҳкамлигини, яшашга тамомила қобил эканлигини исбот қилди, демакдир.

Малумки, чет эл матбуотида совет ижтимоий тузumi ҳалокатга маҳкум бўлган «қалтис бир тажриба», совет тузumi амонат турган «ўйинчоқ уй»дек бир нарса бўлиб, унинг ҳаётда илдизи йўқ ва у Чека идоралари томонидан халққа мажбуран қабул қилдирилган бир нарса, ташқаридан салгина бир туртилса, бу «ўйинчоқ уй» ер блан яксон бўлиб кетади, деган фикрлар кўп марта айтилган эди.

Эндиликда, уруш чет эл матбуотининг шу асоссиз да'воларини чиппакка чиқарди, деб айтаоламиз. Уруш, совет ижтимоий тузumi халқнинг ўз орасидан етишиб чиққан, чинакам халқ тузumi эканлигини ва халқ бу тузумни зўр бериб қўллаб-қўлтуқлаётганлигини, совет ижтимоий тузumi жамият ташкилотининг яшашга тамомила қобил ва мустаҳкам шакли эканлигини кўрсатди.

Бугина эмас. Ҳозирги вақтда гап, совет ижтимоий тузумининг яшашга қобил ёки ноқобиллиги устида эмас, чунки урушдан олинган яққол ибратлардан кейин, бадбинлардан бирортаси ҳам совет ижтимоий тузумининг яшашга қобиллиги тўғрисида шубҳа қилиб гапиришга жур'ат этолмайди. Энди гап, совет ижтимоий тузумининг советдан бошқа ижтимоий тузумга қараганда яшашга кўпроқ қобил ва мустаҳкам тузум эканлиги ҳақида, совет ижтимоий тузumi жамиятни уюштиришда совет тузумидан бошқа ҳарқандай ижтимоий тузумга қараганда энг яхши шакл эканлиги тўғрисида бораётир.

Иккинчидан, бизнинг ғалабамиз, совет давлат тузумимиз ғалаба қилди, кўп миллатли совет давлатимиз урушнинг ҳамма синовларидан ўтиб, ўзининг мустаҳкамлигини ва яшашга қобил эканлигини исбот қилди, демакдир.

Малумки, чет эл матбуотининг машҳур кишилари, кўп миллатли совет давлати яшалмайдиган «сун'ий бир бинодир», аҳвол мушуқлашгундай бўлса, Совет Иттифоқи муқаррар ҳалок бўлади. Австро-Венгриянинг бошига тушган кун Совет Иттифоқининг бошига ҳам тушади, деган мазмундаги фикрларни кўп. марта айтган эдилар.

Эндиликда, уруш чет эл матбуотининг тамомила пуч бўлган шу фикрларини рад этди, деб айтаоламиз. Уруш, кўп миллатли совет давлат тузумининг муваффақият блан синовдан ўтиб, уруш вақтида янада кўпроқ мустаҳкамланганлигини ва яшашга тамомила қобил давлат тузumi бўлганлигини кўрсатди. Бу жаноблар

Совет Иттифоқини Австро-Венгрияга ўхшатиш тамомила асоссиз эканлигини тушинмадилар, чунки бизнинг кўп миллатли давлатимиз миллий низо' ва миллий адоват ҳисларини кучайтирадиган буржуа тузуми асосида эмас, балки совет тузуми асосида вужудга келди. Бу совет тузуми, аксинча, давлатимиздаги халқлар ўртасида дўстлик ва қардошлардек бир-бирига ёрдамлашиш ҳисларини ўстиради.

Уруш сабоқларини кўрганларидан кейин бу жаноблар совет давлат тузумининг яшашга қобиллигини инкор қилишга энди ботинолмай қолдилар. Эндиликда гап совет давлат тузумининг яшашга қобиллиги тўғрисида эмас, чунки унинг яшашга қобил эканлигига ҳеч шак-шубҳа йўқ. Совет давлат тузуми намуна бўладиган кўп миллатли давлат бўлиб қолди, совет давлат тузуми миллий масала ва миллатлар ҳамкорлиги масаласи, бошқа ҳарқандай кўп миллатли давлатдагига қараганда яхши ҳал этилган давлат ташкилоти системасидир, энди гап шу тўғрида боради.

Учинчидан, бизнинг ғалабамиз, совет қуроли кучлари ғалаба қилди, демакдир. Қизил Армиямиз ғалаба қилди, Қизил Армия урушнинг ҳамма машаққатларига қаҳрамонларча бардош берди, душманларимизнинг армияларини яқсон қилди ва урушдан енгиб чиқди, демакдир. (Мажлисдагилар орасидан, «Ўртоқ Сталин раҳбарлиги остида енгдик!» деган овозлар чиқди, ҳамма ўрнидан турди, узоқ давом этган ва гулдуросга айланган олқишлар).

Эндиликда, дўст ва душманларимиз ҳамма, Қизил Армия ўзининг буюк вазифаларига лойиқ ва муносиб даражада эканлигини э'тироф қилмоқда. Аммо бундан олти йил илгари, уруш олдидаги даврда аҳвол бошқача эди. Малумки, чет эл матбуотининг машҳур кишилари ва чет элларда танилган ва уруш ишини яхши билган му'табар кишиларнинг кўплари, Қизил Армиянинг аҳволи кўп шубҳа туғдиради, Қизил Армия ёмон қуролланган ва чинакам яхши командирлари йўқ, Қизил Армиянинг ма'навий ҳолати танқиддан ҳам тубан, у мудофаа учун яраса-ярар, аммо ҳужум учун ярамайди, немис қўшинлари зарба бериши блан, Қизил Армия амонат турган бинодек қулаб тушади, деб такрор-такрор айтган эдилар. Бундай фикрлар Германиядагина эмас, балки Франция, Англия, Америкада ҳам айтилган эди.

Эндиликда, уруш ана шундай асоссиз ва кулгили гапларнинг ҳаммасини чиппакка чиқарди, деб айтаоламиз. Уруш, Қизил Армиянинг амонат турган бино эмаслигини, балки замонимизнинг биринчи даражали армияси бўлиб, унинг ҳозирги замонга муносиб мукамал яроғ-аслаҳалари, энг тажрибали командирлари борлигини, жанговарлик ва ма'навий ҳислатлари юксак эканлигини кўрсатди. Шунинг унутмаслик керакки, Қизил Армия, кечагина Европа давлатларининг армияларига даҳшат солган герман армиясини тор-мор келтирган армиядир.

Қизил Армияни «танқид қилувчилар» тобора камайиб бораётганлигини айтиб ўтиш керак. Бунинг устига чет эл матбуотида Қизил Армиянинг юксак ҳислатлари, Қизил Армия жангчи ва

командирларининг маҳорати, унинг стратегия ва тактикасининг беками-қўстлиги тўғрисида ёзилган мақолалар тез-тез чиқиб турипти. Бунинг сабаби маълум. Қизил Армия Москва ва Сталинград ёнида, Курск ва Белгород ёнида, Киев ва Кировоград ёнида, Минск ва Бобруйск ёнида, Ленинград ва Таллин ёнида, Ясси ва Львов ёнида, Висла ва Неман, Дунай ва Одер дарёлари бўйида, Вена ва Берлин ёнида порлоқ ғалабаларга эришганидан кейин, шу ғалабаларнинг ҳаммасидан кейин, Қизил Армия биринчи даражали армия эканлигини ва бу армиядан кўп нарса ўрганиш мумкин эканлигини эътироф қилмай бўлмайди. (Г у л д у р э с о л қ и ш л а р).

Яққол ва аниқ қилиб айтганда, мамлакатимизнинг душманлар устидан қозонган ғалабасини биз ана шундай тушунамиз.

Урушнинг якунлари асосан ана шулардан иборат.

Бугун мамлакатни аввало актив мудофаага тайёрламасдан туриб, бундай тарихий ғалабага эришиш мумкин, деб ўйлаш хато бўлур эди. Қисқа муддат ичида, уч-тўрт йил мобайнида, шундай тайёргарлик кўриш мумкин, деб ўйлаш ҳам шунингдек хато бўлур эди. Биз фақат аскарларимизнинг ботирлиги орқасидагина ғалаба қилдик, деб айтиш ундан ҳам каттароқ хато бўлур эди. Ботирлик кўрсатмай туриб, ғалаба қозониш мумкин эмас, албатта. Аммо армияси кўп, жуда яхши яроғ-аслаҳалари, яхши таълим кўрган офицерлари бўлган ва таъминот ишлари тузуккина йўлга қўйилган душманни енгмоқ учун ёлғиз ботирликнинг ўзи кифоя қилмайди. Бундай душмanning зарбасига бардош қилиш, унинг зарбасини қайтариш ва сўнгра уни тамомила енгish учун аскарларимизнинг мислсиз ботирлигидан ташқари, ҳозирги замоннинг янги қуролларига етарлик миқдорда эга бўлиш ва таъминот ишини етарлик даражада яхши йўлга қўйиш ҳам зарур эди. Аммо шу мақсадда, қурол, анжом ишлаб чиқариш ва корхоналарга керакли асбоб-ускуналар ишлаб чиқариш учун металл, корхоналар блан транспортнинг ишларини таъминлаш учун ёқилғи; кийим-кечак тайёрлаш учун пахта; армияни таъминлаш учун ғалла каби муҳим нарсаларнинг бўлиши ва бўлганда ҳам етарли миқдорда бўлиши керак эди.

Мамлакатимиз иккинчи жаҳон урушига киришдан олдин ҳам асосан шу эҳтиёжларни таъмин этиш учун энг зарур бўлган моддий имкониятларга эга эди, дейиш мумкинми? Фикримча, шундай дейиш мумкин. Ана шундай жуда катта ишга тайёргарлик кўриш учун халқ хўжалигини ривожлантириш юзасидан учта бешйиллик планни амалга ошириш лозим бўлди. Ана шу уч бешйиллик план бу моддий имкониятларни вужудга келтиришимизга ёрдам берди. Ҳар ҳолда, иккинчи жаҳон уруши олдида, яъни 1941 йилда, мамлакатимизнинг аҳволи бу жиҳатдан биринчи жаҳон уруши арафасидаги, яъни 1913 йилдаги аҳволдан бирнеча марта яхши эди.

Мамлакатимиз иккинчи жаҳон уруши олдида қандай моддий имкониятларга эга эди?

Бу масалани яхшироқ тушуниб олишингизга ёрдам бериш

учун бу ерда коммунистлар партиясининг мамлакатимизни актив мудофаага тайёрлаш соҳасида қилган ишлари тўғрисида қисқача ҳисоб бериб ўтишим керак.

Агар иккинчи жаҳон урушининг арафаси бўлмиш 1940 йилдаги маълумотларни олиб, уларни биринчи жаҳон урушининг арафаси бўлмиш 1913 йилдаги маълумотлар билан солиштириб кўрсак, қуйидаги ҳолни кўрамиз.

Мамлакатимизда 1913 йилда 4 миллион 220 минг тонна **чўян**, 4 миллион 230 минг тонна **пўлат**, 29 миллион тонна **тошқумир**, 9 миллион тонна **нефть**, 21 миллион 600 минг тонна **товар ғалла**, 740 минг тонна **пахта** чиқарилган эди.

Мамлакатимиз биринчи жаҳон урушига кирган вақтда унинг моддий имкониятлари ана шу ҳолда эди.

Эски Русиянинг уруш олиб бориш учун ишлатиши мумкин бўлган иқтисодий базаси ана шу эди.

1940 йилга келганда шунга айтиш керакки, бу йил ичида мамлакатимизда 15 миллион тонна, яъни 1913 йилдагига қараганда қарийб 4 марта кўп **чўян**, 18 миллион 300 минг тонна, яъни 1913 йилдагига қараганда 4 ярим марта кўп **пўлат** ишлаб чиқарилди, 166 миллион тонна, яъни 1913 йилдагига қараганда 5 ярим марта кўп **тошқумир**, 31 миллион тонна, яъни 1913 йилдагига қараганда 3 ярим марта кўп **нефть** чиқарилди, 38 миллион 300 минг тонна, яъни 1913 йилдагига қараганда 17 миллион тонна ортиқ **товар ғалла**, 2 миллион 700 минг тонна, яъни 1913 йилдагига қараганда 3 ярим марта кўп **пахта** етиштирилди. Мамлакатимиз иккинчи жаҳон урушига кирган вақтда унинг моддий имкониятлари ана шу ҳолда эди.

Совет Иттифоқининг уруш олиб бориш учун ишлатиши мумкин бўлган иқтисодий базаси ана шу ҳолда эди.

Кўрасизки, фарқ жуда катта.

Ишлабчиқаришнинг шундай мисли кўрилмаган даражада ўсишини, мамлакатнинг фақат қоқоқликдан тараққиёт сари одатдаги оддий ўсиши, деб бўлмайди. Бу, шундай бир сакраш эдики, бунинг орқасида ватанимиз қоқоқ мамлакатдан илғор мамлакатга, деҳқончилик мамлакатидан саноатлашган мамлакатга айланган эди.

Бу тарихий ўзгариш биринчи бешйилликнинг биринчи йили бўлган 1928 йилдан бошлаб уч бешйиллик мобайнида бўлган ўзгаришдир. Бу вақтгача, биз биринчи жаҳон уруши ва граждан уруши натижасида вайрон бўлган саноатни тиклаш ва жароҳатларни даволаш билан шугулланган эдик. Бунда биринчи бешйилликнинг 4 йилда бажарилганлигини, учинчи бешйилликнинг 4 йилда уруш бўлиб қолиб бажарилмай қолганлигини эътиборга олсак, мамлакатимиз атиги сал кам 13 йил ичида деҳқончилик мамлакатидан саноатлашган мамлакатга айланганлиги маълум бўлади.

Бундай улуғ ишни амалга ошириш учун ўн уч йил фоят қисқа бир муддатдир. Буни эътироф қилмай бўлмайди.

Бу рақамлар эълон қилинган вақтларда чет эл матбуотида жу-

да кўп ҳархил шов-шувлар чиққанлигининг сабаби ҳам аслда шу. Дўстлар «му'жиза» воқи' бўлди, деб ўйладилар. Бизга бад-хоҳлик қилучилар, бешйиллик планлар «большевиклар тарғиботи» ва «Чеканинг найранги» деган эдилар. Аммо дун'ёда му'жизалар бўлмаганидан, ижтимоий тараққиёт қонунларини бекор қилиш Чеканинг қурби етадиган иш бўлмаганлигидан, чет эллардаги «афкор умумия» нсилож ҳақиқатни э'тироф қилишга мажбур бўлди.

Коммунистлар партияси шундай қисқа бир вақт ичида бу моддий имкониятларни қандай сиёсат ёрдами билан вужудга келтирди?

Аввало мамлакатни sanoatлашда қўлланилган совет сиёсати ёрдами билан вужудга келтирди.

Мамлакатни sanoatлашнинг совет усули sanoatлашнинг капиталистик усулидан тамомила фарқ қилади. Капиталистик мамлакатларда sanoatлаш одатда енгил sanoatдан бошланади. Оғир sanoatдан кўра енгил sanoat камроқ маблағ талаб этади, енгил sanoatда капитал тез-тез айланиб туради, бунда фойда олиш оғир sanoatдигидан кўра осонроқ бўлади. Шу сабабдан капиталистик мамлакатларда sanoatлаш дастлаб енгил sanoatдан бошланади. Орадан узок вақт ўтиб, енгил sanoat фойда тўплаб, бу фойдаларни бонкаларга қўйганидан кейин, фақат шундан кейин, оғир sanoatга гал келади ва оғир sanoatни ривожлантирадиган шароит вужудга келтириш учун енгил sanoatда жамғарилган маблағлар секин-аста оғир sanoatга кўчирила бошлайди. Аммо бунинг учун неча ўн йиллардан иборат узок муддат керак бўлади, бу муддат ўтгунча енгил sanoatнинг ривожланишини кутиб туришга ва оғир sanoatсиз харобликда яшамокка тўғри келади. Албатта коммунистлар партияси бу йўлдан боролмас эди. Уруш яқинлашиб келаётганлигини, оғир sanoat бўлмаса, мамлакатни мудофаа қилиш иложи йўқлигини, оғир sanoatни ривожлантиришга дарҳол қиришиш кераклигини, бу ишда кечикиб қолинса, ютқузилажагини партия билар эди. Партия, Лениннинг оғир sanoat бўлмаса, мамлакатнинг мустақиллигини сақлаб қолиш мумкин эмас, оғир sanoat бўлмаса, совет тузумининг ҳалок бўлиши мумкин, деган сўзларини эсда тутди. Шу сабабдан, мамлакатимизнинг коммунистлар партияси sanoatлашнинг «одатдаги» йўлини рад этди ва мамлакатни sanoatлаш ишини оғир sanoatни ривожлантиришдан бошлади. Бу, жуда қийин, аммо бажариш мумкин бўлган бир иш эди. Sanoat ва бонкаларнинг давлат ихтиёрига олинганлиги бу ишда катта ёрдам берди. Бу чора тез маблағ тўплашга ва уни оғир sanoatга кўчиришга имкон берди.

Бусиз мамлакатимизни шундай қисқа бир муддатда sanoatлашган мамлакатга айлантириш мумкин эмас эди. Бунга шубҳа бўлиши мумкин эмас.

Иккинчидан, қишлоқ хўжалигини коллективлаш сиёсати ёрдами билан вужудга келтирди.

Қишлоқ хўжалиги соҳасидаги қолоқлигимизни тугатиш ва то-

вар ғалла, пахта ва шу сингариларни мамлакатга кўпроқ бериш учун майда деҳқон хўжалигидан йирик хўжаликка кўчиш зарур эди, чунки фақат йирик хўжаликкина янги техникани ишлатаолади, агрономиянинг ютуқларидан фойдаланиб, кўпроқ товар маҳсулоти бераолади. Аммо йирик хўжалик икки хил бўлади: капиталистик хўжалик, коллектив хўжалик. Коммунистлар партияси қишлоқ хўжалиги тараққиётининг капиталистик йўлидан бориши мумкин эмас эди, бунинг сабаби коммунистлар партияси бу йўлни тубдан ма'кул кўрмаганидангина эмас, бунинг яна бошқа сабаби ҳам борки, бу тараққиёт йўли жуда узоқ давом этадиган ва аввал деҳқонларнинг хонавайрон бўлишини, уларнинг батрақларга айланишини тақозо қиладиган йўлди. Шу сабабдан коммунистлар партияси қишлоқ хўжалигини коллективлаш йўлига, деҳқон хўжаликларини колхозларга бирлаштириш асосида қишлоқ хўжалигини йириклаштириш йўлига кирди. Коллективлаш усули тараққийни ниҳоятда кучайтирадиган бир усул бўлди. Деҳқонларнинг хонавайрон бўлишини тақозо қилмаганлиги учунгина эмас, балки айниқса, бирнеча йил ичида бутун мамлакатда йирик коллектив хўжаликлар тузишга имкон берганлиги учун, у тараққийни жуда кучайтирадиган усул бўлди. Йирик коллектив хўжаликлар, янги техникани ишлатиб, агрономиянинг ҳамма ютуқларидан фойдаланиб, мамлакатга кўпроқ товар маҳсулоти бераоладилар.

Коллективлаш сиёсати амалга оширилмаганида, қишлоқ хўжалигимизнинг асрлар буйи давом этган қолюқлигини шундай қисқа вақт ичида йўқотолмас эдик, бунга ҳеч шак-шубҳа йўқ.

Партия сиёсатига қаршилик кўрсатилмади, деб бўлмайди. Ҳар бир янгиликдан ҳамиша юз угиручи жоҳил кишилар уён турсин, ҳатто партиянинг кўзга кўринган кўп аъзолари ҳам доим партияни орқага тортишга уриндилар ва партияни тараққиётнинг «одатдаги» капиталистик йўлига судраш учун ҳарқандақасига ҳаракат қилиб кўрдилар. Троцкийчилар ва ўнглларнинг партияга қарши ишлатган ҳархил найранглари, ҳукуматимизнинг чора ва тадбирларини амалга оширмаслик йўлида қилган бутун «ишлари» бир мақсадни кузатган эди, у ҳам бўлса партия сиёсатини бузиш ва саноатлаш ҳамда коллективлаш ишига тўсқинлик қилишдан иборат эди. Аммо партия ба'зи бировларнинг дўжларига, ба'зиларнинг дод-фарёдларига қулоқ солмасдан ва ҳеч парво қилмай, дадиллик билан олжа бораверди. Партиянинг кўрсатган хизмати шу бўлдики, қолюқларга мослашмади, қўрқмай оқимга қарши бораверди ва етакчилиқни сра қўлдан бермай ўзида сақлаб келди. Коммунистлар партияси шундай сабот ва матонат кўрсатмаса, мамлакатни саноатлаш ва қишлоқ хўжалигини коллективлаш сиёсатини қаттиқ туриб ўтказоолмаган бўлур эди. Бунга шубҳа бўлиши мумкин эмас.

Коммунистлар партияси шу йўл билан вужудга келтирилган моддий имкониятлардан ҳарбий ишлабчиқаришни ривожлантириш ва Қизил Армияни зарур бўлган қуроллар билан таъминлаш учун тўғри фойдаланаолдими?

Фикримча, партия тўғри фойдаланаолди, фойдаланганда ҳам, катта муваффақият блан фойдаланди.

Урушнинг биринчи йилида саноат корхоналарининг шаркка кўчирилиши урушга керакли нарсалар ишлаб чиқаришни авжлантириб юборишга мони'лик қилди, шу биринчи йилни э'тиборга олмаганимизда, урушнинг қолган уч йили мобайнида партия шундай муваффақиятларга эришдики, бу муваффақиятлар фронтни етарлик миқдорда артиллерия, пулемёт, милтиқ, аэроплан, танк, ўқ-дори блан та'минлаш блан бирга куч тўплашга ҳам имкон берди. Бунда қуролларимизнинг сифати немислар қуролининг сифатидан қолишмайдигина эмас, ҳатто умуман олганда уларникидан ҳам а'ло эканлиги ма'лум.

Бизнинг танк саноатимиз урушнинг сўнгги уч йили мобайнида ҳар йили ўрта ҳисоб блан 30 мингдан ортиқ танк, ўзиюрар тўп ва бронемашиналар ишлаб чиқарганлиги ма'лум. (Гулдурос қарсаклар).

Сўнгра, авиация саноатимизнинг шу давр ичида ҳар йили 40 минггача аэроплан ишлаб чиқарганлиги ма'лум. (Гулдурос қарсаклар).

Артиллерия саноатимиз шу давр ичида ҳар йили 120 мингга етказиб турли калибрли тўп (гулдурос қарсаклар), 450 мингга етказиб қўл пулемёти ва станокли пулемётлар (гулдурос қарсаклар); 3 миллиондан ортиқ милтиқ (қарсаклар) ва 2 миллионга яқин автомат (қарсаклар) ишлаб чиқарганлиги ҳам ма'лум.

Кизил Армияни яроғ-аслаҳа ва ўқ-дори блан та'минлаш соҳасидаги ишлар умуман олганда шу ҳолда.

Кўрасизки, бу ишлар биринчи жаҳон уруши даврида армиямизни яроғ-аслаҳа блан та'минлаш ишларидан тамомила фарқ қилади. Биринчи жаҳон уруши вақтида фронт доим тўп ва снарядларга мухтож эди, армия танксиз ва авиациясиз уруш қилган эди, у вақтда уч солдатга бир милтиқ эди.

Кизил Армияни яроғ-аслаҳа ва ўқ-дори блан та'минлаш соҳасидаги ишлар умуман олганда шу ҳолда.

Кўрасизки, бу ишлар биринчи жаҳон уруши даврида армиямизни яроғ-аслаҳа блан та'минлаш ишларидан тамомила фарқ қилади. Биринчи жаҳон уруши вақтида фронт доим тўп ва снарядларга мухтож эди, армия танксиз ва авиациясиз уруш қилган эди, у вақтда уч солдатга бир милтиқ эди.

Кизил Армияни озиқ-овқат ва кийим-кечак блан та'минлаш ишларига келганда шунини айтиш керакки, фронт бу жиҳатдан ҳечқандай танқислик кўрмади, балки унда зарур запаслар ҳам бор эди. Бу ҳаммага ма'лум.

Урушдан олдинги давр ичида ва уруш вақтида мамлакатимиздаги коммунистлар партиясининг қилган ишлари ана шулар.

Энди коммунистлар партиясининг яқин келажакда қиладиган ишларининг плавлари тўғрисида бирнеча оғиз сўз айтмаман. Ма'лумки, бу ишлар янги бешйиллик планда жўрсатилган. Бу план яқин вақт ичида тасдиқланиши керак. Янги бешйиллик планнинг асосий вазифалари — мамлакатнинг зарар кўрган районларини тиклаш, саноат ва қишлоқ хўжалигини урушдан илгариги даражага етказиш ва сўнгра бу даражадан хийла ўзиб кетишдан иборат. Яқин орада карточка системаси бекор қилинади (гулдурос, узоқ қарсақлар), бундан ташқари, кўпчилик халқ истеъмоли учун керак бўлган молларни кўпроқ ишлаб чиқариш, ҳамма мол нархларини тобора пасайтириб, меҳнаткашларнинг моддий аҳволини янада яхшилаш (гулдурос, узоқ қарсақлар) ва фanning ўз кучларини ривожлантириб юборишига имкон берадиган (гулдурос қарсақлар) турли илмий текшириш институтлари журилишини кенгайтиришга алоҳида эътибор берилади. (Қарсақлар).

Олимларимизга керагича ёрдам берсак, улар яқин вақт ичида чет эллардаги фан муваффақиятларига эришибгина қолмай, ундан ҳам ўзиб кетаоладилар. Бунга менинг шубҳам йўқ. (Узоқ қарсақлар).

Келажакда узоқ вақтга чамаланган планлар тўғрисида гапирадиган бўлсак, шуни айтиш керакки, партия халқ хўжалигини, саноатимизни, масалан, урушдан илгариги даражадан уч ҳисса оширишимизга имкон берадиган қилиб, янада кучли равишда юксалтириш ниятидадир. Биз шунга эришмоғимиз керакки, саноатимиз ҳар йили 50 миллион тоннага етказиб **чўян** (узоқ қарсақлар), 60 миллион тоннага етказиб **пўлат** (узоқ қарсақлар), 500 миллион тоннага етказиб **тошкўмир** (узоқ қарсақлар), 60 миллион тоннага етказиб **нефть** чиқара олсин. (Узоқ қарсақлар). Шундай қилганимиздагина Ватанимиз ҳарқандай тасодифлардан амин бўлади, десак бўлади. (Гулдурос қарсақлар). Бунинг учун яна уч бешйиллик лозим бўлса керак, бундан ортиқ бўлса ортиқки, лекин кам эмас. Аммо бу бажариб бўладиган иш ва биз буни бажармоғимиз лозим. (Гулдурос қарсақлар).

Коммунистлар партиясининг яқин ўтмишда қилган ишлари ва келажакда қиладиган ишларининг планлари ҳақидаги қисқача ҳисоботим шу. (Гулдурос қарсақлар).

Энди қандай ҳукм чиқарсангиз, ўзингиз биласиз: партия нечоғлик тўғри ишлаб келди ва ишляпти (қарсақлар), бундан яхши ишласа, қўлидан келмасмиди (кулги ва қарсақлар), буниси айтинг.

Ғолибларни суд қилиш расм эмас, дейдилар (кулги, қарсақлар), уларни танқид қилмоқ ва текширмоқ керак эмас, дейдилар. Бу нотўғри. Ғолибларни суд қилиш мумкин ва суд қилиш керак (кулги ва қарсақлар), танқид қилиш ва текшириш мумкин ва керак. Бунинг ишга ҳам, ғолибларнинг ўзларига ҳам фойдаси йил (кулги, қарсақлар): манманлик камроқ, камтарлик кўпроқ бўлади. (Кулги, қарсақлар). Мен сайлов кампаниясини сай-

ловчиларнинг ҳукумат тепасидаги партия бўлмиш коммунистлар партияси устидан қиладиган суди, деб ҳисоблайман. Сайлов натижалари эса сайловчиларнинг чиқарган ҳукми бўлади. (Кулги, қарсақлар). Мамлакатимиздаги коммунистлар партияси танкиддан, текширишдан қўрқса, кадр-қиймати қолмас эди. Коммунистлар партияси сайловчиларнинг ҳукмини қабул қилишга тайёр. (Гулдурос қарсақлар).

Сайлов курашида коммунистлар партияси ёлғиз эмас. У сайловларда партиясизлар блан иттифок бўлиб, бир ёқадан бош чиқаради. Утган вақтларда коммунистлар партиясизларга ва партиясизликка бирмунча ишончсизлик блан қарар эдилар. Бунинг сабаби шуки, сайловчилар олдида никобсиз ошқора гапиришни ўзларига зарарли деб билган турли буржуа гуруҳлар кўпинча партиясизлик байроғи остига яширинар эдилар. Авваллари шундай бўлган эди. Лекин энди бошқа замон. Ҳозир партиясизлар блан буржуазия ўртасида совет тузуми деган ров бор. Партиясизлар блае коммунистларнинг ҳаммасини совет кишиларининг бир коллективи қилиб бирлаштириб турган нарса ҳам шу ровдир. Партиясизлар блан коммунистлар шу бир коллективда яшаб, ватанимизнинг қудратини мустаҳкамлаш учун бирга курашдилар, фронтларда ватанимизнинг озодлиги ва шон-шавкати учун бирга жанг қилдилар ва қон тўқдилар. Мамлакатимиз душманларини енгиш учун курашдилар ва енгиб чикдилар. Булар ўртасидаги фарқ фақат шуки, буларнинг бири партияда, бири партияда эмас. Аммо бу расмий фарқ. Партиядилар ҳам, партиясизлар ҳам умумий бир вазифани бажарадилар, муҳими шу. Шу сабабдан коммунистлар блан партиясизлар блоки табиий ва зарур ишдир. (Гулдурос, узоқ қарсақлар).

Рухсатингиз бўлса, сўзимнинг охирида Олий Совет депутатлигига менинг номзодимни қўйиб, менга билдирган ишончингиз учун ташаккур билдираман. (Тўхтамасдан узоқ давом қилган қарсақлар. Мажлисдагилар орасидан: «Ҳамма ғалабаларимизнинг бошлиғи улуғ лашкар бошимиз ўртоқ Сталинга, ура!» деган овозлар чиқди). Кўрсатган ишончингизни бекор кетказмасликка астайдил ҳаракат қилишимга шубҳа қилмасангиз ҳам бўлади. (Ҳамма ўрнидан туради. Тўхтамасдан узоқ давом қилган ва гулдурос олқишта айланган қарсақлар. Залнинг қар томонидан «Яшасин улуғ Сталин ура!», «Халқларнинг улуғ доҳийсига ура!», «Улуғ Сталинга шон-шарафлар бўлсин!», «Яшасин умумхалқ номзоди ўртоқ Сталин!»). «Барча ғалабаларимизнинг ижодчиси ўртоқ Сталинга шон-шарафлар бўлсин!» деган овозлар эшитиб турди).

БА'ЗИ ВАЗИФАЛАР ҲАҚИДА

ИККИ ОҒИЗ ГАП

Тарихда исли кўрилмаган дахшатли уруш улуғ Совет халкининг тўла ва узил-кесил ғалабаси блан тамомланди. Қаҳрамон Қизил Армия Ғарбда немис-фашист Германиясини. Шарқда япон империализмини тор-мор этди. Доҳий лашкарбоши Генералиссимус Сталиннинг шавкатли кўшинлари муқаддас ватанимизни немис-фашист босқинчилардан тозалади, разил фашист балоғарларининг қонли чанғалида қийналган Европа халқларини қулликдан озод қилди. Совет халқининг шонли ва асл ўғиллари ўз қони блан башарият тақдирини, жаҳон маданияти тақдирини ҳал этди.

Ватанимизнинг ғалабалари ҳақиқатан муаззам, ҳақиқатан оламшумул ва тарихларда исли асло кўрилмаган ғалабалардир. Абадий бўлиб қоладиган порлоқ шону-шарафга, бу му'жизадор зафарга, бутун дунёни койил қолдирган бу қудратга бизнинг мамлакатимизни буюк Сталиннинг салобатли даҳоси, азамат иродаси, қуёшдай барқ урган илҳоми муяссар этди.

Совет ватанимиз янги, тинч ривожланиш даврига кирди. Лекин ҳарбир совет одами яхши билиши керакки, бу давр роҳатланиш, талтайиш даври эмас. Тўрт йил давом этган дахшатли урушнинг асосий оғирлиги гарчи ватанимизнинг елкасига тушган бўлсада, бизнинг мамлакатимиз урушдан яна мустаҳкамрок, яна қудратлироқ бўлиб чиқди, аммо шуни унутмайликки, уруш мамлакатимизда чуқур яралар қолдирди. Разил немис босқинчилар вақтинча босиб олган совет районларида ваҳшиёна харобалар ясади, фашист газандалар, одамлик қиёфасини бутунлай йўқотган мал'унлар, қаҳрамон Қизил Армиянинг чўнг ва ғазабкор зарбалари остида қонга беланиб, Ғарбга чекилар экан «тақир зоналар» тузишга интилди—ёқди, йиқди, шаҳар ва қишлоқларни кул тепаларга айлантирди. Урушни исилсиз тарихий зафар блан, лоямут шон-шараф блан тугатдик. Энди музаффар совет халки олдида яраларни қатта ғайрат ва сабот блан даволаш вазифаси туради. Сталин бешйиллик плани мамлакат олдида бутун халқ хўжалигимизни тиклаш, унинг қудрат даражасини урушдан аввалгига нисбатан яна юксалтириш, турмушни яна қам бадавлат, яна ҳам фаровон этиш қафи улуғ вазифаларни

кўяди. Совет халкларининг дохийси, буюк отаси Сталин 9 нчи февральда сайловчилар олдида сўзлаган тарихий нутқида ғалабаларимизнинг моҳиятини, уларнинг асли туб сабабларини дохиёна очиб кўрсатиш блан бирга, ўзининг қудратли ақли ва куёшдай равшан назари блан ватанимизнинг муаззам тараққиёт йўлини ёритди. Қудратли мамлакатимиз янада қудратлироқ бўлади, гўзал Ватанимиз, бахтиёр қаётимиз янада гўзалроқ, янада бахтиёрроқ бўлади, маданиятимиз гигант ҳамлалар блан ўсади.

Совет Иттифоқининг ажралмас қисми бўлган бизнинг республика—Ўзбекистон олдида улуғвор перспективлар очилаётир. Қишлоқ хўжалиги, саноат, маданият олдида турган вазифалар ўз салобатлари блан ҳақиқатан шоён-ҳайратдирлар. Ўзбекистон—совет иттифоқининг асосий пахта кони. Пахта—мамлакатимизнинг қудратини белгилавчи асосий бойликлардак бири. Пахта улуғ Ватан урушида фашист босқинчилар бошига жаҳаннам ўтлари бўлиб куюлди. Тинч ҳаёт даврида бу «ер ипаги»нинг аҳамиятини ким билмайди! Республикамиз учун пахта—чиндан ҳам оқ олтин, ҳаёт ёмбиси, бахт ва шон манбаидир. Ўзбек халқи пахтачиликни мисли кўрилмаган даражада ривожлантириш учун, Сталин программасини амалга ошириш учун бутун ғайрати, иродаси, муҳаббати блан мардонавор бел боғлади. Шонли ўзбек пахтакорлари улуғ Сталиннинг илҳоми, ғамхўрлиги блан Ватан ва давлат олдида ўз тарихий бурчини бажаражак.

Октябрь революциясидан бурун ўзбек халқи назарида эртақ ва хаёл каби кўринган муаммолар бужун ҳақиқатнинг ҳақиқати бўлиб қолди. Поёнсиз чулларда қирғоқларга сиғмай тошган, ўз ўжар майлига берилиб ўйнаган жўшқун Аму дар'ё, энди совет одамларининг иродасига бўй сунажак, чулларда ҳаётнинг гуллашига хизмат этажак. Яқин келажакда Ильич чироғлари—электр қуёшчалари бутун Ўзбекистонни ёритажак. Янги саноат корхоналари ва бошқа улкан қурулишлар ҳақида ғоят умумий равишда сўзласак, ҳатто уларнинг ёлғиз санаб чиқсак ҳам, мақола ортиқ даражада чўзилиб кетар эди.

Бу қурулишлар, яратишлар, ҳамлалари силжишлар, ўзгаришлар даврида адабиёт ва сан'ат ҳаётдан, даврнинг талаб ва вазифаларидан узилиб қолиши мумкин эмас. Аксинча, адабиёт ва сан'атнинг жанговар вазифалари ниҳоят ошвади, уларнинг ҳаётда роль ва аҳамиятлари беҳад муҳумлашади, адабиёт ва сан'ат арбобларидан ғоят катта ижодий ғайрат, жасорат ва ўз ишида мас'улият талаб қилинади. Совет адабиёти ва сан'ати ҳаёт блан чуқур боғланган, томирлари блан ҳаётдан озикланиши орқасида гуллавчи адабиёт ва сан'атдир. Совет адабиёти ва сан'ати совет халқининг ҳаёти, қураши, интилишлари блан ҳамоҳанг, ҳамнафас ва ҳамжондир. Ҳозирги ўзбек совет адабиётини революцияга қадар бўлган адабиётдан айирғучи асосий хусусиятлардан бири—совет адабиётининг чуқур ҳаётийлигида, қурашчанлигида, та'сирчанлигида, халққа хизмат учун тайёрлигидадир. Ўзбек совет адабиётининг тараққиёт йўлига кўташласак, борган сари инқилобий совет воқийлигини чуқурроқ ақс

этдиришга, жонли ҳаётга борган сари активроқ та'сир этишга интиганини кўрамиз. Бусиз унинг ўсиши ҳам мумкин эмасди. Айниқса Улуғ Ватан уруши йилларида қалам фронтда ўқ ва найзадек хизмат қилди. Фронт орқасида қалам совет одамларининг юракларида қаҳрамонлик, ватанпарварлик туйғуларини мавжлақтирди. Сан'атнинг турли жанр ва формалари ҳам айна мақсадларга хизмат этди. Букун тинч қурулиш, яратиш даврида совет адабиётининг энг асосий вазибаларидан бири совет халқининг буюк тарихий ғалабаларини, мамлакатимизнинг шон-шавкатини асрларга элтажак монументаль асарларда муҳурлашдир. Ғалаба байроғимизни Берлин тепасида кўтарган буюк Қизил Армиянинг—халоскор Сталин армиясининг мард асл жангаворларининг, фронт қаҳрамонларининг ва фронт орқасида ҳарбир қийинчиликни енгиб, фидокорона меҳнати билан му'жизалар яратган совет одамларининг образларини яратиш масаласи ҳар бир адибни, ҳарбир шоирни, ҳарбир драматургни ҳамisha ҳаяжонлантириши керак.

Ўзбек халқи пахтачиликни мислсиз ривожлантириш учун мардонга юриш бошлади. Адабиёт халқимизнинг бу улғувор тарихий курашини куйлашни, уни янги ғалабаларга илҳомлантиручи чуқур мазмунли асарлар бериши керак. Яқиндагина имконсиз ҳаёл қаби туйилган проблемаларни букун турмушга ошираётимиз. Енг шимариб гигант иншоатлар қуришга киришаётимиз. Далаларда сув хайқириб оқажак, чўлларда ҳаёт яшнажак, кишлоқларга тоза нур киражак. Ватанда ҳаёт фаровон, кўзларда бахт хандон. Энди адабиётдан нима талаб қилинади—ҳаётни самимий куйлаш ҳалос. Ше'рда, қўшукда, дostonда, пьесада, ҳикоя, повесть ва романда давримизнинг бой, чуқур мазмуни ёрқин, гўзал образларда тажассумлансин.

Халқ, ёзучилардан ҳаёт муаммоларини ҳал қилишга ёрдамлашучи, унга манавий қувват беручи мазмундор катта-катта асарлар талаб қилади. Халқ, ёзучилардан: «Қачон китобингизни ўқиймиз?» деб сўрамоқда. Халқнинг китоб дегани эса, мазза қилиб ўқиладиган, турмушни ҳаққоний кўрсатадиган бадий асардир.

Ўзбек совет адабиётида проза ҳали ҳам орқада қолаётир. Ҳаётнинг катта ва мураккаб ҳодисаларини кўрсатишда бадий проза катта имкониятларга эга экани муҳаққак. Прозани қолоқ жанрдан олдинги, бақувват жанрлардан бирига айлантиришимиз керак. Бунинг учун талантли қалам арбобини, айниқса ёшларни бу жанрга жалб этишимиз, тарбиялашимиз лозим. Кучли прозасиз адабиётимизни катта йўлга олиб чиқиш, давонлардан ошириш жуда қийин.

Драматургия соҳасида сўнги 4—5 йил ичида хийла жонланиш, кўмолга интилиш сезилсада, фахрланишга лойиқ асарларга ҳали бой эмасмиз. Айниқса, совет воқийлигини кўрсатучи йирик, бадий жиҳатдан пишик драматик асарларга ғоят ташнаемиз. Драматургияда замонамиз қаҳрамонининг образи учун курашайик!

Адабиёт ва сан'ат соҳасида вазибаларимиз кўп ва жуда ақтуаль ҳам мас'улиятли. Бу вазибаларнинг чинакам бажариш учун, юксалиш учун илмий, марксистик, соғлом танқидга муҳтожмиз. Танқид-

ни кучайтиришга зўр берайик. Адабиёт ва сан'атнинг ҳамма жанр ва формаларидан—ше'рдан, прозадан, драматургиядан, муסיқидан—биринчи галда халтурани қувишимиз керак. Бу танқидсиз бўлмайди.

Адабиёт ва сан'атимизни бутун иттифок ижодиёт майдонига олиб чиқишга шундан вақт етди. Бунинг учун, яна такрорлай, ҳам фикр, ҳам бадий форма жиҳатдан салмоқдор асарлар яратиш керак. Бадий салмоқдор асарни маданияти, ма'рифати салмоқдор бўлган ёзучи ва сан'аткор яратаолади. Демак, ёзучи олдида ўқиш, ўрганиш, ўз билимини бойитиш ва чуқурлатиш масаласи туради. Ёзучиларимиз учун энг яхши мактаб—улуғ рус халқининг бой адабиёти ва маданияти. Ёзучи учун бу ҳақиқатни тушинмаслик—орқанда қолиш, демакдир.

Вазифалар, ишлар жуда кўп. Биз ба'зиларинигина айтиб ўтдик. Уруш муносабати билан вақтинча тўхтаб қолган журналимизни яна нашр этабошладик. Журнал биз айтиб ўтган мақсад ва вазифаларга хизмат қилажак. Улуғ Сталин даврига сазовор адабиёт ва сан'ат яратиш учун бутун кучимизни ижодиётга бағишлайлик.

*Ёзучи-академик Фафур Гулом—
Сталин мукофоти лауреати*

Д Е Б О Ч А

(„Иосиф Сталин“ ше’рига кириш)

Тақдирин қўл блан яратур одам,
Ғойибдан келажак бахт бир афсона.
Саодат инсоннинг ўз ҳунаридир,
Тақдирнинг қудрати эмас баҳона.

Йигирманчи асрнинг наҳори эди,
Ўрис халқ тақдирга қўярди тамал.
Қудратнинг боғида толе’ ниҳоли
Саодат япроғин ёзарди амал.

Одамлар Ленинни — сени сайлади,
Жаҳоннинг боғига боғбон қилиб.
Одамзод асрининг зўр қопқасига,
Энг етук одамни посбон қилиб.

Бир бутун асрнинг танлагани, сиз,
Йигирманчи аср — бу сиз демак, демак,
Эндиги минг йиллар шоҳроҳида
Ёқилган бир маш’ал, бир маяк демак.

Халқ берган ваколат туғи блан сиз,
Баҳор айёмида тошган ирмоқдек,
Қуюнлар ораси ёнган чақмоқдек,
Бешинчи йилларни келтиролдингиз.

Ивишиқ оламга ғулғула солди,
Мушт бўлиб тугулган занжирли қўллар.
Тож ила тахтларга зилзила солди,
Сиз бошлаб йўл олган ғазабли қўллар,

Ғафлат бешигида кўкка термилган,
Мустамлака халқнинг қулбаччасидим,
Ғулом ака — қул ака манглайим ўпиб,
Айтгандир: «Жигарим, бағрим, азизим!»

Ғарчанд бу карвонга биз етолмадик,
Мерос умидларнинг хўжайини бўл!
Шу улуғ издиҳом етакчинг бўлсин,
Истиқбол тонгининг йўлидир—бу йўл.»

Бешигим тебратди улуғ истиқбол,
Менга мураббий деб сизни сайлади.
Мендай миллионларнинг олтин тақдирин
Сизга — доҳийларим, сизга бойлади!

Одамзод асрининг чароғи сизсиз,
Одамнинг ҳуқуқин байроғи сизсиз —
Владимир Ильич Ульянов Ленин
Иосиф Виссарионович Сталин.

Й И Г И Т Л А Р Г А

(Қизил Қўшиннинг XXVIII йиллигига)

Йигитлар халқларнинг мақтави, кўрки,
Наслнинг жавҳари, давлат таянчи.
Юртнинг ободлиги, тўйлар сабаби,
Элнинг гуркираши, файзи, қувончи.

Йигит омон бўлса, хавфу хатар йўқ;
Қалқон бор, қал'а бут, қўрғон саломат!
Қизлар кулқусида авжу даромад,
Чоллар уйқусида жаннат, фароғат.

Йигитлик умрининг бир кўкламига
Бир бутун замонни алишсанг арзир.
Арзир ўз йигитинг қадами учун
Замонлар кўкламлар бўлса мунтазир.

Бир йигит ҳижрони ба'зан отанинг
Бағрини, дўстларим, доғ-доғ ўртар...
Расо қоматингиз бизга асодур,
Уфуринг, боғимиз бўлсин муаттар.

Сиз ахир, ўлимни юртдан қочириб,
Ҳаётни пойидор қилган аскарсиз.
Сиз ахир улуғ юрт иқболи учун
Шаҳидсиз, ғозийсиз, зотсиз, нафарсиз!

Ла'нати галалар ердан суприлди,
Муқаддас ва ҳалол қонингиз блан,
Янги жаҳон учун асос қўйдингиз,
Ўлимни билмаган жонингиз блан!

- Атомлар қуввати пок қалбингизда,
Ва сиздан кутади тақдирин жаҳон!
Жаҳон, замон, халқлар, ватан ва давлат
Сизга таянади, сизсиз поснбон!

ҚУЁШ ҚОРАЙМАС

(Романдан боб)

Тунги жангдаги тўпалонда Алитажанг бошқа қўшни қисмга ара-лашиб қолган эди. Эрталаб, қисқа, лекин хаддан ташқари шиддат-ли тўқинишда бу қисм тўзигач, у бирнеча ёш, тажрибасиз, саросисима жангчилар блан ўзини ҳарёққа уриб қочди. Отишма узоқлашгач, улар йўлга чиқиб, қайтомонга юришни билмасдан, қанғиб юришар экан, ўрмон орқасидан, қора балодай ноғиҳон душман самолёти ван-гиллаб чиқди. Алитажанг товушни эшитиш бланоқ учди-да, тошқўча-ни кесган қичкина, семент кўприк ичига илондай жылпанглаб кириб кетди. Сув қуриган экан. Манглайини ёпишқоқ лойга қўйди. Пу-лемёт очередлари ва ғазабланган йиртқичнинг на'раси ҳавони ёрди. Алитажанг ўқларнинг физ-физини, тошларнинг чакнашини эшитди. Ҳаммаёқ жим бўлганида, у кўприк қавагидан сурғилиб чиқди. Юзи-дан лойини сидириб, теваракка кўз югуртди. Тўрт жангчи ҳарёқда томалаб, қимир этмай ётарди. Алитажанг мурдаларни қалтираган кўллари блан кўтариб, четга, тоза ўтлар устига ётқизди. Кафтига бир сиқим тупроқ олди. «Бисмилло»ни уч марта ўқиди-да, тупроқ-ни суфлаб, ёш, туйғун қозоқ жангчининг устига сочди. «Мусулмон боласи. Ҳам қабр, ҳам жаноза бу»—ўйлади ичида...

Қивралиб, туманликда учган йўл устида одамлар ва отларнинг ўликлари, пачақ машиналар, ўқлар, снарядлар сочилган эди. Узоқ-да, ўнг томонда тепаланиб чўзилган темирйўл орқасидан, тутун ва аланга кўтариларди—станцияда ёнғин. Алитажанг сўл ёкка, экин-зорлар, тепалар, текисликлар блан товланган далага отилди. Ат-рофда ҳечким йўқ. Қаердандир уфук орасидан, тўпларнинг на'раси, қўрин гўлдирагандек, булутли самога ёйилар, қулоққа ғира-шира чагиларди. «Бас!—деди ичида Алитажанг.—Кутулдим ўтхонангдан! Отам аскармиди, онам боякиш мени олов гирдобиди куйсин, деб тукқанмиди?» У бироздан кейин нафасини ростлади, сариғиш сий-рак мўйлабини, одатича, тишлаб, осойишта кетди. У энди ўзининг ҳарқандай кайд-куйддан озод сезди. Унинг ёлғиз бир орузи бор эди: уй, оила ўчоғи. Бу шундай кучли оруз эдики, Алитажанг ўз

ҳаёлида. уни қийин, лекин имконли деб топди. Ҳатто, шу кетиши-ча, пиёда уйга жўнашга ҳам жазм қилди: қишлоқдан—қишлоққа, бекатдан—бекатга ўтади. Қимирлаган қир ошар, юрган оёққа йўл нима! Йўналишни суриштирмасдан, юравериб, кечкурун тошсиз, ўнқур-чўнқур кичик йўлга чиқди. Сал юрмай, йўл баландликка кўтарилди. Алитажанг кичкина, ўтқур кўзлари блан атрофга қаради. Қаршида «Сигир қуйрук» тепалик сиртида кичкина қишлоқ жойлашган, пастда жимгина сузилиб, анҳор оқади. Уйлар бир-бирига мингашгандай зич. «Ширингина қишлоқ экан»—деб Алитажанг қадми тезлатди. Қияликнинг этагида, сувга яқин уйнинг эшигини тақирлатди. Эшик қия очилди. Алитажанг майин, сариқ сочли, кичкинагина, яссигина бурунли, қарашлари юмпоқ, жажжигина аёлни кўрди.

— Қаердан? Нима керак?—Ранги ўчиб сўради аёл.

— Меники қизил аскар. Қисм йўк. Кўп юрдим. Чарчадим.—Бошини эгиб ҷавоб берди Алитажанг.

— Аёл теваракка қушбоқиши ташлаб, имлади: «Қир!»

Алитажанг қириши бланок, уй бекаси эшикни ёпиб, занжирлади:

— Қандай қилиб қишлоққа келдинг? Кечадан буён қишлоқ ланати немисларники. Қоронғу даҳлизда беканинг юзини яхши кўралмаса-да, овозидан унинг ҳаяжонини сизди ва айни замонда ачиниш ҳис қилди Алитажанг.

— Бека, қайга бораман, ҳаммаёқда фриц... Чарчадим.

— Ҳаммасини тушунаман. Қийин замон. Чекиниш—даҳшат. Қандай кунларга қолдик? Балонинг йўлини қачон тўсадилар!

— Хўжайка, жуда қийин. Сафсем иш ёмон. Машинаси кўп, худонинг даласига сиямайди. Яна ҳарбиттаси—том баробар. Темирни ҳам, тошни ҳам ражийди. Одам нима?—Бир ҳовуч суяк... Эй, тушинасанми, хўжайка.

Алам блан чуқур хўрсинган беканинг орқасидан Алитажанг хонага кирди. Деразалари кичик, шипи паст, лекин сахни кенг хона ўртасидаги оддий, лиқилдоқ стол теварагида айланган олти-беш ёшли, сочлари оқ сариқ, кўзлари жануб самосидай тиниқ зангори, юмалоққина ўғил бола ҳайрат блан бир зум тикилиб, ғилдираксиз, пачақ ўйинчиқ машиначасини столга, гўё кераксиз нарсадай, юмалатди-да, жиддий, салмоқланиб юради:

— Папамдан келдингми? Хат қани?

Алитажанг аскар ўғлини юпатишга киришди:

— Папанг, молодец, немисни ураётибди. Хат ёзишга вақти йўк. Сен ёз унга.

Кечадан буён уйга қамалган гўдакка эрмак топилган эди. Уруш, танк, самолёт ҳақида болаларча самимий қизиқиш блан саволлар ёғдирабошлаганда онаси ман' этди. «Володя, бас. Амакинг чарчаган». Алитажанг сув сўради. Аёл мис чойнакда илиқ сув келтириб, раҳмдиллик блан ичирди. Алитажанг каскасини олиб, столга қўйди, шинель этаги блан кир юзини, пешонасини артиб, столга ташланди-да, қўпол этиги блан полни тақирлатиб, оёқларини тазлади:

«Раҳмат хўжайка, раҳмат. Қийин замон. Сенинг хўжайининг ҳам фронтдами?»

— Ҳа, ҳамма фронтда. На хат, на хабар бор.—Сокин жавоб берди аёл.—Чидашга тўғри келади, бошқа илож йўқ. Энг катта ғам—ла'нати немис. Манов бола бўлмаса эди, мен ҳам аллақачон кетган бўлар эдим...

Алитажанг сариқ мўйлабини беихтиёр чимтиб, аёл сўзларининг мағзини чаққандай кўзларини сал юмиб, бошини сал қимирлатгани ҳолда пинажка кетар экан, бека столга нон ва сут келтирди, ошамоққа ундади. Алитажанг миннатдорлик туйғуси блан, кўзларини бекадан узмай ошар ва унинг саволларига дудуқланиб, яримта-юримта жавоб берарди:

— Мен... Жуда узокдан. Ўзбек... Ҳамма ўзбеклар фронтда... Тўртта болам бор. Маржа ҳам бор. Сандек...

Овқатдан сўнг жангчи яхшилаб бир кекирди, уни бирдан уйку босиб келди. Иложи бўлса, ўзини полга ташласа-да, тошдек қотса, Лекин ийманиб, кўзларини укалади, парда блан қопланган қичкина деразага, деворларга, жиҳозларга қаради. Занжирига бир парча ғишт, бир катта калит боғланган оддий девор соатдан бошқа буюмлар кўзларига хира чалғиди. Занжирига катта жуҳори сўтаси боғланган қишлоқ чойхонасидаги соат кўз олдига келди. Далада иш қизғинлашган паллаларда салқин чойхонада кўк чойнинг кайфи блан хангамага берилган одамларга чойхоначи Турдигучукнинг «Хой, яхшилар, дун'ёда соат деган нарса ҳам бор» деб кесатишини эслади. Шу аснода кўчадан отлиқлар чопиб ўтди. Салдан сўнг мотоциклет худди дераза остидан ўтгандек, кучли пат-пат блан кечди. Бека деразага аста келиб, парданинг бир чекасини кўтариб, кўчага қараб кўйди. Болаларча қизиқиш блан эшикка югурган Володяга онаси бармоғи блан таҳдид қилиб, кейин Алитажангга деди: «Ла'натилар кўпайиб қолди шекилли. Кеча кун оғганда бир тала мастлари қишлоққа нағма чалиб; шовқун-сурон блан жириб келди. Кўп одамлар, уйларини ташлаб, эрта бланок йўрмонга қочишган эди. Бир итни отиб ўлдиришди. Қизларга тегажаклик қилишди. Селсовет идорасини кўчага улоқтиришди. Магазинни талон қилишди, лекин уйларга киришмади. Кечкурун кўплари қаёққадир йўқолди. Қолганлари бутун кеча овқат пишириб, автоматдан отиб чикди. Овқатга чўчкадан баттар ўч эмиш, немис. Бир кечада еган тухумларининг пўчоғи, бир қоп бўлади дейишади».

— Нафси бузуқ ҳайитда ўлади дейди ўзбеклар.—Ҳаракат блан кийналиб тушунтирди Алитажанг.—Ҳозир немиснинг ҳайити. Текин овқат. Қусганча ейди...

Дераза қандайдир илгаридан шартланган ўлчов блан тикирлади. Бека эшикка югурди. Алитажанг уйку босган, хорғин кўзларини қалаб, кулок солди, даҳлизда бека оналарча кимнингдир койиди: «Қайда тентирайсан? Ҳозир шундайки, ён бағрингдаги кўшнингга мўралашга ҳам ботинмайсан!» Хаёл ўтмай бир киз кирди. У ҳаяжонли эди, унинг кўкимтир беретка остидан тоштак кўркэм, жиндалак тўлқунли кумрол сочлари қарийб бутун пешонасини қоплаган

эди, оппоқкина, тўлғунгина юзлари, хаяжон ва таъвишнинг жил-васини ифода этарди. У, дастлаб Алитажангни ҳам кўрмагандай, эскигина, лекин тоза, тиззасига қадар етмаган қисқа енгил кулранг пальтосини ечиб, миҳга илди, беретқасини комод устига ташлади-да, бармоқлари блан кўркем сочларини, одатича, беихтиёр таради-да, кейин уни кўз кири блан кузатган жангчига юмшоқ, лўппи, майин кўлини узатди ва бошдан оёқ унга разм солиб, столга ўтирди. Алитажанг қандайдир уялган, ийманган каби, бошини куйи солди.

— Урток, жангчи, чекинамиз-а?—деди бирдан қиз. Алитажанг индамади, бошини ҳам кўтармади. Лекин қимирлатиб кўйди.

Бу беканинг синглиси Надя эди. Онадан саккиз ёшда етим қолгач, ота қамавақт командировкаларда юрганда, опаси Надяни уз бағрига олган эди. Надя пишиқ ва туйғун қизча эди. У ҳамма совет болалари каби эркин, шўх, жасур бўлиб ўсди. Тўққиз ёшда бўйнида пионер галстуги қоладай ёнди. Мактабда ҳархил қружюкларда қатнашди, ўнтўрт ёшда комсомолга кирди. Ҳархил вазифалари, керакли, кераксиз узун ва шовқунли мажлислари кўпайди. Дарсларда а'лочи бўлса ҳам, синфда унча-бунчага бўлиш келмайдиган, олдинги толибалардан эди. У, ҳарқандай илм соҳасига кирса, яхши ғайрат, жиддий ҳаракат орқасида муваффақият қозонажагига қаттиқ ишонар эди. Лекин у ҳам ихтисос танлашда муайян қарорга келаолмаганда: дам унинг хаёлини сан'ат оламчининг сеҳри банд этар, дам юраги Москва ёки Ленинграддаги машҳур илм муассасаларининг лабораторияларида улғувор, жиддий, лекин содда—таришон хаёл ғалати қиликли олимлар кўл-остида ишлаш орзуси блан лям тўлар эди. Бу йил баҳорда ўнетти ёшда ўнинчи синфга кўчган эди. Аммо қувончли ўқиш фасли кўзда уларнинг мактаби битлики, маст немис солдатларига макон бўлди.

Бека синглисига жангчини таништирди—қаердан, қим у, қандай қабул қилди уни, ваҳоказо. Ниҳоят, секингина, шивирлагандек деди: *Билмайман, бу ўзбекни қандай асраймиз. Тилни ҳам жуда ёмон билади. Уз частини топишга ақлим етмайди.*

— Ҳечқиси йўқ.—Кўлини силтиб деди Надя.—Хозирча яширамиз. Бизникилар жуда узоқлашиб кетган.—Оғир тўплар овози ҳам эшитилмайди. Лекин, жуда эҳтиёт бўлиш керак. Ла'натилар тинч халқни осиш, уйларни ёндириш учун бирон баҳона қидирадилар. Ҳар қадамда одамларни синайдилар. Солдат автоматни ўқталади—пешанангга очередь узмакда. Аммо сен тинч тур, бармоғингни қимирлатма, кўзингни олайтирма. Шундагина қутиласан! Нахалларнинг худоси—темир кучи! Биз русларни тиз чўқтирмакчилар, куч блан. Катта йўлдан ўтаётган тўп, танк, машина ва солдатларнинг сон беҳад, дейишади кўрганлар,—деди бека хўрсиниб.

— Бошинг айланиб кетади!—қистириб кўйди Алитажанг—темирникаси қаттиқ. Аммо солдати — довурак эмас, темир кўрғоннинг орқасида туриб, шовқун солади.

— Аха, ҳамма шундай дейди,—деди бека.—Бизникилар темир

нинг кучини англамаган, эканлар. Билмадим, ниманинг кучига ишонишган! Мужикнинг гавдасигами? Жаҳлитами?

— Қўй, шундай бунг гапларни!—Ранжиб деди Надя,—бизда ҳам куч бор. Етмаганини ясайдилар.

— Заводлар қани?—Немис бомбалади, қолганига чангал уруши... — бека панжаси блан йиртқич ҳайвоннинг ўз овига чанг солишини ишора қилди-да, зарда блан куйиниб, ўрнидан турди.

— Гигантларимизнинг ҳаммаси кўчирилган. Улар ҳозир темир-йўл рельсларида, узоққа Шарққа югураётир.—Сокинлик ва ишонч блан деди Надя.

— Маруся, кел, биз ўртоқ жангчини яширайлик—деди Надя жилмайиб.—Ҳар он фрицлар эшигимизни тақирлатишлари мумкин, каерга?

— Дахлиздаги подволчи?

— Жуда зах. Нафас олиш қийин.

— Яна бир камчилиги шуки,—деди ингичка сарғич қошларини чимириб бека—йўталса, ажсирса қулоққа чалғиниши мумкин...

Алитажанг бужмайган лешонасини қашиб, ўз ичида ўйлади,—бу бечора аёлларга дардисар бўлиб нима қиламан? Замоннинг оғирлиги ҳам буларга етиб ортади. Мен туфайли яна фрицнинг ғазабига йўлиқмасинлар... Опа-сингил жиддий гаплашиб туришар экан, Алитажанг бирдан уларнинг ёнига келди. Ҳар иккисининг елкасини қоқиб, миннатдорлик блан мурожаат этди:

— Спасибо, хороший человек вы. Беспokoйса ненадо. Чуть-чуть темно—я уйду.

— Йўк, биз сени одамхўрлар кўлига тушишингни истамаймиз. Қандай мусибат бўлса, бирга кўрамиз,—деди бека.

— Совет жангчиси—кўзимизнинг қорачуғи,—деди меҳр ва ёшлик харорати блан Надя.—Ўзингни ёт сезма, ўртоқ ўзбек, куёшли ўлкамизнинг жангчиси!—Алитажангни қўлтиқлаб, Надя ҳавлига чиқди. Чоғроқ ҳавли икки баланд тахта девор блан ўралган эди. Қолган томонида камич томли, эски оғил ва оғборхоналар қаторлашган эди. Қиз, энг четдаги яримхароба саройнинг эшигини очиб, Алитажангни киргизди. Ҳархил тақир-туқир ва уюм-уюм пичан орқасидаги ҳужрани кўрсатди у. Шу вақтда тўшак кўтариб, бека келди. Ўзи аввал ҳужрага кириб, ерга қалин пичан ёйди, устига тўшакни солди. Алитажанг учун бу ўрин пардек юмшоқ туюлди. Аёллар: «Бемалол дам ол, хабар олиб турамиз» деб, эшикларни ёпиб чиқишди. Алитажанг зим-зиё қоронғуда, пардек юмшоқ туюлган тўшакка чўзилиш бланоқ, уйқуга кетди...

Бу оқшом, гарчи теварак тинч бўлса ҳам, кечагидан кўра кўр-кунчироқ, эзучанроқ туюлар эди. Бека ўзини овутиши учун бирон бекорчи юмуш қидирар, Надя эса керосин лампани стол ўртасига қўйиб, хомуш ва дилгир ўтиради. Қадим замон тарихига оид дарслик китобни гўё саводсиз киши варақлагандай, варақлаб, яна ёпиб қўйди. Бошини фалокатли кунларнинг саволлари тикамли темир чамбар каби сижиб олганди. Ўзининг юрагида кўрқув эмас, хўр-

ланган она юртнинг дарди, мағрур совет одамининг ор-номуси мавжланарди.

— Менга шундай туюладики,—деб бошлади бека уйда куймаланиб,—гўё бутун кишлоқда ҳаёт ўчган!

Шу вақтда қайдандир, яқиндан автомат очереди кечани ёрди.

— Ана немис келтирган музика!—Киноя блан деди қулоқ солиб Надя.

— Қуни-қушнилардан биронтаси ҳам эшикдан бош сукмайди-я. Надя индамади. Бироздан сўнг гўё ўз-ўзига савол бергандек секингина деди: «Нега биз уларга ҳатто мўраламаймиз ҳам?»

Ҳақиқатан ҳаёт бирдан даҳшатли равишда ўзгарган эди. Кишлоққа немис кирганча бўлган ҳаёт бир туш каби кўринарди. Дуруст, уруш оғирликлари анво' мусибатлари—айриликлар, қаро хабарлар, майшат ташвишлари, таҳликалар, ваҳималар—кун сайин кишиларни кўпроқ эзоқда эди. Лекин совет қонуни, мажкамаси борди, куйинчак, миришкор, ғайратли бошлиқлар ўртада эди. Ёшлар ишга жетаётганда, ишдан қайтаркан, ёки анчийин оқшомлари майдонда, жолхоз клубида тўпланишиб қўшиқлар айтишарди. Кечалари қўшни аёллар бир-бирлариникига йиғилишиб, турунг қилишарди, бир пастда йиғидан кулгига, кулгидан йиғига ўтилар эди.

Улик сукунатда соатнинг «тик-тики» ёмғурли қаронги кунда худди бокига томчилаган чаккадай, юракка совуқ ва ноҳуш, ҳатто маш'ум уриларди. Надя кўзларини соатга тикди: Тўрт ярим. Соат адашган. Кўпинча вақтни қарийб тўғри белгилайдиган Надя бутун фикрини, сезгисини ишга солса ҳам, шу онда кун қачон қорайганини эслайолмади. Стрелькани тўққизга миндириб, бирдан кўлини силтади: эрта ишга, ўқишга ёки мажлисга кечикишдан кўрқадими!

Бека обедга тайёрланган боршчини иситиб келди, овқатни ҳаминша соғлом иштаҳа, асбобларнинг шақир-шуқири, кулги ва жонли суз блан ошайдиган опа-сингил кайфсиз ва иштаҳасиз емакка киришаркан, дераза аста тикирлади. Қандайдир таниш йўтал эшитилди. Надя сапчиб туриб, эшикни очди. Ҳарсиллаб Яшқинбобо кириб келди. Аёллар уни азиз меҳмондай қувонч блан қарши олдилар. Яшқинбобо баланд бўйли, суякдор, ўсуқ қошлари, кам соқол, ингичка мўзик юзи серажин, жиддий, ростгўй чол эди. Уч ўғли армияда эди. Улардан оилали иккиси шаҳарда яшарди, чол бўйдоқ—кенжаси қушқоқчоқ гарнист, тракторчи блан бирга кишлоқда эди. Бу ҳам фронтга кетгач, кишлоқда сўққабон қолганди. Яқиндан буён сельпода магазинда қоровуллик қилабонлаганди.

Бека чолга боршч куйиб, ғамхўрлик блан қистади:

— Ич, бобо, совумасин, қорнинг очдир.

Чол бармоқлари ўқлоғидай узун, кўмирчиникидай қора йилтираган кўли блан нон ушатиб, оғзига ташлади-да, боршчни хўриллаптиб, ичиб, Надяга ўткур, ичига болган кўзларини тикди ва бирдан дағал равишда деди:

— Нега сочингни қорақўл мўйнасидай жингала килдинг? Яхши эмас. Қийинни ҳам мужжин қадар эскисини кийиш керак.

Надя даррав тупинди. Елжасини сал қисиб деди:

— Сочим узи шундай—табийй. Билмадим, бундан ортиқ яна қандай содда кийиниш керак. Нима колди энди, юзларимизга кўмир суртамизми?

— Бўлмасачи!—Қуюқ қошларини чимирди чол.—Хаммаси ҳам аёлларга овчи итлар-да, На уят бор, на номус бор.

— Кеча эркин эдик, одам эдик, бугун қулдан баттар бўлдик. Ақлимга сиғдиралмайман. Қачонгача, бобо? Наҳотки... айт, бобо, умидинг борми? — Йирик, порлоқ кўзларини ҳаяжон ва дард блан тикиб сўради бека.

— Мен сени бошқача хотин дердим... — тамшаниб, дағал, махоркадан сарғиш, кир мийнги остидан кулиб гапирди чол.—Етим бузоқдай мағрайсан...

— Ана ўхшатиш, уф, сенинг тилинг... — қошиқни тарелка четига уриб, бека деди:

— Бобо, умидинг борми? Бу қандай савол? — Салмоқланиб сокинлик блан давом этди чол — умидим кечагидан бугун бақувват, эртага яна бақувватроқ бўлади. Мен кўриб турибман бу голибларни! Йўқ, мен рус кишисига ишонаман. Унинг руҳи дўстга қуёшдай илиқ, душманга қишимиздай даҳшат, Рус ерини забт этадиган куч йўқ. Худога шукур, рус осмони шундай кенги, бир тарафини қора булут босса, иккинчи тарафидан тарқалган бўрон саваб ҳайдайди... Ҳамиша шундай бўлган, ҳамиша.

— Айтганинг келсин! — деди бека энгил хўрсиниб.

— Шу сўзларинг учун, бобо, мен сени қиём блан меҳмон қилман. — Урнидан шўх қизчадай сачраб турди Надя, — а-жо-йиб, хушбўй ва хушхўр...

— Қани, ол, ол, — деди чол кулиб, — аччиқ кунларда жилла қуриса оғзимиз ширин бўлсин.

Надя пиёланинг тагидай тарелкачаларга олча қиём солиб, бирини чолнинг олдига қўйди, кейин катта мис чойнакда шақиллаб қайнаган чой келтирди. Букунга оид бўлган ҳархил қизиқ мавзуларда гангир-гунгир суҳбат бошланди. Чол қиёмни бир стакан чой бланок тамомлаб, умрида учраган кулгили воқиалар, тасодифлар ҳақида, мароқли, жонли ҳикоя қилакетди. Ҳаммаёқ жимжит. Ора-сира узоқдан автомат очереди қисқа-қисқа янграб қўярди. Лекин эгачи-сингил буни эшитмагандек, унинг даҳшатини гўё унутгандек кулишар, чол блан ҳазиллашар эди. Чол бир замонлар, йигитликда, чиройли ва ғоят айёра лўли қизига ҳуштор бўлгани ва лўлилар кўчи орқасидан узоқларга тентирагани тўғрисида сўйларкан, ногоҳ яқиндан автомат тарақлади. Сал ўтмай, бошқа ёқларда ҳам боғ қўручиларнинг тартарагидай, қисқа, узун очердеьлар зилабошлади. Бека беихтиёр равишда ўрнидан туриб кетди-да, анги оқарди.

— Партизанлар босганмикан? — шод хўрсиниш блан деди Надя.

— Ҳалима йўқ, нотинчланманглар! — деди чол пинагини буз-

май. — Бунда бир секрет бор. Қараб тур, ҳали пулемётдан ҳам отади...

— Кучини намойиш қилмоқчи-да, қуриб кетгурлар. — деди қовоғини солиб бека.

— Йўқ, кечирасиз, ожизлигини кўрсатаётир. — деди чол айёрча кулиб.

— Қандай? — Эгачи-сингил бирдан сўради.

— Немис қўрқаяпти!

— Қимдан? — Бека лабини буриштирди.

— Биздан! Сендан, мендан, Аниса холадан, белсиз кампир Матруша Криловналан, анави чўлоқ Яковдан қўрқади... Ишонинг менга, тунда немис қуён бўлиб қолади, мен кечаёқ синаганман. Шундай қилмаса ҳам бўлмайди-да, ўриснинг товуғи немиснинг хўрозини қочиради ахир!

— Сен жуда баланддан қелаяпсан. Сўзда ботирлик осон, — деди бека қўлини силкиб.

— Нега сўзда? Мен қуруқ сўзнинг душманиман. Аммо етти ўлчаб, бир кесиш керак. Чол, ўз бармоғидай йўғон ва узун қилиб ўралган махоркани тутаиб, қаттиқ аксирди-да, яна чала қолган айёра, чиройли лўли қиз можарасини бошлади. Аёллар яна аввалгидек берилиб тинглашди. Лекин ҳикоя энг қизиқ, кулунчли ерда узилди: кўчадан, нах дераза қаршисидан, маст қийқириқ ва немисча қўшиқ эшитилди. Ҳамма бир зум жим бўлди. «Ит ўйини, булғалашиб ўтади, кетади» деб шивирлади-да, чол сўзини давом этдирган эди — эшик ларза блан қаттиқ тақирлади, дераза остидан этикларнинг қўпол дуқури эшитилди. Эгачи-сингил чўчиб ўрнидан туришди ва изтироб, нафрат блан эшик томонга қарашди. Гўё совуқ қотгандай, шошиб-пишиб, пальтосини кийди. Чол махоркани сўриб, қалин тутун бурқтирди, қолдигини полга ташлаб, этиги блан эзди.

— Киргиз уларни! — боши блан эшик томон ишорат қилди бекага.

Бирпаस्ता уй ичи қўпол дуқур, тер ва ичимлик ҳиди, пишқириш ва қулоққа михдай қадаладиган ёт сўзлар блан тўлди. Немислар бешта эди, — автомат осган тўртта солдат ва бир ефрейтор. Новча, арриқ, ўнг юзида йилтираган доғи бор, ингичка узунчоқ бошли ефрейтор, олдин хонани айланиб, деворларга, буюмларга кўз югуртириб чиқди, кейин аёлларга, чолга совуқ, масқарали назар ташлади.

— Бу ким? — Немисча аксент блан, қийналиб русча сўради у, бекадан.

— Бу бизнинг қишлоқдан, қўшнимиз. Бу — сингил, — сал ҳансираб, лекин дадил жавоб берди бека.

— Эр бор? Қаерда у? — аёлнинг иродасини кесиш учун, кўзларини пичоқдай қадаб, сўради ефрейтор.

— Ҳамма каби фронтда у! — Жавоб берди бека кўзларини сал тушириб.

Надя столга суяниб, бошини сал қуйи қилиб, сокин...

Ҳар он сайин, қўрқувнинг ма'носизлигини англаб, дадиллашар, бутун вужудини қандайдир табиий ғурур тўлдирётганини сезар эди. Лекин солдатларнинг ҳаммаси кўкимтир каскалари остидан кўзларини ҳаёсизча илиқиш блан унга тиккандек туюлгани учун, қиз бошини сал орқага бурди. Хоодай қаққайган новча ефрейтор, чолга бурилди ва бошдан-оёқ мароқ блан разм солди унга. Солдатларга қараб, чол тўғрисида нимадир тайинлади. Улар хаҳолашди.

— Ҳозир кеча, — деди ефрейтор ва қўл соатини чолга кўрсатди-да, давом этди. — Бунда нима қиласан? Уйинг бор, кампинг бор, қизларни бизларга қўй. Ну, жўна! Тез!

Чол индамади. Фақат серажин, этсиз юзи бир зум асабий қийшайди, махоркадан кир — сарғиш дағал соқоли, мўйлаби титраб кетди. у, махорка қолдиғини полга ташлаб, этиги блан эзди: «Хўш қизларим, хайрли кеч» деб эшик томонга кеккайиб, дадил юрди.

— Хайрли кеч, Яшкинбобо, бизга кириб тур, — орқасидан қичқирди Надя.

Ефрейтор столга ташланди. Столдаги идиш-оёқларга жирканиш блан қаради. Бека даррав йиғиштирди ва клиёнкани латта блан илдам тозаллади. Солдатлар автоматларини комод устига қўйиб, стулларни қалдирлатиб, қисирлатиб ўтирдилар. Ефрейтор столда ётган «Қадимий замон тарихи» дарслигини қўпол, кир бармоқлари блан варақлади-да, бирнеча варақни шартта йиртиб олиб, ғижимлаб, шинель чўнтагига суқди ва аскарча шахтам одим блан ташқарига отилди. Надянинг юзлари титраб кетди. Кошки китоб блан бу ваҳшийларнинг бошларига урилса! У тишларини қисиб, деразага суялганича қотди. Ҳазаб ва алам тўлқини халқумини бўғар эди. Опаси кўзларини ма'нодор қисиб қўйди-да, китобни олиб, буфет устига ташлади.

Кенг елкали катта сопол товоқдай беўх'шов юзли, паст жағи олдинга туртиб чиққан солдат консерва банкаларини оғзидан сўлагини оқизароқ, миришкорлик блан очиб ташлади, бошқалари столни нон, тухум, қолбаса ва ҳархил ширинликлар блан тўлдирди. Овқатларнинг кўриниши ва ҳидидан бетоқатлангандай, қўпол ботинкалари блан гурсиллатиб тепиниб, кафтларини ишқалайбошладилар.

Мана ефрейтор китобни «исте'мол қилиб», ўшшайиб кирди. Новча, арриқ ва гувалабош ефрейтор бема'ни, аблаҳона гердайиш блан ўтириб, узун оёқларини чалиштирди. Бека довдираб, стакан, пичоқ, вилька ва бошқа идиш-оёқларни бериш блан банд эди. Надя орқасини ўгирган ҳолда дераза ёнида қотган. Қизнинг оёқлари ожиз, ғазабдан титради. Немислар асбобларни шақирлатиб, пишқириб, ичишга, ҳайвондек чайнашга бошлаганда у бошини куйи солиб даҳлезга чиқди ва қоронғида туртиниб бурчакдаги эски ялчиқка ўзини ташлади. Бироздан кейин ёнига опаси келиб ўтирди. Бирқанча вақтгача улар жим қолишди. Фақат бека гоҳо

бошини деворга аста уриб қўярди. Лекин уй ичида шовқун, дукур борган сари кучайди. Буфет ва комод очилгани эшитилди.

— Хўжайинлик қплаётирлар, безорилар! — Шивирлади дард блан бека.

— Уйлама, таловчилардан яна нима кутар эдик? — Сокин деди Надя ва давом этди, — жангчидан хабар олмадикку. Очиққандир, бояқиш, Содда одам, тил билмайди, йўл-йўруқ билмайди...

— Мен ҳали кетгандан кейин, бапуржа келтириб, тўйинтирмоқчи эдим. Энди мумкин эмас. Айт, муттаҳамлар тинтув қилмасмиканлар? Шунини ўйлаб ўтирган эдим Қўрқаман.

— Бу итлар ейди, ичади, қоринини шишириб ётади. Эрталаб жўнайди. Мен ҳали гапларидан чала-чулпа фаҳмладим — мактабда ўтган эдик-ку, менимча, ҳавфланишга ўрин йўқ.

Нимадир полга тушиб чил-чил бўлди. Қаҳқаҳа портлади. Шу онда бирдан боланинг чинқириқ овози эшитилди. Бека сакраб, туриб, хонага отилди. Кроватьда Володянинг ранги қум ўчган, кўзлари аллақандай қўрқунчли чақчайган эди. Она маҳкам бағрига босди, ўпти. Юмшоқ, сариқ сочларини силади ва эркалаб сўз блан овутишга киришди. Стол атрафида чайқалиб, ичишган солдатлар э'тибор бермади. Ефрейтор маст кўзларини қандайдир ҳайвоний талаб блан бекадан узмади. Ҳатто бузуқларга хос ҳаракат блан ишора этиб, бекадан розилик ва'ла кутди. Бека қалтираб, кескин тескари бурилди ва болани ётқизиб, унинг бошига энгашиб ўтирди. Кимнингдир чайқалиб, унга яқин келганини сизди, юраги шув этиб, кимирашга ҳоли қолмади. Бир зумдан сўнг қандайдир мойли ва қўпол қўллар унинг юзларини пайпаслади ва бошини юқори кўтарди. Бека гўё қотилнинг пичоғини ўз бағрида сезган одамдек, жон ҳолатда сапчиб турди, титраган, қуриган лаблари блан секин деди.

— Уят эмасми? Сиз — командир яна! Сўрайман, мени тинч қўйинг, болани қўрқитманг.

Ефрейтор немисчалаб, ниманидир қичқирди: «Кровать керак, бўшат!» Бир қўли блан болага, бир қўли блан эшикка ишора қилди. Шу онда югуриб Надя кирди: «Нима бўлди?»

Ефрейтор сал гандираклаб чекилди. Бека индамасдан боласини кўтарди-да, ҳансираб эшикка юраркан, «юр, тез чиқ!» деди. Надяга. Қиз соатга қараб, эшикка буриларкан, жуда ёш, бақувват, қорамтир сочлари эски пилоткасидан ошган текис, тоза юзида шилқимнинг руҳи жилваланган, антидан, солдат шинели кийган студент илдамлик блан унинг йўлини тўсди ва қизарган кўзларини сузиб, жилмайиш блан дастурхонга да'ват этди. Надя, бепарвогина раҳмат, истамайман, деди. Солдат бирдан қўлларини ёйди ва ҳар орзусига осонгина бўйсундираверишга ишонган эски ошниси блан учрашгандек ялтанглик блан деди:

— Баришна, бир минут биз блан ўтиринг. Сухбат қилишаман, ярим стаканинг ярмини ичинг. Биламиз, руслар яхши ичади. Оҳаммаси ичади. Сизга француз виносини бераман, у жуда яхши

вино, қизларнинг юзини гулдек очади, юрагини яшнатади. Сўрайман, марҳамат...

Солдат қизнинг тирсагидан маҳкам ушлади.

— Йўқ, беҳуда овора бўлманг, — деди Надя, бутун иродаси блан ўзини сокин тутишга тиришиб, — бошим оғрияпти. Ҳозир ҳеч-нима истамайман. Қўйиб юборинг мени. Солдат қўймади, ўжарчасига қистаб, олдинга итарaboшлади.

— Кучингизни менга кўрсатасизми? Фойдаси йўқ. Билинг, менда ҳам куч бор. Мен — одам! — бир силтаб тирсагини бўшатди-да; даҳлизга югурди, уйда ҳаҳолашди. Қимдан қулишди — номалум. Стакан синиши, маст қийқириқ, дукур ва нағма садоси эшитилди.

Даҳлиз қоронғу, зах, совуқ эди. Япчикни Володя банд этган. У, қуруқ тахтада ётолмасдан гиншийди. Бека пичирлаб, душманни қарғайди. Надя бурчакка тиқилиб, узоқ вақт тек қотди. Бутун ҳаёт бўш, бема'но туйилди. Опаси туртина-туртина гугурт қидирди. Тополмади. Челакка қоқилиб, сувни оғдарди, ниҳоят, шалоқ табуреткани топиб, деди: «Ма, ўтир. Мадордан кетмадингми?» Бошларини совуқ деворга қўйган ҳолда, жунжайиб ўтиришар, уйга бош суқипга юраклари зир титрарди. Хона ичида шовқун ва қаҳқаҳа тинмасди.

Ҳорган, ожиз, руҳан эзилган Надя енгил пальтосига ўралиб, мудраб кетди. Лекин бирдан чўчиб, кўз очди. Қаршисида электр қўл фонари қандайдир даҳшатли йиртқичнинг тунда ёнган кўзидай маш'ум боқар эди. Қиз бир зум антикиб, қотиб қолди-да, қичқирди: «Қим бу?» Мудраган опаси ҳам талваса блан ўрнидан чўчиб турди. Ҳўкиздай пишиллаган, немиснинг бадбўй нафаси Надянинг димоғига урди. Солдат ўзини қизга ташлади. Қучоқлаб, судради ташқарига.

— Баришна, нимношка гулай — маст чайқалиб, дўнғиллади.

— Сан ким? Солдатмисан? Ҳайвон бўлсанг, ўлдир, лекин таҳқир этма! — Солдатдан қизни айириб олишга тиришди ҳансираб бека. Солдат ботинкаси блан тепди. Бека. гўё ўнг оёғи ушалгандай, инграб йиқилди. Надя нафрат ва ғазаб блан солдатнинг чангалидан қутилишга уринди. — Солдат уни деворга миҳдай қоқиб, эзгилашга бошлаганда, қиз унинг бетига тупурди. Солдат жаҳл блан уни туртиб юборди. Надя даҳлиздаги қақир-қуқир устига кулаб тушди. «Ўрис чўчка!» — Бақирди солдат ва кўча эшигини очди. Шу вақтда ичкаридан гуруллашиб бошқалар чиқди. Ҳаммаси шундай остана тагида ўтирди. Надя қафти блан бурнини ёпди. Немислар хонага кириб, кроватларни полдиратишда-да, оғанапди. Эгачи-сингил даҳлизда бурчакка қисилиб, гўё кети йўқ каби чўзилган оғир кечанинг ёришини мижжа қоқмай, титроқ блан кутишди.

Эрта блан эран-қаран немислар уйни тарк этишди, Новча, арқ, қуйи жағи осилган ефрейтор эшикда жилмайиб, «яна кўришганда рози бўласан-а?» дегандай хира, бема'но, қизарган кўзларини бекага безориларча қисиб қўйди.

Аёлларнинг ранглари касалникидай ўчган эди. Энди улар ўзларини гўё бутунлай сиртмоқдан бўшаган каби, енгил сезсалар ҳам, кўзларида қўрқув ҳали равшан жилваланарди. Немисларнинг қораси ўчар-ўчмас, бека кўча эшигини қулфлаб олди. Хонага кириши блан думоғига бадбўйлик урди — у бир қўли блан бурун катаklarини қисиб, деразани очишга мажбур бўлди. Уй ичи ифлос ва ивирсиқ эди. Гўё бу уйда одамлар эмас, маймунлар тунаган! Бека то уйни саранжом қилгунча, лаби пичирлашдан тинмади — келгинди зўравонларни қарғади. Уйда ўтиришдан ҳазар этиб, кичкина оила даҳлизда нонушта қилди. Кейин, опасининг э'тирозига қарамай, Надя ўз ўртоқжонларини кўриб келиш учун, эски туски кийимларини кийиб, кўчага отилди. Бека ҳавлидаги эски саройни очди-да, ҳужрани тиқирлатди. Алитажанг йўталди-да, кўзларини уқалаб, ташқари чиқди: «Издирас». Бека ундан қандай ухлаганини сўради. Алитажанг кулиб жавоб берди: «Жуда яхши. Ҳўзир уйғондим. Уйқу — роҳат. Қизиқ тушлар кўрдим...». Бека бир тарелкада қовурилган картошка, бир бўлак нон келтирди. Алитажанг олдин бет-қўлини обдон юди-да, пичанда чордона қуриб, нонушта қиларкан, бека энгашиб, сирли ва ҳазин товуш блан тунги воқиани айтабошлади. Буюк даҳшатларни кўрган Алитажанг лоқайд тинглади: «Ёв келди, бало келди», — деди у сокин. — Ё бўйсун, ё ўл, деди немис. Баччағар жуда қора ёв. Хўжайка, сенга катта раҳмат. Сен жуда яхши хотин экансан. Лекин бугун кечаси кетайми?

— Қаерга? Немиснинг қўлига тушаман десанг, кетавер. Менга ташвиш ва қўрқинч озроқ бўлади.

Алитажанг хотинни синамоқ учун айтган эди. Катта йўлда ҳайдалиб кетаётган асирларни узоқдан кўргандан буён, асирликдан ўлимни афзал билган эди. Беканинг самимияти учун ташақкур айтди. Қўлини кўксига қўйди. Бека унга эрининг эски кийимларини кийишни, бирон бахтсиз ҳодиса рўй берганда, душманга уни, ўз эри каби кўрсатажагини кенгаш берди. Алитажанг бу ҳийладан рози, кула-кула қоронғи ҳужрага тиқилди.

*Ўзбекистон халқ артисти Мукаррама
Турғунбоева—Сталин мукофоти лауреати.*

РАҚҚОСА

Бу қандай жозиба? Қандай латофат?
 Ё чаман саҳнида тўлғандими гул?
 Ё хиром этдими эрам товуси?
 Изоҳ эт! Тушинтир! Сўзла, э кўнгил.

Ёки талпиндими навбаҳор қуши?
 Жилва кўргазгали, парвоз этгали?
 Ё кўкдан индими сан'ат музаси?
 Менинг ҳаёлимни олиб кетгали?

Йўқ, гулда бунчалик латофат қайда?
 Ҳузурда товус шарманда ва лол.
 Э баҳор қушлари, силкитманг қанот.
 Келмасин десангиз, кўнглига малол.

Сиз ундан ўрганинг парвоз этишни,
 Жилвани, ишвани ундан ўрганинг.
 Шаббода, ҳайратда қолганинг аниқ,
 Чунки му'жизадир бу гал кўрганинг.

Му'жиза кўрсатди раққоса сенга,
 Сурма қил кўзингга босган изини.
 Хабар эт оламга, бир кўриб қўйсин,
 Ўзбекнинг раққоса, ноёб қизини.

Унинг рақсларида қуш енгиллиги,
 Шаббода шўхлиги, гул ишваси бор.
 Унинг одобида, унинг хулқида,
 Инсоний камолот мавжуд, барқарор.

У олий сан'атнинг тенгсиз ошиғи,
 Жўш урар, очилар ўйнаган сайин.
 О, руҳни юксалтган ишвалар нозик...
 Гамза, табассумлар ипакдай майин...

Толмасин, синмасин, қудратга тўлсин,
 Сан'ат осмонида ёзилган қанот!
 Юксал ҳур ижоднинг чўққиларига,
 Сенга мадад берар олий мукофот.

Мадҳинг блан янграр, кенг фазоларда,
 Токи тирик экан, шоирнинг саси.
 Яша, эй сан'атнинг сўлмас чечаги,
 Яша, илҳомининг ўлмас музаси!

ҚУШ ҚАНОТ

Гулсатангни асранди қизи қаймоқ бозорига борган эди, янги гап топиб келди:

— Аячи, Ойшабодомнинг қизи бирам ўйинчи бўлибтики, одамнинг оғзи очилади.

Бирдан Гулсатангнинг кўз ўнгида етим қиз Мукаррама гавдаланди.

Отасиз Мукаррама етти ёшга тўлганда онасидан ҳам айрилди. Танноз, бойвичча Гулсатанг ёш Мукаррамани ўзига чўри қилиб олмоқчи эди. Лекин Мукарраманинг тоғаси уни ўз бағридан чиқаргиси келмади: «Ўзимиз оч бўлсак, оч; тўқ бўлсак, тўқ бўлади» дея келган элчиларни қайтариб юборди. Гулсатанг пирига ҳад'я қилмоқчи бўлган чўри қиздан маҳрум бўлди.

Мукаррама саккиз ёшга кирди. Бу тенгги қизлар Скобелев (ҳозирги Фарғона) шаҳарида очилган қизлар мактабига кириб ўқий бошлади. Мукаррама ҳам ўртоқларига эргашиб бориб, совет мактабига кириб олди. Бу — 1921-нчи йилда эди. Тоғаси ҳам унинг ўқишига қаршилиқ кўрсатмади.

Мактабда ашула дарси бўлганда Мукаррама тинч ўтиролмасди: ҳамма қизлар ўтириб ашула айтса, у, партанинг устига чиқиб олиб, ашула оҳангига мос ҳаракат блан оёқ-қўлини қимирлатиб ашула айтар, ўзича белини эгиб, қошларини силкиб, қизларни ўзига маҳлиё қилар эди. Уқитучи уни зўр блан партага ўтқазиб кўярди.

Бир куни мактабда сан'ат ҳаваскорлари тўғараги тузмоқчи бўлдилар. Чолғучилар бор, ашулачи қизлар анчагина. Энди ўйинчи керак. Ашула ўқитучиси Мукаррамани ўз олдига чақирди. «Мен дутор чаламан, сен ўйнайсан, хўбми?» — деди. Мукаррама ҳам, йўқ, демай, учига пахтадан пилик қилган сичқон думи ва килларини орқасига ташлаб, узун қизил чит кўйлакни липпа қилиб ўйинга тайёрланди. Муаллим «Дилхирожга» чалди. Мукаррама беданадек йўрғалаб, кичкина қўлларини ишком қилиб, ўйинга тушди. Тўгарак а'золари хурсанд бўлишди. Муаллим дутор чалишни тўхтатиб:

— Уйинга таланти борга ўхшайди, оҳангни даррав илиб олади. ундан ўйинчи чиқади, — деди.

8-нчи март куни Мукаррама Турғунбоеваларнинг мактабида кеча ўтказилди. Қизларнинг оналари, маҳалла хотин-қизлари чақирилди. Шу куни Мукаррама «Дилхирож»га ва «Ас бўламан»га ўйнади. Унинг энгил ҳаракати, ҳархил муқом блан ўйнаши меҳмонларни хурсанд қилди. Лекин Мукаррама бошқа қизлар сингари қувнайолмади. Чунки ҳамма қизнинг онаси келгану, Мукарраманинг онаси йўқ. Бунга она бўлмиш тоғасининг хотини ҳам келмаган. Уни шунча юпатсалар ҳам, уйга йиғлагудек бўлиб борди. Ётганда бошини кўрпага буркаб, кўзи уйқуга кетгунча хиқиллаб йиғлади. Ҳафтафаҳм янғгаси буни пайқамади, пайқаса ҳам парво қилмади.

Бу ҳафагачилик ҳам ҳалво экан, эртасига катта жанжал кўтарилди. Янғгаси қаймоқ бозорига бориб, Мукаррама ҳақида дув-дув гап эшитиб келган эди. Кеча унинг ўйинини кўрганлар букун оғиз кўпиртириб, бозорни бошларига кўтарибдилар. Ҳар бурчакда пичир-пичир, ҳар дўкон олдида миш-миш гап. Мукарраманинг янғгаси зўрға қочиб қўтилибти. У, уйга келгандан кейин Мукаррамага қараб ўдағайлади:

— Энди сен, мактабга бораман, дегин, уриб оёғингни синдираман. Ун-ўнбирга чиқиб, бўйинг чўзилиб қолди. Эртами-индин эрга берса, эр эплайсан. Сенинг «яллачи» деган номингни эшитишга тоқатим йўқ. Кўмилиб, уйда ўтир, бола боқ!

Мукарраманинг кўзлари шўладай ўйнаб кетди. Бу гаплар баҳона бўлдию, у ўтириб, тоза йиғлади. Кучи кўзига етди. Уни мактабга юбормай қўйишди. Уртоқлари келди, юборишмади. Уқитчилар келди, юборишмади. Ахир шаҳар маорифдан бошлиқлар келиб, тоғаси блан гаплашиб, мактабга боришга розилик олдилар. Мукаррама яна қувнаб-қувнаб, мактабга борабошлади. Ўзбек оёқ ўйинлари уни жуда қизиқтирар, шунча қаршилик бўлишига қарамай саҳнага чиқаберар эди. Айниқса, Педтехникумга ўтгандан кейин яна ҳам берилиб ўйнайбошлади. Бу ерда ҳаваскорлар тўғарагига кирди. Ўзбек классик ва халқ ўйинларининг йўли ва руҳи блан танишди, янги-янги ўйинлар ўрганди. У ўзига шерик топди. Ҳалима Раҳимова блан бирга ўйнайдиган бўлди. Педтехникумда ўқучи Розия Каримова блан тез-тез учрашиб туришди. Ҳар икки техникумнинг концертлари шв уч киз блан қизийдиган бўлди. Буларнинг ўзаро мусобақалари бошланди. Улар ўйиннинг нозик қизиқларини эгаллаб, унга янги муқомлар киритадиган бўлиб қолдилар.

1929-нчи йил эди. Тамарахоним ва Кори Ёқубов бошлиқ бир группа артистлар Фарғонага бориб, концерт қўйишди. Техникум қизлари блан Мукаррама концертга борди. Унинг икки кўзи Тамарахонимнинг ўйинларида бўлди. Тамарахонимнинг ҳарбир ҳаракатини синчиклаб, текшириб ўтирди. У ўзининг ҳали жуда ғўра

Ўйнашини англади ва Тамарахоним каби актриса бўлиш орзусига тушиб қолди.

Ҳали концерт тамом бўлмаган эди, Мукаррама сакраб ўтирган еридан турди, ёнидаги ўртоғини ҳам судради. Иккиси астагина сахнанинг орқасига ўтишди, олдин мўралаб-мўралаб туришди, кейин ичкарироқ киришди. Тамарахоним навбатдаги ўйинга мос кийимларни шошиб кияётган эди, буларга қиё ҳам боқмади. Мукаррама яна ҳам ичкарироқ кирди, кўзини Тамарахонимдан олмай тикилиб турди. Тамарахоним бир қараб қўйди, Мукаррама илжайди. Тамарахоним кийиниб бўлиб, Мукаррамага яқинлашди:

— Ҳа, қизча, келинг! — деди.

— Сизни кўргали келдим, — деди яна илжайиб Мукаррама. Ўртоғи яқинлашди. Тамарахоним булар блан иссиқ кўришди: «Фаргонанинг қизлари шайтон бўлади. Саҳнага ҳам чиқиб олишипти» деди Тамарахоним Қори Ёқубовга қараб. Қори Ёқубов қизлардан сўради:

— Артистларни яхши кўрасизми?

— Ҳа, — деди Мукаррама бир шох ташлаб.

— Сизларни ҳам артистликка олсак, майлими?

— Узи ҳали ҳам ўйинчи — деди Мукарраманинг ўртоғи шошиб-пишиб. Тамарахоним блан Қори Ёқубов бир-бирларига қарашиб кўйишди. Эртасига техникумга боришга ваъда беришди. Шўкуни Мукаррама севина-севина уйига кетди.

Орадан бирқанча вақт ўтди. Мукаррама Турғунбоева Тамарахонимлар блан Самарқандга ўзбек давлат музыкали драма театрига келди. У орзусига етди.

* * *

Бир сурат кўрдим. Бор бўйича олинган. Узун, таги қизил, усти оқ ипакдан парча гулли қилиб тўқилган қалин латта бешбел камзул кийган. Камзулнинг энг учларидан тепкилик қора атлас кўйлакнинг энги сал кўриниб турибти. Бўйнида зебигардон, бўйинтумор, бошида латта дурра, унинг устидан тиллақош тақилган. Орқада қирқ кокил. Икки қўл бош устида ишком бўлган. Кўзлар қиё боқишда. Ажойиб бир туриш. Бу суратни бир рассом туширган бўлса, уста рассом экан, бутун сан'атини шу жувонни тасвирлашга сарф қилибти, дер эдик, йўқ, бу сурат фотографияда олинган. Бу расм — Мукаррамахоним Турғунбоеванинг Москвадаги «Большой театр» сахнасида турган чоғида олинган. Бу туриш сан'аткорнинг моҳирлигини яққол кўрсатади.

Мукаррамахоним ўзбек рақсининг энг жонли ва энг нозик сан'аткори бўлаолди. Ба'зан ўйноқи тойчадай йўрғаласа, ба'зан сувдек мавжланади. Ба'зан ёнга шох ташласа, ба'зан орқага гажак бўлиб эгилади. Ба'зан қийғир бўйин блан парвоз қилади. Қизларнинг дўппи тикиши, пахтакорнинг пахта териши, пилла-кашнинг ипак йигирицигача унинг тасвирида акс этади. У, пилдирмада «Садр»ни, Бухоронинг «Занг» ўйинини, сафоида «Уйгур»

ўйини, дуторда Фарғонанинг «Тановар»ни, «Баёт»ни моҳирлик блан бажаради.

Мукаррамахоним 1937-нчи йилда Москвада бўлган ўзбек сан'атининг ўн кунлигида ўзининг бу ўйинлари ва «Гулсара» пьесасидаги бош ўйинлари блан Москва меҳнаткашларининг олқишига сазовор бўлди. Уларга ўзбек ўйин сан'атининг бутун нозиклиги блан кўрсатабилди Совет давлати унинг бу хизматларини тақдирлаб, улуғ мукофот — «Меҳнат Қизил Байроқ» ордени блан мукофотлади. Шу йил Мукаррамахоним Ўзбекистон халқ артисти деган юқори унвонни олди. Бу ҳодиса уни ўз сан'ати соҳасида янги-янги илҳомларга етаклайди.

Бирор киши ўйинга тушса, одамлар: «Мукаррамахоннинг ўйинидан бўлсин» дейдилар. Қаерда бўлмасин, Мукаррамахоним ижод қилган «Тановар»ни талаб қиладилар.

Энди оналар қизлари уч-тўрт ёшли бўлиши блан уларни ўйинга ўргатиб: «Қани қизим, бир ўйинга тушиб бергин, Мукаррамахонимдек қуш қанот бўлгин, зора-мора унингдек отоқли артистка бўлсанг» дея ният қиладиган бўлиб қолдилар.

Мукаррамахонимни халқ севади, унинг ўйинларини кўриш орзусида Ўзбек Давлат опера ва балет театрига қайта-қайта келадилар.

Мукаррамахоним Турғунбоева сахна асарларидаги бош ўйинлардан ташқари шу асарлардаги характерли рольларни ҳам усталик блан ижро этади. Унинг «Аршин мол олон»даги Зебо, Осиё рольларини, «Резаворчи»даги Ҳовар, Фазилат рольларини, «Ўртоқлар»даги Анорхонни, «Гулсара»даги том тепасида сақич чайнаб, тўйни тамоша қилучи, Гулсаранинг ўртоғи ролини, «Фарход ва Ширин»даги Ёсумон кампир ролини кўрган тамошабин Мукаррамхонимнинг ҳаракатларини ҳечқачон кўз олдидан кетказмайдими.

Мукаррамахоним ўзбек балетларида бош рольларни ўйнашдан ташқари шу балетларни сахнага қўйишда ҳам катта иш кўрсатди. У кўпроқ Ўзбекистон халқ артисти Уста Олим ва балетмейстер Барановскийлар блан бирликда ишлади. «Пахта», «Шоҳида», «Гуландом», «Оқ билак» балетларида янги ўйинлар ижод қилди ва ўзи бош рольларда ўйнади. Москвадаги яҳудий давлат театрида қўйилган «Хамза» ясаидаги ўйинларни, «Бўрон» операсидаги ўйинларни сахнага қўйди.

Мукаррамахоним рус балет классикасини ўқиди ва ўқимоқда. У, русларнинг машҳур балеринаси Уланованинг усталигини кўриб, ундан ўрганмоқда. У, «Боқча сарой фонтани» балетида Зарема волини муваффақият блан ижро этди. У, балетни том ма'носи блан эгаллашга ва ўзбек балетини юксалтиришга ҳаракат қилаётир. Мукаррамхоним ёлғиз ўз сан'атини юксалтириш блангина қолмай ёш кадрларни тайёрлашда ҳам анча хизматлар қилди. Кўзга кўринган ўйинчилардан: Валя Галанина, Галя Измаилова, Мия Николаевна, Шилкиналар унинг шоғирдларидир.

Мукаррама Турғунбоева жамоатчи, камтар актрисадир. У

жамоат ишларини бажаришни, ҳаммавақт халқ ичида бўлишни жуда севади. Ёзги иссиқ, қишки совуқ унинг баҳонаси эмас. Бутун халқ қурилишларида, фабрика-заводларда, колхоз-совхозларда, маҳалла клубларида — халқ талаб қилган ҳамма ерда бўлади. Халқни ўзининг ажойиб ўйинлари билан хурсанд қилади. Катта Фарғона канали қурилиши пайтида муттасил ўша ерда бўлди, тун-кун халқнинг ма'навий озиғи, ўйин сан'ати билан халқни мамнун қилди. Бу иш учун давлатимиз уни «Шавкатли меҳнат учун» медали билан мукофотлади. Ўзбекистоннинг йигирма йиллик тўйида Мукаррамахоним «Меҳнатда ўрнак кўрсатгани учун» медали билан мукофотланди.

Бу йил Мукаррама Турғунбоева ва бутун ўзбек халқи учун катта қувончли кун бўлди. Мукаррама Турғунбоева Сталин мукофоти лауреати деган унвонга эга бўлди. Бу — унинг улуг ватан уруши йилларида қилган хизматларини тақдирлаб берилган улуг мукофотдир. Бу Сталин конституциясининг совет хотин-қизларига берган ҳуқуқининг яққол исботидир.

Мукаррама ўтмишда чўриликка лойиқ кўрилган бир ятима эди. Уни Ленин-Сталин партияси, совет ҳокимияти чўриликдан қутқарди.

У Совет халқининг сан'аткори, ўйинчиси бўлаолди. Сан'аткорлар учун энг фахрли ҳлуғ унвонга эга бўлди.

ЛЕНИННИНГ СУРАТИГА ҚАРАБ

Лениннинг кўзларида
Уфқларнинг ҳусни бор,
Чашмада акс этгандай
Офтобнинг сурати.
Қарашида ёзилган
Забаржаддан бир дарбор,
Асрларнинг давомин
Ошар хаёл сурати.
Мен Ленинга қарасам,
Сталини кўраман.
Мен Ленинни ўқийман
Сталин китобида.
Наслларнинг иқболи
Ўчмас нурдан бахраманд,
Бу бир нулки сочилар
Зулматнинг жавобида.
Бир беҳабар гўдак-дим,
Биз ундан ажраган йил,
Кечалари юлдузни
Санаш эди одатим,
Мен рус тилин ўқидим
Ўша чоғдан муттасил —
То менга аён бўлгай
Устозим — саодатим.
Суратига қарайман,
Чарчаган соатимда,
Утар хордиқ, келади
Учиб яна қофия,
— Салом, дейман, мадакдор
Ше'римда, меҳнатимда,
Илал-абад миннатдор
Элдан сенга ҳадия.

У К У Н...

(Владимир Ильич Ленин)

Хуллага ўралган кекса ўрмонлар
Нечун инглашади, қандай мунги бор?
Январь ташлаб ўтди замҳарир қадам,
Чинорлар бошида булут барқарор...

Улка бўйлаб у кеч қор ёғди нуқул,
Довуллар шиддаткор, шамоллар дайди.
Қорлар, оловлардак очиб ойдин йўл,
Мамлакат дам сайин силжимакдайди.

Ёзди қарри тарих саҳифасига —
Тарихни титратган бир сўз ларзакор.
Қурра қулоқ солди радио сасига —
Олам тинди, гўё, юракларда зор...

Заводлар кўксидан юксалди тутун,
Шаҳарлар устида кезди ноласи.
Ишчилар бўтадай бўзлади бутун,
Паймона бўлгандай сабр пиёласи...

Йиғламас кўзларда кўринди ёшлар,
Қурра бундай вазмин кўрганми қайғу?
Эгилди-эгилмас мағрўр не бошлар,
Тошқин дар'ёларда тинди оқар сув...

Ўз узун умрида бу кекса дун'ё,
Шундай мусибатга бўлганмикин дуч?
Йўқ! Қалтираб тушди дун'ёлар гўё,
Ерга ларза солди бу сўздаги куч...

Ленин вафот! Нечун оламда сукут?
Нега шилдирамас, булоқлар түргун?
Нега инсонлардан ўчди ранг ва қут?
Нега кўзларда ёш, чеҳралар сўлғун?

Нега ғамгин, нечун ёш тўкар фалак?
Нега йиғлагандай бу чексиз дун'ё?
Нега одам борки, югунар ҳалак?
— Айрилиқ дардига бағрим мубтало...

Нега шовқинлайсиз, эй тўқайзорлар?
Оламда не даҳшат, ерда не бало?
Нега увлашасиз, довуллар, не бор?
— Айрилиқ дардига бағрим мубтало...

Нега ёш тўқасан, мағрур одамзод,
Нега ҳар юракда дариғ, вовайло?
Нега бўғизларда бўғилмиш фар'ёд?
— Айрилиқ дардига бағрим мубтало...

Нега ёш тўқасан, мағрур одамзод,
Нега жарангламас созларда наво?
Нега бўғизларда бўғилмиш фар'ёд?
— Айрилиқ дардига бағрим мубтало...

* * *

Зал... Кекса большевик, қарри сафдошлар,
Бош қўйи киришар Ильич ёнига.
Эгилар-эгилмас у мағрур бошлар,
Юрак тоб беролмас дўст ҳижронига.

Минбар сари юрди у шижоаткор,
Тўлқун уриб келар қора сочлари.
Сталин... кўзларда шаффоф ёш қатор,
Унга қадалади кўзларнинг бари.

У — сўзлар, тоғлардай вазмин ҳар сўзи,
Денгизлардай теран, кундуздай аён.
Асрларга татир ҳар гавҳар сўзи,
Тинглар кенг мамлакат, тинглар кенг жаҳон...

Авлодлар номидан этди қасам'ёд.

* * *

Ленин ўлган эмас... У — ҳаёт ҳали.
Ленин ўлган эмас — у ёнимизда.
Ленин ўлган эмас... Даврон сургали —
У абадий яшар давронимизда.

Боягина улкан бекат тўрида,
Броневик устида сўйлаган янглиқ,
Боягина қалин ўрмон қўйнида —
Оғир хаёлларни ўйлаган янглиқ...

Хам Дзержинскийга телефон қоқар.
Бераҳм бўлгин, дер, ёвга даҳшат сол...
Горькийга меҳрибон, мулойим боқар,
Улуғлиқ олдида улуғ Горький лол...

Ленин ўлган эмас... Ленин бор ҳали,
У блан кўкарар, камол топар ер.
У сафдошни чорлар ва дейди: бали.
Қучар, пўлатдай бўл, эй Иосиф, дер...

Ленин ўлган эмас... Ленин — барҳаёт,
Ленин — асрларнинг ўлмас фаҳридир.
Ленин ўлган эмас... Ленин — ўлмас зот,
Ленин — золимларга элим қаҳридир!

Ленин ўлган эмас... Ленин — барҳаёт.
Ленин — доноликнинг тошқин наҳридир,
Ленин ўлган эмас, у — мангулик от,
Не наҳр, ақлнинг чексиз баҳридир...

Ленин — ҳар қадамда ўлкамизга ёр,
Ҳар увоқ, ҳар улуғ зафарга сарвар.
Ҳар увоқ, ҳар улуғ жангда Ленин бор,
Ленин борки, бу эл бахти муқаррар...

Жангларда, оташ ва дўзох ичида
Ленин ҳар найзадор ёнида ҳозир.
Ленин кучи яшар мардлар кучида,
У ҳар шижоаткор ёнида ҳозир...

Бу эл яшар экан — яшайди Ленин,
Ленин яшар экан — эл яшар омон,
Лениндай илгари етаклар элин —
Замонам Ленини — Сталин ҳамон...

Б Е Ш И К

Фанижоннинг хотини туғмай юриб-юриб бирданига «қўқордай ўғил» туғиб берди.

Фанижон хотини ҳомиладор бўлганда ҳам, болани кўтариб юрганда ҳам, ой-куни яқинлашиб қолганда ҳам бунга қишлоқда ҳар куни, ҳар ерда бўлаётган ва бўладиган ҳодиса деб қараган эди. Броқ боланинг ер юзига тушуви унинг учун ҳеч қачон, ҳеч ерда кўрилмаган ва кўрилмайдиган ҳодиса бўлди. Назарида бутун қишлоқ кўпдан бери шу кунга мунтазир бўлиб, ҳозир фақат шу тўғрида гапираётгандай, ҳарбир суюнчи олиб келган ва ҳарбир «қуллуқ бўлсин» деган киши шуни тасдиқлаётгандай бўлар эди. У «дадаси» деган сўзни биринчи марта эшитганида бу сўз қаеринидир қитиқлади, қаеригадир иссиққина тегиб, бутун вужуди яйраб кетди.

Мана шу Фанижон шу ўғилчасига бешик олгани район марка-зига борди, кўзига энг чиройли кўринган бешикни олди ва отига ўнгариб қайтиб келар эди.

Йўл бўйидаги ариқлар афти бурушганича музлаб қолган, дарахтлар чўнтоқ супургига ўхшайди. Ҳаво, куни бўйи зўр бериб лоақал тўрттагина қор ташламаганидан хуноб бўлгандай қовоғи солиқ. Шунинг учун ҳали кун ботмагани ҳолда қош қорайган. Қисқаси кишининг баҳрини очадиган ҳеч нарса йўқ. Шундай бўлса ҳам Фанижон гашт қилиб, отнинг оёқ ташлаши ва сўлуқ-нинг шилқиллаши мақомига ашула айтиб борар эди:

Ҳай-ҳай менинг ёримсан,
Танимдаги жонимсан;
Қоронғу кечаларда,
Ендирган чирогимсан...

Оққовоқ қишлоғининг чиқаверишида йўл бўйида ўтирган кимдир қўлини кўтариб, Фанижонга бир нима деди. Шу онда ор-дадан гуриллаб автомобиль келиб қолдию, Фанижон унинг нима деганини эшитмади. От автомобильдан ҳуркиб, ҳилла ергача суриб кетди. Фанижон қайтиб келгани эриндию, кетаберди. Бирон кило-метр йўл босганидан кейин, шу яқин-ўртадан милтиқ товуши эди. Теваликдаги бақатеракдан гур этиб кўтарилган бир тўп

қарға «қағ-қуғ» деганича ҳар томонга учиб кетди. Қарғаларнинг қағиллаши Ғанижонга совуқни ва йўл бўйида ўтириб қўлини кўтарган ҳалиги кишини эслатди. Қим экан у, шу совуқда кўчада ўтирган? Нега қўлини кўтардию, нима деди? Бемаҳалда йўлга чиққан бирон йўловчи экану, «отингга мингаштириб ол» дедими-кан? Ундай бўлса, нега ўрнидан турмади?

Ғанижон беихтиёр бир орқасига қарадию, яна йўлида давом этди. Бирон ашула бошламоқчи бўлган эди, йўл бўйида ўтирган киши сира назаридан кетмай, ҳеч нарса эсига келмади.

Нега йўл бўйида ўтирибди? «Мингаштириб ол» демоқчи бўлса, нега ўрнидан турмади? Ё касалмикин? Агар шундай бўлса, яхши иш бўлмади. Ҳали ҳам қайтиш керак. Бордию аскарликдан бўшаб келаётган бирон инвалид бўлса-чи?

Ғанижон дарҳол отнинг бошини буриб орқага чопди. Уша одам ўтирган жойни тусмол блан топди. Бу ерда ҳечким йўқ эди. Товуш чиқарди. Ҳечким жавоб бермади. Шу атрофни хўб қидирди. Тополмади. Негадир ўша одам, албатта инвалид, деган фикрга келди. Назарида у оқсоқланиб, қишлоққа кириб бораётгандай бўлди. От қўйиб қишлоққа кирди. Бир неча кишини тўхтатиб сўради. Ҳечким «мен» ёки «шундай одамни кўрдим» демас эди. Ғанижон «пиёда жўнаган экану, кўрмабман» деган гумон блан орқага қайтди. Яқин икки километр ергача йўлнинг икки томони-ни синчиклаб кўздан кечириб, от чопди. Яна қайтди...

Шундай қилиб Ғанижон уйига ярим кечаси келди, Унинг авзо-йи шундай эдики, хотини қўлидаги рангдор бешикка ҳам қарамай:

— Вой, ўлай, нима бўлди? — деди.

— Ҳеч... чарчадим, — деди Ғанижон, лекин бўлган воқияни хотинига айтгани уялди.

Бир уйқуни олиб турган хотини яна уйқуга кетди ҳамки, Ғанижон киприк қоқмади. У, кўзини юмиши блан шинель кийган оқсок киши кўз олдига келар, рўпарасида қўлтиқтаёққа таяниб туриб, «ҳали шуми меҳр-оқибат» деяётгандай бўлар эди. Ғанижон чилим чеккани туриб, тоқчадаги подносни тушуриб юборди. Хотини уйғонди.

— Ҳа, нима қилиб юрибсиз? Чирогни кўтарсангизчи!

— Тамаки қаерда?

— Нима қиласиз?

— Миниб бозорга бориб келаман! Тамакини нима қилади киши? Чекади-да!

— Ҳа, мунча... кечаси чилим чекадиган одатингиз йўқ эди, шунга сўрадим.

Хотин эрини ҳечқачон бундай кайфиятда кўрмагани, ундан сра дағал сўз эшитмагани учун кўнглига гулгула тушди, ўрнидан туриб, ёнбошлади.

— Бирон жойингиз оғрияптими?

— Йўқ.

Ғанижон чилим солиб чекди ва келиб чўзилди. Хотин унинг бошини силади.

— Бирав хафа қилдими?

— Йўқ.

Хотин бироз туриб яна сўради:

— Нега бемаҳалга қолдингиз?

— Йўлда иш чиқиб қолди.

— Нима иш? Нима бўлди? Айтинг, ўргилиб кетай... Менга айтмасангиз, кимга айтасиз...

Ғанижон хотини жуда катта ташвишга қолганини пайқаб, гапнинг учини чиқарди.

— Келаётсам, йўл бўйида биров ўтирган экан, қўлини кўтариб, «жон ака, мени мингаштириб олинг» дегандай бўлди.

— Ким экан у?

— Ўрнидан турмади. Шундан гумон қилдимки, аскарликдан бўшаб келаётган бирон инвалидми... Инвалид эканлиги аниқ!

— Дарров мингаштириб олмадингизми?

— От, ҳарам ўлгур, суриб кетиб қолди. Қайтиб бориб, тополмадим. Чақирдим, уёқ-буёқни қарадим. Отдан тушиб, ўтирган жойини қарамабман, шунга кўнглим ғаш бўлаётибди. Яраси ёмонроқ бўлса, кўнгли озиб, ўша ерда ётиб қолдими...

— Унчалик эмасдир... Аввали шуки, аскарликдан бўшаб келаётган киши йўл бўйида «ким ўтар экан» деб ўтирмайди, уларга от-арава, машина ҳамма вақт тайёр, ҳамма вақт топилади.

Хотин бу гапни Ғанижонга тасалли бериш учун бошлаган эди, броқ унга тасалли беришдан бурунроқ ўзининг кўнглига ғашлик солди. Унинг назарида ўша одам ҳақиқатан инвалид бўлиб, яраси очилганлиги орқасида кўнгли озган, ҳозир ҳушига келиб, ариқ бўйида инқиллаб ётгандай бўлди.

— Ўтирган жойини қарамадингизми?

— Қарадим, лекин отдан тушиб қараганим йўқ. Қоронғи эди.

— Вой, одам ҳам шунчалик беғам бўладими? Отдан тушиб пайпаслаб қарамайсизми! Энди нима бўлди!

Ғанижон ирғиб ўрнидан туриб кетди.

— Бориб келсаммикин?

— Шу вақтгача ётармиди?

— У-ку ётмас, биров олиб кетар, лекин бу аҳволда биз ҳам ётолмаймиз-да.

Ғанижон даррав кийиниб чиқди ва бориб, колхоз отбоқори Насибалини уйғотди. Насибали маст уйқида ётган экан, малол келиб гаплашди.

— Қаёққа борасиз шу маҳалда?

Гапни чўзмаслик учун Ғанижон ёлғон гапирди.

— Амакимнинг ўғли аскарликдан бўшаб келибди, шунини кўриб келаман.

Насибали даррав отхонага кириб, битта отни етаклаб чиқди.

— От минган одам орқа-олдига қараб юради, — деди қорин-оғи тортаётиб. — ҳали сал бўлмаса, автомобиль уриб кетаёзди.

— Қачон?

— Ҳаличи, ҳали! Окқовоқдан чиқаверишда!

— Қўл кўтарган сизмидингиз? У ерда нима қилиб ўтирган эдингиз?

— Арпага борган эдим.

— Э, саломат бўлинг! Бўлди, от керакмас!

Насибали ҳайрон бўлганича қолаберди. Ғанижон югурганича уйига келди ва эшикдан шовқун солиб кирди.

— Насибали экан, Насибали!

Бола эмизиб ўтирган хотини беихтиёр. ўрнидан туриб:

— Вой, ўлсин! — деди.

Бир пастдан кейин эр-хотин можарани унитишди. Ғанижон бир қўллаб бешикни баланд кўтарди.

— Бу бешикни кўрдингми? Бешик олиш мана бундоқ бўлади. Туғишни сенгаю, бешик олишни менга чиқарган! — деди.

Эр-хотин хотиржам бўлиб уйқуга кетишди.

И С Т А Р

Гул чоғи, вафо булбули гулзорини истар,
 Гул ғунчалари қайрилиб, ул зорини истар.
 Гулшанни саҳар ҳоли топиб сайраса булбул,
 Рашк ила тикан наштари, озорини истар.
 Сезгай юзидан ошиғини, ёр эса ҳуш'ёр,
 Андоқки, табиб рамз ила беморини истар.
 Чин ишқ элининг шарти шудир: ҳажр тунида
 Ошиқ ёрини, ёри гирифторини истар.
 Тебранмаса дард бирла: демаслар шинаванда,
 Созанда эли топса муҳиб: торини истар.
 Дил тортмаса гар, ким бла кимнинг не иши бор,
 Ҳар кимнинг ҳуши, ўз дилида борини истар.
 Айб айламангиз, солса назар ҳаркима Собир,
 Кўпнинг ичидан ёри вафодорини истар.

 Ч А Р А С Қ И Л Д И М

Қачонким гул юзингни дилбаро кўрмак ҳавас қилдим.
 Чаманда андалибдек ўзни мен соҳибнафас қилдим.
 Дединг: чин ошиқ ўлсанг, ўзгадан ишқингни тут пинҳон,
 Асийринг бўлдиму ишқингга кўнглимни қафас қилдим.
 Дединг: кўз юм бўлакдан, ўзгага ҳаргез назар солма,
 Бўлакка боқмадим, ҳаркимга майлим бўлса, бас қилдим,
 Дединг: боғингга кирсам, гул ўпар сочу этагимни,
 Инондим, гулни юлдим, рашкдан хор ила хас қилдим.
 Кезиб боғимда Собир ул чарас кўзлар хаёлида,
 Қорайди боқишимдан, бор узумларни чарас қилдим.

ЎҒЛИМГА

Жимжит, сокит кеча, ҳамма уйқида,
Дарахтлар мудрайди, тинч ётар қушлар,
Аниқ эшитилар олинган нафас,
Балки, кўрмакдадир ўғилчам тушлар.

Упиб ўғилчамнинг пешонасидан,
Оқ, тиниқ, беғубор, иссиқ юзидан.
Мулойим силадим азиз бошини,
Яна сўриб ўпдим қора кўзидан.

Қараб тўялмайман сенга, ўғилчам,
Белимнинг қуввати, кўзимнинг нури,
Ёлғизим, оппоғим, эркам, қундузим,
Севинчим, бахтимсан, қалбим сурури.

Кечагина мен ҳам ёш бола эдим,
Броқ туғилганимга отам пушаймон.
Дерди у: «Бахтсизмиз, оч-яланғочмиз,
Ўзинг асра худо, эй балогардон».

Кўз очиб кўрганим-мудҳиш бир гўлоҳ,
Отам унда ишлар, эзилган, беҳол.
Исларга беланган, гўрдан чиққандай.
Ҳаёт шуми, ҳаёт! Дун'ё эди лол?

Мерос бўлди менга оғир бир кулфат,
Ёш жонимни эзди қайғу изтироб.
Ўйим бўлди гўлоҳ, тўшагим зах ер,
Қайда бир шам чироғ, қаламу китоб.

Бойваччадан ердим даккию калтак,
«Гўлоҳчини қаранг, ўлгани яхши!
Итга ташлагандай ирғитарди нон,
— «Ма, ол! Эй, гўрсўхта, ла'нати ваҳший».

Эсласам ўтмишни, тикка бўлур соч,
Ўғлим, сен бахтлисан, хўрмадинг азоб.
Ўтмиш бир ҳикоя, сенга афсона,
Шукурки қолмади, бойвачча—каззоб.

Сенга атаб солдим баланд, оқ уйлар,—
Тўғри, қаср эмас, лекин бемалол,
Роҳат яшашингга бўлур бош пана,
Ҳар ғиштида меҳнат, кучим бор ҳалол.

Ширин нафас олиб ухлар ўғилчам,
Атлас кўрпа сузар унинг кўксида.
Кроватьга сиғмай ётибди арслон,
Кўринар Алпомиш унинг аксида.

Душман ҳур ватанга босиб кирганда,
Сени деб, ватан деб отландим, ўғлим,
Момикдай қўлларинг, чечакдай юзинг
Сра сўлмасин деб шайландим, ўғлим.

Зах окопда ётиб қарардим кўкка,
Ёғилар бомбалар сели ҳар галда,
Хар лаҳза қарардим ўлимга тикка,
Сен кўзим олдида берардинг далда.

Бахтинг бор экану қолдим саломат,
Чўлоқланиб кирдим уйга тонг саҳар.
«Адажоним!» дея қучдинг бўйнимни,
Елдай учди ғамлар, ўпдим кеч, наҳор.

Халқимиз келтирди эркин баҳорни,
Биз ёриғ дунёда бахтли, ҳур инсон!
Ору номусимиз бўлмади барбод,
Бизга қулоқ солар жумлаи-жаҳон.

Ўғлим, ҳар нарса бор сенинг қўлингда—
Эркинлик, ҳур ҳаёт, шарафли меҳнат.
Қуёшдай истиқбол, илм дарбозаси,
Ихтиёрингдасиз боғи-ма'рифат.

Билки! Ёшлик пайти жуда қисқадир,
Бир зумда ўтканин билмай қоласан!
Ёшлик баҳор ели, дабдабали тўй,
Тантанали кеча, сезмай қоласан.

Ёшлик пайтларини қўлингдан беъма!
Мендан мерос қолур мазмундор китоб,
Шу ширин оталик, сра ғам ема!
Чунки бор Сталин — нурли офтоб.

Мана тун ўтканин билмай қолдим мен,
Ана кўргин, ёришиб келаётир тонг.
Тур, ўғлим, турақол, чой, қаймоқ тайёр,
Боргил мактабингга — ҳаёт чалди бонг.

Ш О И Р

(Ғ. Ғуломга)

Зарафшоннинг мавжларидай жилвадор
Мисра'ларни ўқиганман, қонганман.
Ше'ринг учун фахрланиб, бахтиёр,
Илҳомингда мен ҳам бирга ёнганман.
 Ҳимолойнинг тизмасидай бақувват,
 Қалқон каби мустаҳкам ва тешилмас
 Тўртликларга пайванд бўлган латофат
 Саодатли ҳаётдан олар нафас.
Оппоқ тонгга уланади ҳар кеча.
Булулларнинг оқарар зулмат ранги.
Энг кичик заррадан Юпитергача
Бутун олам сенда улуғ ва янги.
 Марварид қизларнинг бўйнига безак,
 Уни бармоқларга тақиб бўлмайди.
 Сўз ма'нога ярашар гўё чечак,
 Шоир унинг ўз ўрнини ўйлайди.
Мисра'ларда акс этган—кўзлардаги ёш,
Ёшлигини излаб, тентиган чол ҳам,
Ҳаттоки осмонда порлаган қуёш:
Юракларда уйғотар завқ, севинч, ғам...
 Турксибнинг мақтовида бор ма'но,
 Кўканинг ҳам достони жаҳон қадар.
 Фикр олмос қиррасидай мусаффо,
 Худди туркман гиламидай кўп дилбар.
Базмларга коса даркор бўлгандай,
Ижодинг дўст халқлар учун лозимдир.
Чаманларда янгратабер пай-дарпай
Турмуш, ёшлик каби гўзал созингни!
 Эшитганда, гурурлансин одамзод
 Ва йўқолсин юзлардаги ажинлар.
 Қанотини кўтариб ердан азод,
 Бошинг узра гир айлансин лочиңлар!
Ғалабалар айёмида, сен тўрда
Саркардалар қаторида хурсандсан.
Ҳаққинг бор: ёв мағлуб этилган ерда
Ше'риятинг блан хизмат қилгансан!

ДУСТЛАР СОҒЛИФИГА

Бахт-саодат йўлида роса
Тоғ ошайлик, сувлар кечайлик.
Қани, келинг, кўтаринг коса,
Дўстлар соғлиғига ичайлик!

Омонлик ва тинч айём учун,
Ше'рий нафас ва илҳом учун,
Ҳур ватанда яхши ном учун,
Дўстлар соғлиғига ичайлик!

Севишганлар доғда қолмасин,
Юраклардан завқ йўқолмасин,
Орамизда ҳижрон бўлмасин,
Дўстлар соғлиғига ичайлик!

Мисра'лардан жой олган, қувноқ,
Кўнгли тоза, тонготардай оқ,
Оғир кунда бизларга ўртоқ —
Дўстлар соғлиғига ичайлик!

Лабимиздан кетмасин кулки,
Богимизга кирмасин тулки,
Бизларга хос ва рост сўз шулки,
Дўстлар соғлиғига ичайлик!

МЕН СЕВАРДИМ

Маломатдан чиқмади бошим,
Ишқи йўқ, деб та'на қилдилар.
Ҳарбир дўстим, ҳарбир сафдошим
Менинг юрагимни тилдилар.

Қалби тош, деб атади биров,
Биров менга қилди киноя.
Чумолини фил билиб, дарров
Дўстлар мендан айтди ҳикоя.

Қизлар мени кўрганда, ҳайрон
Қараб қолар эди юзимга.
Алам қилар эди ва шу он,
Еш тўларди икки кўзимга.

Мен севардим, фақат яширин,
Дод солмадим бутун оламга.
Кўнглимдаги муҳаббат сирин
Айтмас эдим ҳарбир одамга.

Маломатдан чиқмади бошим,
Қимки, нима истаса, деди.
Аммо севгим — нурли қуёшим
Юрагимни ёритар эди!

Х А Ё Л Л А Р

Нечун оқшом каби сездирмай,
 Келасизу чулғайсиз ўйим.
 Гарчанд сиздан безганман ғоят,
 Кўксингизга ташлайман ўзим.

Келасизу ақлимни олиб,
 Узоқ-узоқларга қочасиз.
 Дам жаннатга қилиб рўбарў,
 Дам дўзахга эшик очасиз.

Модомики ҳар кун кутаман,
 Сизни билиб ўзимга йўлдош —
 Жаннатингиз эрдан оғдирмас,
 Аламга ҳам топилар бардош.

Зотан сизсиз бўмбўшдир ҳаёт,
 Сизсиз юрак, тош блан тенгдир.
 Ҳатто иков зўрға жойлашган
 Хонам сизла осмондай кенгдир.

Оқшом ухлар ширин уйқуда,
 Юлдузларда жимирлар ҳаёт,
 Сизчи, мени этасиз мафтун,
 Ўйим чулғаб елпийсиз қанот.

Чим'ён тоғларига чирмашиб
 Излашасиз бирга оҳуни.
 Оққуш каби енгил ва кўркам,
 Бирга кечиб ўтасиз сувни,

Ўша таниш ўникки булоқ,
 Табиатга тутар ойина.
 Мағрур бошин қорға ўраб тоғ
 Акс этади—бир оппоқ сина.

Сиз тинглайсиз севги ва илҳом
 Уйи бўлмиш қозоқ ўтовни.
 Ва эсимга солиб қўясиз,
 Ўзи эрдан чиқмас бировни.

Шунда сизга янги ном бериб,
Ҳаяжонда атайман севги.
Юксалтирар бирдамда тоғдай
Шу янги ҳис, шу янги сезги...

Маст назарда атрофга боқиб,
Табиатда кўраман чирой.
Кун шу'ласин қамраб тўлқинга
Шўх кўпириб оқар салқин сой.

Тилла рангга кириб кўринар,
Узоқ йўлдан кўтарилган чанг.
Чўл чечагин тутқизар менга
Қирғоқдаги асири харсанг.

(Сеҳиргарсиз, ғаддор хаёллар,
Сеҳрингизда этасиз мафтун.
Йўқса чўлда — қийғоч гулшанни,
Тиканда — гул кўрмаклик нечун?)

Оқшом ғунча атаб кетганим,
Хандон кулиб боқса эрталаб.
Салқин кеча камол топдирган
Қирғоқ мендан қилса ше'р талаб.

Шунда сизни чечакка ўраб,
Номингизни атайман илҳом.
Мук тушаман ше'р машқига,
Дейман, сизсиз юпанчим, дун'ём.

Парча қоғоз, кичик бир қалам
Изланишда ўтар ярим тун.
Муҳаббат деб сарлавҳа қўйиб,
Изтиробда ёнаман бутун.

* * *

Нечун оқшом каби сездирмай,
Келасизу чўлғайсиз бошим.
Дам ўлдириб, дам кулдирасиз,
Туни бўйи бўлиб йўлдошим.

А З И З П А Х Т А К О Р

Оппоқ пахта битган серунум ерда,
Озод меҳнат зўр жадал блай
Инсонни қайтадан кўкартирганла,
Хар минут сен ўзинг биз блан бирга.

Ҳамид Олимжон

I

Эсимда бор қириқбиринчи йил,
Бағримга ўт тушган оловли кунлар!
Дийрим кўкида қопқора тунлар,
Эсимда бор қириқбиринчи йил.

Эсимда бор бахту боғимни,
Жаҳаннам айламоқ истаган жаллод.
Ўлим либосида келиб ўлкамга,
Мурдалардан қилди хирмонлар бун'ёд.

Тўлқинлар қаҳрини енгиб мардона,
Кемани бошларди улуғ капитан.
Жанглар оташида у йўлчи юлдуз —
Зафарга кетарди бутун бир ватан.

II

Уруш борар эди қонли тус олиб,
Ёмғур бўлиб ёғар кўкдан кўрғошин.
Кўрғошин ёғарди — ажал ханжари,
Шарт кесиб ўтарди умрининг ёшин.

Ажалга ажалдим, мен унда ҳар чоқ,
Ўт бўлиб ёнардим, жанг қилар эдим.
Ўлим мендан тўрт қадам йироқ —
Турарди, мен унга ҳамла қилардим.

Немис ўлим эди, мен эдим ҳаёт,
(Менга қўл чўзарди бутун коинот).
Мен адолат эдим, у эди — офат,
Мен саодат эдим, удир — касофат.

У блан қон кечиб, олишар эдим,
Тупроққа беланиб, солишар эдим,
Шу дамда сен келдинг, мадаккор бўлиб,
Мўл пахта — ўқ-дори, ғазабга тўлиб.

III

Сен келдинг кўмакка, азиз пахтакор,
Сен келдинг, душманга шиддатим ошди.
Сен келдинг, кўпайди қудратим, қаҳрим,
Душманга ғазабим яна тутошди.

Сен келдинг, танимга янги жон олиб,
Сен келдинг, томримга янги қон олиб,
Сен келдинг, снряд, ўқ олиб менга,
Сен келдинг, урушнинг авжи бошланди.

Сен келдинг, урушнинг авжи бошланди —
Тўлқинлар беаёв оташ наҳрида.
Тўплар ўқ отишдан лоларанг бўлди,
Ғалаба келарди бомбанг қаҳрида.

Енгилиб ёв қочар, ҳужум беаёв,
Ажаллар ёғилди унга пахтадан.
Қизиллар қўлида музаффар ялов
Табриклар ва сўзлар ғолиб пахтадан.

IV

Онт ичдинг умрингни қўйиб ўртага
Қиличдай қайрилиб майдонга келдинг.
Доҳийга ёзилди исмингдан қасам,
(Ғалаба жангида илҳомчи бўлдинг)

Мардона онт ичдинг, азиз пахтакор,
Меҳнат денгизига ташладинг ўзни.
Қалбингда ҳукмрон бўлди бир орзу,
Юздан сўзласин кузда тарозу.

Тер тўкдинг — қасамни бажармоқ учун,
Асрлар даштида бошладинг ис'ён.
Қасамнинг тошига қайралди ғайрат,
Қудратинг қўриқда яратди туг'ён.

Юрагинг тоғ экан, ғайратинг булоқ,
Меҳнат денгизида сен бўлдинг лочин.
Улкамиз пахта деб берганда буйруқ,
Қудратинг пахта деб ёзди қулочин.

V

Меҳнатинг му'жиза яратди чўлда,
 Ғайратинг кўп эди дар'ёда сувдай.
 Ғайратинг, меҳнатинг, меҳринг сувидан,
 Ҳар ниҳол ўсарди, дилда орзудай.

Ғўзадай кўкарди сендаги ҳавас,
 Меҳнатинг боғини лолазор қилди.
 Ғўзалар қулф урди, унинг томрига,
 Ишқинг дар'ёсидан шарбат тўкилди.

Кетманинг яратди ҳосил булоғин,
 Ғайрат берди сенга доҳийнинг номи.
 Қасамни ёд этдинг — доҳийни кўрдинг,
 Ҳосилни кон қилган унинг илҳоми.

VI

Нақадар бахтлисан, азиз пахтакор,
 Ғалаба тўйига шон блан келдинг.
 Қурултой ялови бўлди шуҳратинг,
 Ўлкам олқишига тўлдинг, кўмилдинг.

Розидир эл сендан, розидир доҳий,
 Шуҳрат китобида номинг сарлавҳа.
 Меҳнатинг туфайли янги боғ очдинг,
 Тарихнинг бетида сен ўчмас лавҳа.

Мен келдим душманни абадий янчиб,
 Шарафга тўлдириб умримни, йўлдош,
 Зафардан совғалар қилиб сен учун,
 Пахта деб кўкмакка келдим, тилакдош.

Кел энди бир бўлиб пахта экайлик,
 Пахтазор яшнасин, пахта — шараф-шон.
 Ўлкамиз, пахта, дер, пахта, дер ўлка,
 Ўлка муҳаббати дилларда нишон.

М Е Н И Н Г Б У Р Ч И М

Қўлда ушлаб эл яроғини,
Мен сақлайман юрт тупроғини,
Денгиз, осмон, боғи-роғини,
Мен ҳимоя этаман, албат!
Бу менинг бурчимдир,
Бу менинг бурчим!

Элга керак бол каби ҳаёт,
Йигитликнинг ҳуснидир сабот.
Мен фазода ёзаман қанот —
Шудир ғоя... Етаман, албат!
Бу менинг бурчимдир,
Бу менинг бурчим!

Ватан ишқи дилда жам'ул-жам,
Денгиз ўйнар агар мен сузсам,
Крейсерим—ёвга жаҳаннам...
Фўртанамдан шум бўлар барбод...
Бу менинг бурчимдир,
Бу менинг бурчим!

Мен солдатман, устимда шинель,
Халқ — меҳрибон, бақувватдир бел...
Эй тенгқурлар, кел, сафимга кел!
Юрт олдида этай касам'ёд!
Бу менинг бурчимдир,
Бу менинг бурчим!

Уруш худосидир замбарак,
Мен отганда гумбурлаб фалак —
Ғалабадан келтирди дарак!
Мен ёнида турмасам, бўлмас!
Бу менинг бурчимдир,
Бу менинг бурчим!

Қўш қанотим кишнар гар минсам,
Елдай учар майдонга кирсам.
Чавандозга қилч, от ҳамдам,
Юлиб-ғарзб тугмасам, бўлмас!
Бу менинг бурчимдир,
Бу менинг бурчим!

Танк йўргалар... Мисоли аждар.
Хайбатидан душман саросар.
Эл бошига тушганда хатар —
Мен ролни бураман шунда...
Бу менинг бурчимдир,
Бу менинг бурчим!

Юрт постида мижжа қоқмайман,
Эл бахтини мудом ёқлайман.
Жоним каби тинч ардоқлайман,
Чегарамда — кундуз ва тунда,
Бу менинг бурчимдир,
Бу менинг бурчим!

М Е Н И Н Г С Е В Г И М

Қуёш каби мўйсафид, улуг,
 Ҳечнарсa йўқ мен билишимча.
 Бўлсин булут, бўлсин зўр тўфон,
 Нурин сочар одат бўйича.
 Зерикмайди фақат бир йўлдан
 Кечирса ҳам миллионлаб йилни,
 Шунинг учун одам ичра у,
 Топмиш шуҳрат, қиймат-қадри...
 Наҳот одам севган ёрининг
 Йиллар ўтгач, ишқин тарк этса!
 Наҳот одам ўз онасининг,
 Улғайганда, қадрин унутса!...
 Ватан! Менинг ишқ-муҳаббатим,
 Қуёш каби асло қаримас.
 Мен ҳаётман! То ўлгунимча
 Юрак — осмонидан аримас!

У М Р И М

Сойдаги сув шўх болалардек,
 Гоҳ югурар халлослаб, шошиб.
 Гоҳ дам олар чарчаб ўнгурда,
 Яна кетар кўпириб, тошиб,
 Сув бўйига ўтирган қизга,
 Гоҳ гирдобдан халқалар ҳадя,
 Гоҳ кўликдан маржонлар тақдим
 Этиб, шошар яна изига.
 Ока-оқа, дайдилик қилиб,

Салобатли зўр дар'ё бўлар —
Кучга тўлиб халқ тўлқинидай,
Денгизларга бориб қуйилар,
Гоҳ умрим ҳам дар'ё сингари,
Тўлқунланар жанг гирдобида,
Гоҳи тинчиб ором олар у,
Осойишта ҳаёт боғида.
Умрим оқин сувдек беғубор!
Аммо эмас кўлмакдек беқадр.
Уммонлар сингари соф синасида
Толе' инжулари лим-лим тўлиқдир,
Қамолатга етган бу умр,
Асло қайтмас сувдек изига,
Жанглар тўлқинида можаро кечиб,
Энди кирган бахт денгизига.

ФАНИШЕРНИНГ ШУҲРАТИ

Мирзачўлнинг оч бағрига югурганда Сирдар'ё,
Уйлаганми эди шундай чаманлар яратишин.

Бу минг йиллик чанқоқ-ташна, 'қақраб ётган саҳ-
рода—

Уйлаганми эди унинг поёнига етишин.

Кимирласа қир ошаркан, Тўлқинланса — тоғу тош,
Мана бу кун жаннат бўлмиш жазирама биёбон,
Демак, ерда сув мавж уриб, нур сочса кўкдан қуёш,
Шунда меҳнат яратаркан янги-янги хиёбон.

Фанишернинг кетманига кўмаклашди сув, қуёш,
Унинг ҳарби ҳам зарбига тоғлар келтирди имоӣ.
Йўлдошлари чумолидай тинчимайин қўшди бош,
Баҳору ёз, тўкни куз ҳам ўрмалади корвон.

Тенг келолмас меҳнатига дар'ёларнинг мавжи ҳам,
Қора қишнинг изғирини, баҳор ва куз жаласи.
Тенглашолмас сур'атига бўронларнинг авжи ҳам,
Мирзачўлнинг шамоли ҳам, қуюнларнинг галаси.

Ҳаммасини енгиб ўтар, енгиб ўтди неча бор,
Ғўзаларнинг парвариши баракали қўлида,
Олпоқ олтин блан тўлди Мирзачўли беғубор,
Табиатнинг ўжарлиги бош эгмишдир йўлида.

Бежиз эмас-шер лақаби, Мирзачўлнинг шеридир.
Донғи ҳар тил, ҳар қаламда, ҳар чолғуда дoston.
Пахтадаги шабнам эмас, Фанишернинг теридур,
Бу йил унинг мартабаси баланд! Ҳаммага аён!

Л Е Н И Н Г Р А Д

Салом, Ленинград, азамат шаҳар,
Салом, эй музаффар Шимол пойтахти,
Мен зиёрат этгали келдим,
Олис бир ўлкадан йўл босиб сахар,
Сени кўриш эди шоирнинг аҳди.

Нева бўйларида юраман букун,
Шимол шаббодаси юзга урилар.
Кўчалари бесон, бесаноқ —
Қаҳрамон халқ ишлар тер тўкиб тун-кун,
У менга қадрдон ошно кўринар.

Менинг республикам Ўзбекистондир,
Уёқда серқуёш, илиқ тонг отар.
Юрагимиз нақадар яқин,
Шунингчун узоқ йўл бизга осондир:
Орамизда улуғ Москва ётар.

Мен сени севаман, тупроғинг азиз,
Сен учун жон берди ўзбек ва қозоқ,
Сенинг-чун тўкилди муқаддас қонлар,
Бу оғир фожиа унитилмас тез,
Тарих жилдларида қолажак мутлоқ.

Мен сени севаман қадимий шаҳар,
Ше'рият диёри, Пушкин ватани.
Мен Шарқда яшайман, лекин
Ўйлайман, куйлайман ҳар сафар,
Ер юзига дoston қиламан сани.

САЛОМ, УЗБЕКИСТОН

Амудай қайнадим, яйради таним,
Қўллаб, ордоқлаган меҳр қучоғи.
Муқаддас юртимсан — толе' гулшаним,
Юрагим ўтисан, кўзим қароғи.

Ватаннинг яшнаган гулбаҳорисан,
Бу — кураш, зафаринг, камолинг демак.
Қуёшга маконсан, баҳорга чаман,
Еринг сайқалисан — иқболинг демак.

Меҳнатчан халқингга дун'ёлар қойил,
Меҳнатнинг ўзи ҳам тўлуқ ғурурга.
Сталин плани — бахтинг зийнаси
Оппоқ олтин танинг чўмилар нурга.

Тўрт йил аввал бизни жангга жўнатдинг,
Бердинг қўлимизга қилич ва қалқон.
Жанговар айёмлар, даҳшатли дамлар,
Мардона кўзлардан кетмадинг бир он.

Нусрат блан қайтдим, нурлатиб жаҳон,
Кўрдим порлоқ, авжда халқим армони.
(Давлатинг барқарор бир қуёшсимон)
Беҳуда оқмапти шаҳидлар қони.

Тоғларинг уйимнинг деворларидай,
Кўкрак суягимдай яқин, уствор.
Боғларингдай гўзал, водиларингдай
Ҳеч қайда кўрмадим ҳамиша баҳор.

Эсан елларинги, ипакдай юмшоқ,
Ернинг қўлларидай майин туйилар.
Куйларинг завқимни қўзғатар ўйноқ
Она аяласидай ҳузур бахш этар.

Кўринасан бунча гўзал ва азиз,
Офтобинг равшандир, оинг мунаввар.
Улуғ ишларингга, юксал ватаним,
Содиқман, фидоман, сўнг дамга қадар.

Ғ А Л А Б А Д А Қ И Қ А С И

Сўнги бор янгради тўплар овози.
Сўнги бор сайради «Катюша» сози,
Сўнги бор узилди снайпер ўқи,
Сўнги бор бурқиди порохлар юқи.
Шу блан тугади уруш — аўр синов.
Тан берди, тиз чўкди мағлуб келган ёв!
Ва сўнгра жангчилар, уфуқдан қуёш —
Чиққандай, окопдан кўтаришди бош.
Бирининг юзида шонли табассум,
Бирининг боқиши содда ва ма'сум.
Бирининг кўзида чақмоқ ёлқини,
Бирининг қалбида севинч тўлқини,
Бирининг лаблари бўсага тайёр!
Қувончли сезгилар ичра неки бор,
Ҳаммаси уларнинг руҳида яшар.
Уларнинг руҳига ҳамроҳдир башар!
Бир жангчи окопдан чиқдию сакраб,
Милтигин бағрига босиб, қучоқлаб.
Ёрини ўпкандай ўпди устма-уст
Ва деди: — кўп яша, голиб чиққан дўст!

ЧЕГАРА ДАН ЎТГАН ДА...

Жанг бўлган ерлардан ўтиб бораман,
 Менга кўпдан таниш бу баланд тоғлар.
 Гўристон, қирлардан ўтиб бораман.
 Марҳум дўстлар ёди юракни доғлар.
 Хандақлар, окоплар, тиканли симлар,
 Қонли курашларни эслатар ҳар он.
 Йироқдан чироқлар! ўзига имлар,
 Деган каби: бўлгин қошимда меҳмон,
 Йўқ, мен кетмоқдаман Россия томон,
 Шунинг учун узун тунларим бедор.
 Соғиндим... қалбимда ишқи бор ҳамон,
 Азиз халқим блан кўришай дидор.
 Кўп ерларни кўрдим йигит ёшимдан,
 Аммо сенга тенгин топмадим бирор!
 Орта қолди Карпат чўққиси шу дам,
 Қаршимда диёрим бўлди намоён,
 Салом, э чегарам, э нури дийдам!
 Тупроғингни суртдим кўзимга шу он.
 Салом, водийлардан оқучи сувлар,
 Сизлар учун бўлди кўзларим хумор.
 Салом, ўрмонларда юрган оҳулар,
 Сизга қайтдим, ёвни этиб тору-мор.
 Саломимни олиб учгил, э шамол.
 Тингласин элатлар, йироқ-йироқлар.
 Тингласин диёрим, Жануб ва Шимол.
 Тингласин анҳорлар, кўллар, булоқлар.
 Эй она диёрим, шунчалик кенгсан,
 Аммо қувончимга бу гал келдинг тор.
 Фақат сенинг ўзинг осмонга тенгсан,
 Куррага нур сочар қуёшинг ҳам бор,
 Салом, э Москвам, салом Кремль,
 Салом, э Сталин, улуг қўмондон!
 Сен томон толпинар қуш каби кўнглим,
 Сенга қойил букун жумлаи-жаҳон.

ҚУЁШ ҲАМ ПАХТАКОР

Чикди баҳор қуёши,
Эй пахтакор, бўл бардам.
Колхозингда, далангда,
Қуёш мададкор ҳар дам.

Сенга ёрдамга қуёш
Бериб ўз ихтиёрин,
Агар керак бўлганда
Эритар тоғнинг қорин.

Пахта учун чиқарар
Сувларни булоғидан.
Гар чиқмай қолса чигит,
Тортади қулоғидан.

Тунда керак бўлса нур,
Юборади ойини.
Ой ҳам пахтазорингга
Қўшар ўз чиройини.

Гўзани парваришлар
Сенинг блан баробар.
Ҳар кун туриб эрталаб,
Пахтазорга нур сочар.

Эй пахтакор, меҳнатда
Чексиз садоқат кўрсат.
Қуёшдай зўр вазифанг,
Қўлдан берма ҳеч фурсат.

ГОЛИБ САНЖАР

(Романи парча)

I.

Кўп ўтмай, Санжарбек отрядида тинчлик бузилди. Аллақаёқдан бир чопар етиб келиши бланоқ, Қудратбий Қизил қўшинга таслим булармиш, уруш тамом булармиш. Санжарбекни Қудрат маслаҳатга чакирипти, деган овозалар тарқалиб кетди.

Кечаси, шамол ғувуллаб турган пайтда бир киши қўрага югуриб келиб:

— Қурбонбэк, жомандир сизни чакираётир, деб қичқирди.

Қурбонбек қурол-яроғини тақиб, эшикка чиқди. Қаршидан эсанг шамол уни сандирақлатар, қум-тупроқни юзига урарди. Броқ Санжарбекнинг уйи иссиқ бўлиб, чорчўпда гулхон ёниб турарди. Санжар Қурбонбекни ўтиришга таклиф қилмай:

— Мен парвоначи¹ Қудратбий ҳузурларига кетаётирман. Сиз ҳам мен блан бирга борасиз, — деди, — отингизни эгарлаб, керакли нарсаларни хозирланг.

Қурбонбек энкайиб та'зим қилиб, ўз ҳавлисига жўнади.

Бундан кейин бўлган воқиялар худди тушга ўхшарди. Тун қора пардасини ҳарёққа ёйган. Қаттиқ бўронда, дарахтлар шохларини чайқатиб, шитирлайди, қамишлар шувиллаб, йўл устига йиқилади. Жала қуйиб туради. Яшин яшнаганда, олдинда ёмғурда кетаётган Санжарнинг гавдаси ёришиб кетади. Унинг ортидан Қудратбийнинг ноиб Зуфар ажойиб така-туркман оти устида боради. Учинчи киши Қурбонбек. У, нима бўлаётганини яхши фаҳмламасдан, эсанкираб, теварак-атрофига аланглаб, ўнқир-чўнқир ва ботқоқ йўлнинг четларидаги буталарга диққат блан қарайди.

Олдинда даҳшат блан ғувиллаган овоз эшитилмоқда. Отлиқлар бўронни ёриб ўтган сари ҳалиги овоз қаттиқроқ эшитилади.

— Унг томонга қараб юринг, — деди Санжар, — шу ердан кечиб ўтса бўлади.

Яшин яшнаганда, кенг ва ҳайқириб оқаетган сариғиш дарёни ўриш мумкин эди. Тоғ оралигидан чиқиб келаётган дарё жаладан кўприб тошиб, водий ўртасида Сурхондар'ёга қараб оқмоқда эди.

¹ Парвоначи—Бухора амирлиг да бош қўмондонлик вазифасида.

— От блан сузиб ўтишга тўғри келади. Қурбонбек, эҳтиёт бўлинг!

Отлиқларнинг ғира-шира шарпалари қирғоқ бўйида йўргалаб борар эди. Милтиқ товуши эшитилмаса ҳам, унинг алангаси кўринди. Қурбонбек, Зуфарнинг от бўйнига шалпайиб йиқилиб тушганини кўрди. Санжарнинг қичқирган овози қоронғулиқ орасидан зўр-базўр эшитиларди:

— Қурбонбек, меним орқамдан келинг!

Кейин нима бўлганини пайқаш қийин бўлди. Сув тошқини Қурбонбекни аллақадар судради. Ўхтин-ўхтин сув гирдоби уни ҳам, отини ҳам тортиб кетаётганга ўхшарди; баъзи жойда от тошларга қоқилар, баъзи жойда юмшоқ қумга ботар, кейин сув қуюни — иккавини яна четга итариб ташлар эди. Қурбонбек шалаббо бўлиб, ҳолсизланиб, сувдан чиқди ва отдан тушди. Шу ондаёқ Санжарнинг:

— Тирикмисиз, йигит, — деган овозини эшитди.

— Тақсир, мен шу ерда.

— Кўриб турибман. Қадингизни кўтараоласизми?

Қурбонбек ўтириб, бутунмикан, дегандек қилиб, беихтиёр қўлоқларини ушлаб кўрди.

— Тезроқ бориш керак.

Қурбонбек инқиллаб, отига минди.

Шуни билиб кўйингки, сиз энди Қурбонбек эмассиз, — деди Санжар.

— Нима дедингиз, тақсир?

Қурбонбек кўрқиб кетди. Бошидан кечираётган воқиялар даҳшатли тушга ўхшаб кўринарди, бунинг устига, сиз Қурбонбек эмассиз, деганлари ортиқча. «Шу ла'нати дар'ёда чўмилиб чиқиб, эсимни йўқотиб қўйдимми?» деб ўйлар эди у.

— Сиз энди Қурбонбек эмас, Санжарбексиз, — деб сўзини давом этдирди Санжар, — ўзингизни илгари кўнгилли отрядга командир бўлган, ҳозир лашкари ислом Қўрбошиси томонга ўтган Санжарбек деб гумон қилинг. Тушиндингизми?

— Ҳа, — деб ғулдиради Қурбонбек, — тушиндим десам ҳам бўлади, тушинмадим десам ҳам.

— Ҳозир биз Қудратбийнинг олдига етиб борамиз. У мени танимайди... Сиз Санжарбек бўлиб, Қудратбий блан музокара бошлайсиз. У, совет ҳукуматига таслим бўламан, деса ҳам хўп денг, ҳужум қилиш учун одам сўраса ҳам хўп денг, нима деса кўнинг. Тушиндингизми?

Қурбонбек кўрқа-пуса, баъзи нарсаларни сўраб олди. Айниқса Зуфар воқияси уни безовта қиларди.

— У бизнинг қароргоҳимизда қолди, деб айтинг... Мени Содиқ деб танитинг.

— Бундай қилишнинг нима кераги бор?

— Керак.

— Бу ҳавф-хатарли ишқу?

— Рост, Қудратбийнинг соқоли шу қадар ўсиқки, унинг соқолида сичқонлар болалаб кетган. Мушук олти ойдан бери уларни пойлаб, туталмай юрибди. Негаки, қўрбошининг мушти гурзи, тиши қайралган. Тағин бизни ҳам ямламасдан ютиб қўймасин. Ё олдига бормай кочамизми?

— Йўғе, — деди Қурбонбек, — борамиз.

— Лекин Қудратбий алдаганимизни сезиб қолса, Санжарни ҳам сўяди, Содиқни ҳам.

— Бўйнимизни пичоққа тутмаслик чорасини кўриш керак.

— Мана, гап бундоғ бўлади.

Тонг ёришди. Водийни ҳануз рутубатли парда қоплаб ётарди. Шамол тўхтади. Япасқигина девол тепасида Қурбонбек атрофига кўз ташлаб олди. Орқасига қайрилиб, узоқдаги бир даста отлиқ кишиларни кўргач, юраги бўшашиб кетди. Уларни Санжарга кўрсатди. У эса, қамчисини силкитиб, отини чу деди.

— Тўғри, иш ўнгидан келаётир.

— Кимдир, орқамиздан келмоқда.

— Қўявер, келаверсинлар.

— Ҳў, улар жуда кўп-ку.

— Майли, улар қанча кўп бўлса, ёрдамчиларимиз шунча кўпаяди.

Оппоқ қор блан қопланган Ҳисор тоғи устида, шундаги жала блан ювилган кенг водийда порлоқ тонг жилваланди.

— Мана чинорлар ҳам кўриниб қолди, — деди Санжар, — дедил бўлинг, дўстим Санжар... Ҳозир Қудратбийнинг ўзини кўрасиз.

I

Уларни кутиб туришган эди.

Кичик бир чорбоқдан отлиқ чиқиб, отига қамчи урди ва узоқдаги катта оғочларга қараб отини чоптириб кетди. Йўлнинг яқини томонида, деворларнинг орқасида, бузуқ-ёриқ уйларда олабайроқ чопон кийган йигитлар кўринди, милтиқларнинг учи ялтиради.

Катта ва гўзал бир боғда, баланд супа устида Қудратбий ўтирарди, таланчилик, зўрлик ишларида қатнашучи шериклари, дуслари унинг атрофини қуршаган эдилар.

Санжарнинг олдида бораётган Қурбонбек суфага яқинлашиб, таъзим қилди, сўнгра қўлини баланд кўтариб, қўрбоши ҳақиға узун дуо ўқиди. Ҳозирунлар «омин» дейишди. Бундай ҳурматга жаҳрия тариқасига мансуб бўлган улуғ зотларгина сазовор эдилар. Санжар (Қурбонбекни Санжар деб ўйлашмоқда эди) Қудратбийни бунчалик эъоз-икром қилади, деб ҳечким кутмаган эди. Шу сабабдан «омин» сўзи ҳамманинг оғзидан баробар чиқмади. Брок Қудратбий хурсанд бўлиб, юзи ёришиб кетди ва фотиҳага қўл очишга шошилишди.

Советлардан «лашқари ислом» томонига қочиб ўтган ёш Санжарнинг тўғрисида Қудратбийда шубҳа туғилган бўлсада, бу ма-

росимдан сўнг шубхага ўрин қолмаслиги керак эди. Чунки «большевиклар» ва «қизил аскар»нинг бунчалик диндор бўлишини кутиш қийин эди.

Қариялар соқолини сийпаб, «Илойим дуойинг ижобат бўлсин» дейишдилар.

Қурбонбек виқорли қадамлар блан аста-секин босиб, супа ёнига келди. Қудратбий унга қўлини узатди.

Учрашув маросими тамом бўлди.

Ҳақиқий Санжар эса ўзини четга олди ва отряд бошлиғининг ноибига ёки ад'ютантидай ўзини камтар тутди.

Аллақандай кўнгилчан бир чол уҳ тортиб, кўзларини осмонга қаратиб:

— Қандоғ савоб иш — деб унга шивирлади. — Амирал му'минин Олимхон жанобларининг арклариди ҳам шундай дуолар ўқиларди. Ҳаммаси ёдимда.

Лекин Санжар унга қулоқ солмади. Қурбонбек блан Қудратбий ўртасидаги суҳбат унинг диққатини жалб этган эди.

— Мен узоқ кутиб, дидорларига мушарраф бўлганим учун бахтиёрман, — деди Қурбонбек.

Ихлос блан айтилган бу сўзлар қўрбошига кучли та'сир қилди, у сурилиб ёнидан унга жой берди, яқиндагина босмачиларни қийратган машҳур жангчи-сардорни диққат блан кўриб олишга уринди. . .

— Мен сизга қараб-қараб, ҳайронлар қоламан, — деб сўз бошлади Қудратбий, — ёшгина бўлатуриб, кўпдан буён бахту-нusrат қозониб келурсиз.

— Оллоҳ таолонинг иродаси шу экан, тақсир, — деди Қурбонбек.

Улар ўртасида дин-диёнат устида суҳбат бошланди.

Санжар оғзини очиб эснашдан ўзини арағг тутиб қолди (улуғлар жам' бўлган ерда эснаш — адабсизликдир), чарчаш нималигини билмайдиган Қурбонбек эса, мўйлабни олдириш кераклиги тўғрисидаги ҳадис устида Қудратбий ва сўзга печан эшон блан мунозара бошлади. . . Шу ондаёқ, ҳеч мантиқий боғланиши бўлмагани ҳолда, улар му'мин-мусулмонларнинг у дун'ёда кўрадиган азоб ва роҳатлари устида баҳс қилабошладилар.

Санжар, вақтнинг бекорга ўтиб кетаётгани ва ҳанузгача музокаралар бошланмаганини ўйлаб, аччиғланар эди. У ўрнидан турди ва супада бўш пиёла ва чойнаклар ўртасида ўтирган ва қўлини паҳса қилиб, ўзининг аллақандай сўфиёна фикрларини тушинтираётган Қурбонбек ёнига келди. Қудрат эса кўк чойни кўп ичгани ва миясини ҳаддан ташқари қаттиқ ишлатгани учун терлаб-пишиб кетган эди. У ўз фикрини қувватлаш учун супага яқинлашган Санжарга мурожаат қилди:

— Сиздек муҳтарам зот сафарга отланса. . . Э!

Унинг қонга тўлган хунук кўзлари Санжарнинг башарасига тикилиб қолди. Қудратбий нима тўғрисида мунозара қилиб турган

нини ҳам унитиб қўйди. У зўр бериб, бириарсани эсига туширмоқчи бўларди: «Мен бу одамни қаерда ва қачон кўрганман?» деб ўйлар эди. Ҳар тасодифга тайёр турган Санжар совуққонлилик блан қизиқсиниб қўрбошининг башарасига боқарди. Унинг ҳаяжонлангани ҳеч билинмас эди. Бамайлихотир тавози' блан Қурбонбекка қараб:

— Тақсир, кун пешин бўлиб қолдику! — деди.

Қудратбий эса усталлик блан юзига бепарволик ва мулойимлик ниқобини кийиб, кўнглидаги шубҳаларини унинг остига яширди.

Музокаралар бошланди.

Қудратбий Денав шахрининг жуда оддий планини олиб, таслим бўлиш маросими чоғида босмачи отрядларининг қаерларга қўйилишини Қурбонбекка батафсил тушинтирди.

Қудратбий маккорона кулиб:

— Мана бу ерда, бироз орқароқда ва ён томонда сизнинг отрядингиз туради, — деди, — орқада ва ён томонда... Термизга борадиган катта йўлда.

Қурбонбек бадғумон бўлиб:

— Нима сабабдан? — деб сўради.

— Сал нарироққа, мана бу жойдаги эски девор ёнига сиз йигирмата йигит қўясиз. Сизда пулемёт борми? Нега деб сўрайсизми? Биз Сарижўй йўлини сақлашимиз керак. Кечқурун шу йўлдан Зуфар ўз йигитларини шахарга бошлаб боради.

Қурбонбек, ҳеч нарсани англамасдан харитага боқарди. Унинг диний масалалардан кўра харитани ёмонроқ билгани кўришиб турарди. Лекин, ҳалигача супа ёнида турган Санжар кўз-қулоқ бўлиб турарди. Қурбонбек эса, тобора ўзини йўқотиб, тажрибали аскарбоши ролини уддалалмай қолди.

Сухбат бирнеча соат чўзилди. Қудратбий ўз ҳузурдаги кишининг ҳарбий ишдан беҳабарлиги тўғрисида бир хулосага келиши лозим эди. Қўрбошининг ўрнида бўлган ҳарқандай одам ҳам шу фикрга келар эди. Броқ Бухоро сарой доираларининг тарбияси бу ерда ўзини кўрсатди. Қўрбоши ишлатган ўтакетган ҳилакорлик, маккорлик ҳозир унинг ўзига қарши бурилди. У ўз сухбатдошини уста дипломат, деб ўйлаб, уни ҳурмат қилабошлади ва ўз фикрларини очишга қарор қилди:

— Бундай эҳтиёткорликнинг не кераги бор, деб ҳайрон қолмоқдамисиз? Гарчи сиз бундан оз билмасангиз-да, сизга бундан уқтирайин. Руслар маккор. Улар ўз надаларидан айниб, бизга ҳурмат кўзи блан қарамай қўйишлари мумкин. У чоқда биз, — «лашқари ислом» — кучли эканимизни ва бекорга мусулмонларнинг қонини тўкишни истамаганимиз учун, инсоф юзасидан қуроласлаҳамизни топшираётганимизни қурол орқали исбот қилишга тўғри келади.

Қурбонбек энди гапнинг тагига тушинди.

— Сиз шахарда больневикларга ҳужум қилмоқчимисиз? — деб

Маккорлик калавасида тамоман ўралиб қолган Қудратбий, Қўрбонбек яна риёкорлик қилаётир, деб ўйлади ва оғир хўрсиниб:

— Оллоҳнинг карами зўр,—деб қўйди.

Сухбат чоғида серсоқол зотлар—аскарсиз аскарбошилар, қал’асиз қал’а доруғалари, катта-кичик амалдорлар.—чурқ этмай, гапга қулоқ солиб ўтирдилар, ах’ён-ах’ёнда, афтидан, ма’қуллаганликлари ва розилиklarини билдириб, думоғдан товуш чиқариб қўярдилар.

Музокаралар тамом бўлгандан кейин, Қудратбий мушовирлари борлигини эсига олди. Тавози’ блан ўтирган кишиларга даҳшатли қараб, кескин овоз блан:

— Донинимандлар, сиз бунга нима дейсиз? — деб сўради.

Улар сўк ютгандай жим ўтирар эдилар. Қўрбоши ғазабланди:

— Бу нима демак? Ёқса, «яхши» денг, ёқмаса, «ёмон» денг.

Кўнгилчан чол сўз бошлади:

— Бек жаноблари ўз фикрларини эшитдирмоқ учун бизни машваратга чорладилар. Биз нима дер эдик? Агар ёмон маслаҳат берсак, ғазаб айлаб, биримизнинг калламизни кестириб юбормоғингиз мумкин. Дўстларимизни йиғлатмаслик, душманларимизни шодлантирмаслик учун, яхшиси, бир сўз айтмаганимиз ма’қул. Хўжам, ўзингизнинг ақлингиз комил, фаҳму-фаросатингиз беқиёс турур...

У камол ҳурмат ва ихлос блан қўрбошига қаради.

Қудратбий бир неча минутгача ер остидан эзма чолга тикилиб қаради, сўнгра пешонасини буриштирди...

Кўнгил ёриб, Қурбонбекка секин товуш блан сўзлайбошлади.

— Душманларимизнинг адабини бериб қўймоқ керак. Теварак-атрофимдаги одамлар бир-бирларига қарши иғво қилиб, йўлдан адашиб, итоат ипини узаётган маҳалда бу мақсадга қандай эришиб бўлади? Худога минг қатла шукрим, давлатим эгасиз қолгани йўқ, дастим ҳали узун.

Жуда тўкин овқатдан сўнг, Қурбонбек блан Санжар қайтиб кетиш учун тайёрланабошлаганларида, Қудратбий бирдан Зуфарни едига олди.

— Ноибимиз соғ-саломатми?

Дарғазаб Тўпалон сувининг қирғоғида, яшин яшнаган чоқда рўй берган манзара бир он ичида Қурбонбекнинг кўз олдида жонланди.

— Шукур, тинч... у кишидан хотиржам бўлинг.

— Нима сабабдан у сиз блан бирга келмади?

— Тошқин сувдан кечиб ўтмоқ хатарли бўлгани сабабли эҳтиёт юзасидан сувнинг нариги бетида қолдилар.

Қудратбий бирпас жим қолди, сўнгра қўли блан оғзини берки-тиб эснади.

— Сиз қоронғида яна ла’нати Тўпалондан кечиб ўтмоқчимисиз? Тунаб қолинг. Ҳа демай палов пишиб қолади. Биҳи солган, кўзи гўшти солган палов. Меним карманали ошпазим зотишоҳонаваларининг сарбйида ишлар эди. Кўлинг ўргилсин ошпаз.

қозонда беш пут гурунчдан тасмадай палов тайёрлайди, гурунчи дона-дона бўлиб туради. Сизларни қўйиб юбормайман.

Иzzат-хурмат жойида эди.

Отлар чинор остида эгарланган ҳолда турар эди. Қуёш Бойсун тоғи орқасига ботди, қўрбоши эса, меҳмонларни кетарга қўймай, қолинг, деб қистар эди. Унинг товушидан аччиқлангани билинмас эди, отларнинг жилавидан ушлаб турган сайисларнинг бетидан сабр ва зеркиш аломатлари кўриниб турарди, имомлар ва Қудратбийнинг дўстлари сертакаллуф эдилар, — броқ шунга қарамай, Қурбонбек блан Санжар нобоб бир ҳол рўй берганини, букун кетиш уларга муяссар бўлмаслигини англадилар.

Қудратбий макр-хийлада устун чиқди.

Санжар имо қилди, Қурбонбек қўл қовуштириб, янги бошқа гилам ёйилган бояги супага қараб юрди.

Қўрбоши кайфланиб кетди.

Қурбонбек қайрилиб, орқасидан келаётган Санжарга:

— Содиқ, азизим, даррав отга мининг, — деди, — аскарларимга: «Бошлигингиз Санжар дўстимиз Қудратбий ҳузурларида меҳмон бўлиб қолдилар; бошлигингиз бек блан бир тўшакда ёнма-ён ўтирибдилар ва роҳат-фароғатдалар» деб айтинг. Боринг.

Санжар шошмасдан-ҳовлиқмасдан, лекин эпчиллик блан отга минди ва «хайр» деб отини лўкиллади кетди.

Қудратбий бирдан бошини ўгириб, отнинг тақиллаган туёқ товушига қулоқ солди, броқ вақт энди ўтган эди. Унинг дўстлари, узоқлашиб бораётган отлиқнинг кетидан:

— Омон-эсон боринг, — деб қолишди.

Қудратбий, ҳар икки томонига даричасиз уйлар тизилган тор кўчанинг олтинсимон-пушти рангли чанги орасидан узоқлашиб бораётган отлиқнинг қорасини кўрди. Қўрбоши бир сесканди. У кишини қайтариш керак эди, броқ қандай қилиб қайтариш мумкин? Хайр-ма'зурдан кейин уни зўрлик блан қайтариш — меҳмондўстликка хилоф нарса. Бу одатни бузиш керак эмас. Майли, кетаверсин.

Кечқурунги овқатдан кейин қўрбоши кескин овоз блан:

— Санжарбек, сиз тоғликсиз, — деди, — сез ҳечқачон таббод шамоли — безгак шамоли нима эканини билмассиз-а?

Қурбонбек суҳбатнинг қаёққа бурилаётганини пайсалламай:

— Йўқ, мен бунга эшитганим йўқ, деди.

— Қизилқумда эсадиган таббод шамоли жуда даҳшатли бўлади.

Қурбонбек, ҳозир Қудратбий бирор ҳақоя бошлар, деб қулоқ солишга тайёрланди, юзида диққат аломати пайдо бўлди.

Броқ қўрбоши, нафасини ростлаб олгандан сўнгра:

— Ҳозир жўнаб кетган ноибингиз Бухороликми? деб сўради.

Қурбонбек бу ғалати саволдан нима натижа чиқиши тўғрисида беш қўйиб:

— У... афтидан, Шаҳрисабзлик бўлса керак, — деб чалғитди.

— Шаҳрисабзлик? Йўқ... бу одамнинг тилидан қизилқумлик экани белги бериб турибди.

... Санжар отини йўрғалатганича, Тўпалон суви водийсига кириб бормоқда эди. У орқасига бир нарсанинг тиралганини сезгандай бўлар эди, душманлар назари остида кишида шундай сезги қўзғолади. Санжарга ҳарбир бута остидан, ҳарбир бузуқ девор орқасидан милтиқ чиқиб аста-секин унинг гарданига қаратилаётгандай сезиларди. Дар'ё бўйида ўз суворийларидан бир гуруҳини кўргандан кейин у тинчиди.

Санжар дар'ёнинг қирғоғига етгандагина бир марта орқасига қараб олди. Атрофда ҳеч зот йўқлигига қаноат ҳосил қилгач, енгил хўрсинди ва қаттиқ овоз блан:

— Мана ахир сен блан қаерда учрашдик, Али-Мардон, — деб қўйди, — сичқон ўлгиси келса, мушук блан ўйнашади.

Унинг сўзлари дар'ёнинг шовқунида кўмилиб кетди.

III.

Уша кечаси Денавда кўп одам ухламади. Чойхоналарда, ошпазликларда, карвонсаройларда даҳшатли қўноқларни кутиб олиш учун тайёргарлик кўрилар эди. Пичоқларнинг тақиллаган товуши эшитиларди; тажрибали ошпазлар майда қилиб сабзи тўғрар, тўғралган сариқ сабзи патнусларга ўюлиб кетган эди. Сўйиладиган қўйлар аянчли товуш блан мағрар эдилар. Гулхонларнинг қизил шу'ласида янги чопилган ёғлиқ нимталар оқариб кўринарди. Юзларча кишини тўйғазиш ҳазил гап эмас.

Дуторлар чертилиб, якка товушли ашулалар янграмоқда.

Ташландиқ боғлар, чойхоналарда, дар'ё қирғоғида кишилар ташвишланиб сўзлашар эдилар.

Кўзга кўринмаган ашулачиларнинг қўшиқлари эшитиларди.

Вақти ҳали келган йўқ,
Ишлар кутади бизни.
Оламин ўчимизни.
Э дўстлар, кўнглимиз тўқ,

Кошубанинг хонасида чироқ ёнар эди.

Ашулачилар ва шубҳали ашулалар тўғрисидаги гапга командир э'тибор бермади.

— Овга борамиз, — деди бирдан, — азон пайтида ғоз отамиз

— Қудратбийнинг таслим бўлиш маросимини ташлаб-а?

— Биз парад вақтигача етиб келамиз.

Кошуба овга жўнаб кетди. Бутун кучини, бутун ғайратини эртаги кунга сақлаб туриш лозим бўлган бир пайтда жўнаб кетди.

Кичик бир отряд қурол-аслаҳани шикирлатиб, шаҳарнинг катта-катта тошлар ётқизилган, ўнқир-чўнқир кўчаларидан, ёрик чойхоналар ёнидан от оптириб ўтиб кетди. Бу чойхоналарда қоя тошлар блан ўралган водийларда яшайдиган тоғлиқлар баҳувурлар кичиб ўтирардилар.

Вақт алла маҳал бўлиб қолган, соқчилар иккинчи марта олма-шинди, броқ ҳечким мижжа қоқмайди. Ташландиқ боғларда янграган қўшиқлар тоғлардан шовуллаб оқиб тушаётган ирмоқлар блан баслашгандай туйилади, тошларни ўйиб оқаётган шарқироқ сувлар уларга жўр бўлади.

Кошуба ўртадаги чойхонага от чоптириб келиб, ашулалар товуши, юзларча чойнак-пиёлаларнинг шиқирлаши, сувнинг шариллаши ва чинор ялроқларининг шитирлашидан ҳосил бўлган товуш-ни босиб тушадиган қаттиқ овоз блан қичқирди:

— Фулом!

Фулом салла-каллали,, серсоқол кишилар орасидан «лаббай» деб ўрнидан турди. Шлём остида унинг ўткир сариғиш кўзлари порлар эди. Бу семиз йигит, шолчалар, гиламлар устида ўтирган кишиларнинг орасидан чаққонлик блан ўтиб, катнинг четига келди.

— Фулом, — деди Кошуба яна қаттиқроқ овоз блан, — мен овга кетаётирман.

Фуломнинг башарасида ўтакетган ҳайрат аломати зоҳир бўлди. Кошуба эса ма'нодор қилиб:

— Тушиндингми? — деди, — овга кетмоқдаман. Соат ўнбирга ҳозир бўлинг.

У эски ҳарбий кишиларга хос бўлган маҳорат ва эпчиллик блан «честь» берди, отнинг жилавини силтаб, индамай чойхона олдидан жўнаб кетди.

Отряд яна икки-уч жойда шундай тўхтади. Ҳар ерда Кошуба аскарларига буйруқ бериб борар эди. Ҳамма жойда ҳам аскарлар халойиқ ўртасида ўтирган бўлар эдилар.

Отряд шаҳардан чиқиб, шағал ётқизилган чангли йўлдан сойга қараб йўл солди.

Ой кўтарилди, туман парчалари қамишларнинг тепасига илакиб, тоғларга кўтарилмоқда эди. Олдинда кўринган сув, эриган кўрғошиндай, порлар эди. Тор уйнинг икки четида катта-катта буталар осмонга қараб бўйини чўзадди.

Командир, ҳуштак чалиб ўйноқи бир вальсни куйлади ва дидлик блан отрядни чангалзор ичига олиб кирди. Қамиш ва новдалардан ишланган девор ёнида бирдан отини тўхтатиб:

— Эй! — деб қичқирди Кошуба.

Шамол қамишларни қаттиқ шилдиратар эди.

Командир яна қаттиқроқ овоз блан — эй, эй! — деб қичқирди.

Тонг қоронғисида букчайган бир киши пайдо бўлди. Кошуба блан бу киши қисқача сўрашиб олди. Улар аллақандай дурагай тил блан сўзлашар ва бунга қарамай бир-бирларини яхши тушунар эдилар. . .

Кошуба ўз отрядига қайрилиб каради:

— Яқин жойда бир кўл бор, — деди у, — унда бултурдан буён катта ғоз сузиб юради.

Ана, яни отиш керак. Лекин ғоз сеҳрлангай. Йўловчи командир бунга қараб отишади. Лекин ўқ тегизишаолмайди. Сиз ҳам бир тажриба қилиб кўринг, мана бу киши сизни олиб боради. Сўни-

ра уларнинг орқасидан, — мен бу ерда қоламан, — деб қичқирди. —
ғоз отинг, ўрдак отинг, истаган қушни отинг, лекин сизнинг кў-
тарган шовқунингиз Денавда эшитилиб турсин.

IV.

Қуёш аста-секин Денав ботқоқликлари тепасига кўтарилади. Бадбўй сурранг буғ тўлқинлари қамишзорлардан кўтарилиб, таш-
ландиқ боғларни, бузуқ-ёриқ деворларни кўк-сарғиш парда блан
қоплайди. Қуёш ботқоқликдан кўтарилган туманлик блан анчагина
олишади, жуда оз шу'лаларгина туман орасидан ёриб ўтади. Ни-
ҳоят қуёш шаҳарнинг бурунги дабдабасига шоҳид бўлган эски бир
мадрасанинг деворларини ёритади.

Бир гуруҳ отлик аскар, чанг-тўзон ичида, шох-шаббаси бир-
бирига қўшилиб кетган дарахтлар остида индамасдан боради. Яқин-
лашиб келаётган тонгнинг титроқ шу'лалари қуюқ япроқлар ора-
сидан аранг ёриб ўтади.

Йўлдан кимнинг келаётганини пайқаб бўлмайди.

Сокин бир ҳовуз олдида, тахталари чириб кетган катнинг усти-
да ўтириб, чопонига бурканиб, совуқда увишиб, мизғиган соқчи
уларни пайсалламай қолди. Суворийлар тезлик блан катнинг атро-
фини ўрадилар. Келганлардан икки-уч киши бир минутлик сароси-
мадан кейин, гичиллаган тахталар устидан юриб, чойхонанинг қа-
лин қоғоз блан беркитилган, ёриқ даричасига яқинлашди.

Улардан кейин етиб келган отлик аскарлар шовқунсиз чойхона
ёнига етиб келдилар ва шошиб-пишиб, ўнг ва сўл томонга ўтди-
лар. Чойхонанинг орқасидаги отхонадан тақир-туқир овозлар эши-
тилди, сўнгра жимиқиб қолди. . .

Чойхонанинг эшиги ланг очилди ва ичкарига Кошубанинг
жангчилари киришди. Сўниб қолган чорчўп атрофида кўриниши
оддий деҳқонларга ўхшаган кишилар ёнбошлаб чўзилиб ётар, ё
ўтиришар эди. Броқ оқ намат қалпоқ ва учи қайрилган яхши этик
босмачиларни усти юпун ва сарпойчан ҳисордилардан ажратиб
туради.

Комбриг Кошубанинг Санжардан олган ма'лумотига кўра, Қуд-
ратбий шу чойхонага босмачиларнинг бош дастасини қўйган эди.
Қутилмаган бирор воқиа рўй берса, Денавдан чекиниш йўлини шу
даста сақлаши лозим эди. Шаҳар атрофига бундай дасталардан
бирнечаси қўйилган эди.

— Жим ўтираверинг! Товуш чиқарманг. . .

Босмачилар тўсатдан қўлга тушдилар. Уларнинг ба'зиси ўрни-
дан сакраб туришга уринар, ба'зиси ҳечнарсга тушинмай, кўзлари-
ни жовдиратарди. Қора мийқли олифта ёш босмачи устунга суян-
гани ҳолда чойхонага бостириб кирган кишиларга чорасиз ғазаб
блан боқар эди.

Жалолов:

— Товуш чиқарма! — деб уни огоҳлантирди.

Қора мийиқли йигитнинг жовдираган кўзлари ялтираб турган самоварнинг орқасидаги эшикчага тикилди. Афтидан, йигит орадаги масофани кўзи блан ўлчар эди.

Жалолов барвасталик блан:

— Бекорга овора бўлманг, — деди, сўнгра:

— Кираверинг, — деб қичқирди.

Самоварнинг орқасидаги даричалардан, эшикдан чойхонага жангчилар бостириб кирдилар. Улар муваффақият қозонишларига шуқадар ишонган эдиларки, ҳатто елкаларидаги карабинларини қўлга олманг эдилар.

— Қуролларингизни мана бу ерга қўйинг, — деб буйруқ берди мўйлабсиз бўлим командири. — Тезроқ бўлинг. Бизнинг элтимиз йўқ... Йўқ, йўқ! Пичоқларингни ҳам.

Кўп вақт ўтмай, чойхона ичидаги шовқин тўхтади. Қоғоз орқали ўтган сариғиш нур, аввалгидай ҳовуз устига тушар, сув эса туман орасидан ялтираб кўринарди.

Соқчи кат устига баҳузур ўтириб, милтигини гиззасига қўйди. Тун қоронғисида бошидаги оқ қалпоғи оқариб кўринарди.

Шарқда уфуқ оқарабошлади. Дарахтлар орасидан тоғ чўққилари сал қизариб кўринади. Хўрозлар қичқирди.

Йўл устида анчагина отлиқ аскар дастаси кўринди. Олдинда от чоптириб кетаётган отлиқ аскарлардан бири отини тўхтатмай, ўривдан турган соқчига:

— Ҳорманг, самоварчи, — деди.

— Оқ йўл бўлсин!

— Йўллар қалай?

— Йўлингиз очиқ...

— Ҳуш'ёр бўлинг!

Юзларча отлиқ аскарлар юган-жабдуқларини шиқирлатиб, тўхтамай, чойхона ёнидан ўтиб кетди. Катта ариқдан кечиб ўтатириб, отларни суғоришди ва қинғир-қийшиқ кўчалардан Денавнинг ўртасидаги майдонга қараб юришди.

Сўнги отлиқ аскар муйилишдан ўтгандан кейин, Жалолов чойхонадан чиқди. Чойхона ичида турган аллакимга:

— Эшикча маҳкам ёпилди, — деб қўйди.

Шаҳар майдонидан ноғораларнинг ритмикали овози эшитиларди: так-така, так-тум! Така-така, так, тум! Так, тум, так, тум!

Карнай-сурнай овозлари, қуёшнинг шабнамдан ҳўл бўлган дарахт япроқларига, тўзонли йўлга, ҳовузнинг кўмкук сувларига тушган тарғил-қизил нурларини табриклагандай бўлар эдилар.

Жалолов:

— Бошланди, — деб қўйди. У отига миниб, майдонга от чоптириб кетди.

Босмачилар учун шарм-номус, халқ учун шон-шараф бўлган бошланди. Қудратбий Қизил Кўшунга таслим бўлишни таклиф қилганда нимани кўзлаган бўлмасин, воқиа қаёққа қараб бу-

рилмасин, ҳамма учун бу кун «лашқари ислом»нинг омади кета-бошлаган кун экани очиқ-равшан эди. Улар ҳали жанг қилишлари, бир бурчакдан келиб ўлдириб кетишлари, таланчилик қилишлари, водийлар ва тоғларда қутирган ҳайвондай изғиб, орқаларида қонли излар қолдириб юришлари мумкин эди, — броқ мунтазам равишда кураш олиб бориш улар учун энди тамом бўлган.

Қўрбоши Қудратбий ғолибларнинг карамига сиғиниб, таслим бўлди.

У ўзининг отлиқ аскарларини майдонга тизди, қизил палос ёйилган катниг ёнида улар қинғир-қийшиқ тизилиб, саф тортдилар. Тартибга ўргатилмаган отлар олдинга чиқиб кетар, орқага тисланар, бир-бирлари ила тишлашар, турган жойларида айланар эдилар. Сафлар аралашиб кетар ва майдон ўртасида салла, чопон кийган соқолли кишилар чайқалиб турарди. Қурол-аслаҳалар шикирлар, узангилар бир-бирига илакишиб қолар, юганлар чалқашарди...

Ҳаммаёқни шовқун-сурон босган. Отлар пишқирар, кишнар, карнайлар ҳайқирар, сурнайлар қулоқларни битказар эди. Майдонга кирадиган йўллар, кўчалар тамошабинлар блан тўлган, улар милиционерлар орасидан ёриб ўтишга интилар, дарвешлар, қаландарлар оллоҳга бўлган сўфиёна ишқларини баланд овоз блан зикр қилар, ора-сра «лоилоҳа иллолло, ҳақ дўст, ё олло» деб қичқирардилар. Пиёда, отлиқ одамлар орасида баркашларда ширинлик сотучи фурушандалар, мешкобчилар, нонвойлар югуриб юришарди.

Улар қичқиришиб, шовқин-суронни кучайтиришарди.

— Муздек сув! Оби худойи!

— Ширмой нонлар! Иссиқ нон!

— Обаки дандон, лаблари хандон!

— Муздек сув!

Болалар оёқ остида ўрмалашиб, отларни, кумуш жабдуқларни, қилич-қинларнинг нақшини, барқут камарларни тамоша қилишар ва қонхўрлиги блан маълум бўлган бирар қўрбошини қўллари блан кўрсатиб, унинг қилган ишлари тўғрисида барала гапиришар эди.

— Фозил. Анави қора мийиқли Фозил Оқтепага ўт қўйган эди.

— Манави зар чопон кийган Сардорбек Ҳунар қозисининг бола чақасини ўлдиртирган.

— Мана буниси Сарпулда хотинларни осган.

Уч кунгача олақарғалар уларнинг кўзини ўйиб еган эди.

— Анови сўйлоқ полвон болаларни ўлдирган. Жур, қочамиз.

— Нега! Ҳозир унинг соқолини қириб ташлайдилар. Қўлга тушганлар.

Босмачилар болаларни писанд қилмас эдилар. Уларнинг ёввойи отлари устида мағрурона кеккайиб ўтирган бу кишилар калтак еб, асир тушаётган ўғриларга сра ўхшамас эдилар. Улар шайхларни босиб олган ва талашга ҳозирланаётган ғолибларнинг қўли кибирили эдилар.

Улар ёни-верларига қараб аланглар, усти халойиқ блан лиқ тўлган томларга қарашар, бир-бирлари блан пичирлашиб, илжайишарди. Уларнинг хандалари заҳарли эди.

Оқсоқолли, қарри деҳқонлар бош чайқашиб, хўрсинишарди. Улар, бошидан оёғигача қуролланган шунча босмачини Денавда ўз уй-жойлари ёнида биринчи марта кўрмоқда эдилар. Шу сабабдан уларнинг юраклари увишиб, ташвишланмоқда эдилар. Оламон ичида миш-миш гаплар юрарди, ба'зилар ёнларидаги кишиларнинг орасидан аста-секин ўтиб, майдондан чиқиб кетмоқда эдилар.

Фақат Кошубагина ҳечнарсга сезмас эди. Ўз ноиблари блан бирга халқнинг орасидан ўтар экан, сердиққат ва ҳаяжонли чеҳраларга сокин боқар эди. Таниш бир одамни кўрса, у блан имлашиб саломлашарди. Хисор водийсида Кошубанинг таниш-билиши кўп эди.

Командир кат устига чиқди ва зотли така-туркман бўз оти устида ўтирган Қудратбий блан юзлашди. Машҳур қўрбошининг гўштдор юмалоқ юзи лоқайд ва бепарво эди. Кўкарган қовоқлари кўзларини беркитиб турарди, Бухоро юлдузлари блан безалган духобо камзул остида кўкраги дам-бадам кўтарилиб турарди. Броқ унинг бурун катаклари керилган эди. Кошуба Қудратбийнинг аччиғланаётганини пайқади.

Кошуба, қўрбоши қачон кўзини очар экан, деб индамасдан Қудратбийга қараб турди. Ҳатто Кошуба ўз орқасидан Жалоловнинг:

— Шаҳар бетинч. Болали хотинлар боғларга қочиб кетмоқдалар. — деган товушини эшитганда ҳам қўрбошидан кўзини айирмади ва орқасига қайрилиб боқмади.

Кошуба сабрсиз, аммо билинар-билинмас қўл ҳаракати блан Жалоловни жим туришга мажбур қилди ва сиполик блан:

— Бошлайлик, — деди.

Бу сўзни ёлғиз ёни-веригади кишилар эшитган бўлсалар-да, бутун майдон бирдан жимжит бўлиб қолди. Фақат отлар пишқириб, бу жимжитликни бузар эдилар.

Қудратбий эринибгина қовоқларини кўтарди ва кат устида турган командирларга, совет ҳукумати намояндаларига ташвиш блан қаради. Кошубанинг кўзларига тикка қарамаслик учун олабайроқ тўнли кишилар блан тўлган мадраса томига кўз югуртирди ва билинар-билинмас илжайди.

Сўнгра қўлларини фотиҳага кўтариб, қаттиқ овоз блан дуо ўқиди. Барча қўрбошилар ва навкарлар унинг кетидан «омин» дейишдилар. Босмачилар жанг бошлашдан бурун шундай қиладилар. Буни Кошуба ва унинг командирлари билар эдилар.

Қўрбоши кескин овоз блан рус тилида:

— Салом, — деди. Унинг лаблари истеҳзо блан қийшайди, — Салом, начальник!

Унинг товушида яшириб бўлмайдиган заҳарханда бор эди. Қўрбоши ростлаб, бошини кўтарди ва сонига қамчисининг соғини тиради.

Командирлардан бири:

— Ёмон аломат, — деди, — салом алайкум демади.

— Салом, парвоначи жаноблари!

Қўрбоши ўнгу сўлига ғурур блан гердайиб назар ташлади ва муҳурдорига имлади, у эса оҳиста ва шошмасдан гапирди:

— Биз донишмандлар блан машварат айтиб, Денав шаҳрига қадам ранжида қилмоққа қарор бердик. Яқиндагина оллоҳнинг содиқ мулозимлари бўлмиш улуг Денав беклари ҳукм сурган ерларни зиёрат қилгали келдик.

Кошуба индамагани учун муҳурдор сўзини давом этдирди:

— Биз, пайғамбарга мункир бўлган ва ўзини «большевик» деб атаган лашкарбошилар ила эркин музокара бошламоқ учун биз блан бирга юзбошиларимиз, ясавулларимиз, амалдорларимиз ва лашкарларимиз ҳам келдилар. Босмачилар елкаларидаги милтиқларини сабрсизлик блан тўғрилаётганликларини Кошуба бошининг ўғирмасдан кўзининг қири блан кўрди. У қўлидаги соатга қаради, соат беш минути кам ўникки эди. Кошуба муҳурдорнинг якнасақ овозига эътибор бермай, зўр бериб бир нарсани кутарди. Соатнинг катта стрелкиси ўникки рақамининг устига келганда, узоқдан бир тартибда кетма-кет беш марта отилган милтиқ овози аниқ эшитилди. Милтиқ товуши Термез йўлидан эшитиларди. Командирнинг юзига соя солиб турган ташвиш-андух аломати йўқолди. У ошкоро равишда кулди ва бошини ўгириб, мадрасага қаради.

Қудратбий милтиқ овозини эшитдими, йўқми, буни айтиш қийин эди, лекин сесканиб, у ҳам мадрасага қаради. Шамолда аста ҳил-пираган улугвор қизил совет байроғи мадраса устига тикилди.

— Смирно!

Бу команда шундоғ омирона товуш блан берилган эдики, эгар устида бўлган ҳамма босмачилар беихтиёр қадрларини ростладилар ва ҳатто отлар ҳам қотиб қолди. Совет командирлари «честь» бердилар.

Мадраса пештоқи остидан «Интернациональ»нинг тантанали овози янгради.

Қўрбоши нохушланиб, лабини тишлади, пешонасини тириштирди. Қўнғир соқолли ясавулни олдига чақириб, ундан бир нарсани сўради, у эса майдондан чиқиб кетадиган йўлга қараб, ҳайрат блан елкасини қисди.

Музыка тўхтади. Кошуба ҳамма эшитадиган қилиб, қаттиқ овоз блан гапирди. У бу жойларда ҳамма тушинадиган тожик тилида:

— Тақсир, совет ҳукумати номидан сўрайман, сиз яраш учун келдингизми, ёки уруш учун? — деб сўради. Ҳамма давомли бир сулиш олди, бу вақтда босмачилар ялт этиб бир-бирларига қараб, имлашиб олишди. Қудратбий баланд овоз блан жавоб берди.

— Бизнинг фикр ва ниятларимиз, қоғозда дарж этилган бўлган унга меним ва сардорларнинг муҳури босилган. Муҳурдор таклиф номани ўрислар сардорига топширинг.

— Йўқ, — деди Кошуба, — уни ўқиб беринг. Муҳурдор олди тушиб, кат устига чиқди ва ўқий бошлади.

«Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим, тангри таолога ҳамд беҳад ва расулдуллога санойи беадад... Йиллардирки биз лашкари ислом ўзимизга дам бермай, ғазот қилурмиз. Орамиздан кўплар шаҳид бўлиб, жонлари жаннатга кетди ва кўплар ғозий бўлиб, зафар топдилар. Ва лекин уруш фалокати, ҳарбий сафарбар ҳарожати мўмин-мусулмонларни вайрон қилмоқдадир. Шу сабабдан, оллоҳнинг иродаси бирла, қудрат ва шуҳрат топган сардорлар ила маслаҳатлашиб, Шўролар ҳукуматининг илтимос ва таклифларига қулоқ солмоққа ва Денав ҳокимининг пойтахтида Қизил Кўшун бирла лашкари ислом ўртасидаги ҳарбий ҳаракатларни тўхтатмоқ ва ярашмоқ тўғрисида музокара бошламоққа қарор бердик. Ҳоюҳавас йўлидан кечиб, тавба ва тазарру қилмоққа бел боғлаганларга оллоҳнинг раҳмати ёққай. Сиз Шўролар ҳукумати намояндаларининг таклиф қилгуси шартларингиз адл ва инсоф юзасидан бўлур, деб умид қилурмиз. Воллоҳу а'лам биссаваб!».

Муҳурдор Қудратбийнинг таклифномасини Кошубага таълим блан топширди ва савлат блан катдан тушди.

— Ўртоқ начальник, эшитдиларми? — деб сўради Қудратбий. Унинг товушида киноя оҳанги сезиларди.

Муҳурдор отига миниб, Қудратбийнинг ёнига келди ва секин товуш блан:

— Чап томонингизга қаранг, — деди.

Сафни ёриб оломоннинг ичидан кулоҳ кийган бир дарвеш чиқди. Унинг кўзи Қўрбошининг кўзига тушгач, мингиллаб арабча бир жумла айтди.

Қудратбий гердаиб атрофига қаради.

Кошуба пинагини бузмай гўё ҳечнарсани сезмаган кишидай:

— Тақсир, — деди, — ҳозир мен Совет ҳукумати ҳамда Кизил Армия қўмондонлиги номидан ёзилган жавобни ўқийман.

— Яхши, биз тинглаймиз. — деди ғурур блан Қудратбий.

У эгарга яхшилаб ўтириб олди. У маросимни қўзишни истар эди. «Бу хотирали кун Ҳисорда ҳам, Кўҳистонда ҳам, Бухорода ҳам тилларда дoston бўлсин, — деб ўйлар эди, — меним шуҳратим бутун Туркистонга ёйилсин. Бу хабар Паязга ва ўзининг содиқ мулозимларидан умидвор бўлган амир дам олиб ётган пойтахтга бориб етсин. Мен Қудратбийнинг ақли-заковати, қудрати ва макрихийласи оламга машҳур бўлгай. Мусулмонлар ҳурмат блан оёғимга йиқилгайлар, душманлар ларзага келгай. Бирнеча дақиқагача бу аҳмоқ, соддадил «мужик ўруслар»нинг чиранишига йўл қўяй. Бироздан кейин майдонга тўпланган халойиққа кўрмаган нарсасини кўрсатиб, эшитмаган нарсасини эшитдириб қўяман».

— Биз сўзингизни эшитишга тайёрмиз, — деди Қудратбий.

Босмачилар орасида билинар-билимас ҳаракат бошланди.

— Қомандир, бирнеча сатр хат ёзилган катта қоғозни очди ва...

...нинг овоз блан:

— Отдан тушувингизни сўрайман, — деди.

Босмачилар бироз шошиб қолдилар. Қудратбий оғзини очиб, хайрат блан командирга қаради. Қўрбоши, унинг сўзини яхши пайқамасди шекилли, Кошуба:

— Бу ҳужжатни ўридан туриб тинглаш керак, — деб тушинтирди.

Қудратбий бироз тараддуддан кейин энқайди ва оғир гавдаси блан отдан тушди. Муҳурдор ва икки ясавул унинг олдига югуриб келишди. Парвоначи узун чопонининг этакларига ўралишиб, қиличичинг қийматбаҳо қинини бир қўли блан ушлаб, зина блан катга чиқди. Катнинг четида қўлини қовуштириб турди, бошини баланд кўтариб, бепарволик блан:

— Тинглаймиз, — деди.

Ма'зур тутинг, тақсир. Отдан тушиш тўғрисида йигитларингизга буйруқ беринг.

Қудратбий ғазабланиб, титроқ овоз блан:

— Нега? — деб сўради.

— Ҳурматсизлик бўлади, сиз тик турасиз, улар эса...

Қудратбий ясавул томонга энқайиб:

— Буйруқ беринг, — деди.

Командадан кейин навкарлар отдан тушдилар ва туртиниб-суртиниб, милтиқларини шиқирлатиб, катга яқин келиб турдилар. Уларнинг юзи қизарган, жиддийлашган эди. Пўнғиллаганлари эшитиларди.

Жалолов Қудратнинг ёнига келиб, иззат блан уни табриклади ва шивирлаб бир нарсга деди.

Босмачининг юзи энг олдин қорайиб кетди ва бирдан ранги ўчди. Бошини ўғирмасдан мадрасанинг кўча томонга қараган равоғига кўз югуртирди. У аҳволни кўриб, ичида дуо ўқиди ёки сўқинди.

Мадрасанинг кўчага қараган томони меҳробга ўхшаган кичик ҳужрачалардан иборат эди ва уларнинг ҳарқайсисининг ўймакор эшикчаси бор эди. Қудратбийга уларнинг ҳечбирида тамошабинлар қолмагандай ва ўнолтита ҳужрачанинг эшиги ланг очиқ бўлиб, уларнинг қопқора маш'ум оғзи майдонга ва босмачиларга тикилиб тургандай кўринди.

— Ман ўқийман, — деди Кошуба.

«Ҳисор, Бойсун аскарларининг қўмондонига, совет қўмондонлиги, қўрбоши Қудратбий, қўрбоши Содиқбий, қўрбоши Сўйлоқ полков, қўрбоши Лутфулла ва уларнинг йигитларининг таслимини қуйидаги шартлар блан қабул қилади.

1. Номлари айтилган қўрбоши ва навкарлар дарҳол ўз қуроли ва ўқ-дориларини топширадилар.

2. Навкарлар Қизил Армияга қарши, Совет ҳукуматига қарши қурол кўтармасликка тантанали ва'да берадилар.

3. Навкарлар уй-жойларига қайтиб, тинч меҳнат блан...

4. Қўрбошилар ўз истаклари бўйича, ё ўз қишлоқларига бориб турадилар, ёки ўзлари танлаган жойга бориб истиқомат қиладилар.

5. Деҳқонларни талаган ва уларга жабр-ситам кўрсатишда айбланганларни халқнинг ҳукмига топширадилар.

Босмачилар шов-шув кўтардилар, қичқириқ товушлари эшитилди. Кошуба олдинга қараб отлади ва Қудратбийдан сўради.

— Қудратбий, ман сиздан сўрайман: бу шартларга розимисиз?

Қудратбий қўрбоши бошини қуйи солиб, қошини чимириб турарди. Тулкининг кўзига ўхшаган кўзлари жовдирар, титраган қўли блан қамчини қимиради.

Сукунат ичида унинг қалтироқ овози эшитилди:

— Ҳа, рази мен.

— Актга муҳурингизни босинг.

Муҳурдор югуриб келди. Қудратбий ҳолсизланиб, қўлини икки ёнига ташлади ва юзини ўгирди.

Қудратбийнинг қонли жинойтларида иштирок қилган шериклари: Сўйлоқ полвон, қўрбоши Лутфулло, қўрбоши Содиқбек катга чиқишди. Уларнинг ҳарқайсиси шойи белбоғдан ҳам ёнчасини очиб, ундан кумуш муҳурни олар ва бармоқларига туфлаб, уни ҳўллар, сўнгра таслим бўлиш ҳақидаги актга муҳур босар эди. Қўрбошилар аланглаб, Қудратбийнинг ёнига бориб турар эдилар. Жимгина бир-бирларига ва ўз бошлиқларига қараб-қараб қўйишарди. Улар, ҳали вақт ўтгани йўқ, белгиланган жойлардан да'ват овозлари эшитилиб қолади, деб ўйлар эдилар... Кулоҳ кийган дарвеш бир кўриниш бериб кетди-ку. Тўғри, ундан кейин ҳамма нарсанинг таппа-тахт экани, кўчалар, йўллар ишғол қилингани, дўстларнинг келиб етганидан дарак беручи бир ишора бўлиши керак эди. Броқ, бундай сигнал кечикиб қолмоқда. Қудратбий тишини тишига қўйиб турарди.

Босмачиларнинг ясавуллари, юзбошилари ва бошқа майда бошлиқлари ҳам кўнгилларидан шу фикрни ўтказмоқда эдилар. Улар тоқатсизланиб ва ғазаб блан қўлларига милтиқни қаттиқ сиқар, адоватлари кўзларидан балқиб турарди.

Лекин оддий босмачи нафарларининг кўпчилиги ўз қўрбошиларининг «яраш қоғози»га муҳур босганини кўриб, команда кутмасдан орқаларидаги милтиқларини олиб, қиличларини ешиб, уларни кат олдига тартибсизча уябошладилар. Ба'зиларининг юзида ташвиш, ба'зиларида ачиниш, аччиғланиш аломати зоҳир эди. Лекин кўпчилик бу ишни хурсандлик блан бажарар эди.

Сўл қўли синган найнов босмачи ўнг қўли блан тўдага милтигини иргитиб, индамай турган қўрбошилар олдидан ўтар экан, заҳарханда қилди:

— Оллоҳи акбар! Уруш тамом бўлди, — деди.

Жовоқлари осилган босмачиларга қараб:

Ҳай Санғардоқлилар, ҳай Учар, ҳай Ҳамид, ҳай Бақалоқ, ҳай Дулинг. Агар ҳозир йўлга чиқсак, кун ботарга зўрга Сарина, бориб етамиз. Ҳа, бўлинг!

Кат ёнига бориб, у қурол топширучиларни кўздан кечириб турган Кошубадан сўради:

— Начальник, отларимизни олиб кетсак бўладими?

— Бўлади.

— Хай оғайнилар, — деб қичқирди Найнов, — отларимизниг ўзимизга берар эканлар, тезроқ бўлинг.

Навкарларга жон кирди, қурол топшириш иши тезлашди.

Кишилар бир-бирларини итариб-туртиб, ғалати манзарани тамошо қилар эдилар. Ҳечким чурқ этмади, ҳарким бўлиб турган воқиаларнинг биттасини ҳам қолдирмай кўриб олишга интиларди... Оламон сир бой бермай турарди, чунки Қудратбийдан ҳали ҳам жуда қўрқар эди...

Майдондаги ғовур-ғувур товуш орасидан дукурлаган тўёқ товуши эшитилди. Ён томондаги кўчадан дод-фар'ёд товуши келди. Қўрбошилар сесканиб кетдилар. Қудратбий ҳам бошини кўтарди.

— Йўл беринг. Йўл!

Оламон орасини бир отлиқ киши ёриб ўтмоқда эди. Кишилар оёқ ости бўлмаслик учун ўзларини четга олар эдилар.

Отлиқ кат олдига бориб, ҳечкимга э'тибор бермай Кошубага қараб кичқирди:

— Командир, хиёнат! Ва ёнига қараб жуда бесўнақай букчайди.

Унинг бети, кўкраги, қўллари ҳали қотмаган қон блан доғланган. Бу кишининг хушчақчақ Ғулом эканини зўр-базўр билса бўлар эди.

Уларча қўл уни суяб олди ва катга чиқарди. Аллаким сувдониди сув узатди.

Ғулом орқасидан суяб турган командирларни итариб, қўлини қўрбошиларга бигиз қилди:

— Хиёнатчилар! Чаёнлар!

— Уларнинг оғизлари бол бўлса ҳам, юраклари заҳар экан Улар Денавни қуроли босмачилар блан ўраб олибтилар. Йўлларнинг ҳаммасига пичоқ, милтиқ, қилич блан қуролланган одамларини қўйган эканлар. Ҳамма чойхоналарда, кўп уйларда босмачилар ўтирар эканлар. Буларнинг макр-ҳийласини тамоша қилинг. Таслим бўлиш ниқоби остида улар Денавга ҳужум қилиб, командирларни ўлдирмоқчи, қизил аскарларни сўймоқчи, совет одамларини ёндирмоқчи, шаҳарни талаб, аёл-қизларимизни зўрламоқчи эканлар, ла'натилар.

Ғазабланган халқ ғовур-ғувур кўтарди. Деҳқонлар:

— Жавобгарликка тортилсинлар! — деб қичқиришди. Майдон безовта арилар ини каби ғувиллар эди.

Саросимага тушган қўрбошилар ғалвасиз қуролсизлантирилгандан кейин ва майдондаги шов-шув бирмунча пасайгач, Кошуба Қудратга яқинлашди ва:

— Тақсир, тариатга мувофиқ ичган қасамини бузган кишиларга нима жазо берилади? — деб сўради.

Қудратбий командирга ўқрайиб қаради. Унинг салобати,

каббурлиги қаёққа кетди? У бирдан қартайиб, туси ўзгарди. Одамларнинг кўз олдида йўлбарс шағолга айланди.

Брок қўрбоши отдан тушса ҳам, эгардан тушмас эди. Герда-йиб, улуғсимон сўйлашга тирнарди:

— Сен ўрис, шариатни тушинасанми!

— Сўзинг хато. Мусулмонлар, мусулмон бўлмаганлар, диндорлар, гайридинлар, сўзимни тингланг. Қаломи-шарифнинг «Бақара» сурасида шу мазмун айтилган: «Ватанга муҳаббат мўминларнинг хислатидир. Тузилган аҳдномаларни бузган, халқнинг ҳур ва саодатли ҳаётига суи-қасд қилганларни қириб юбормоқ лозим». Мана шариат нима дейди! Имомлар, эшонлар, мударрисларни чақиринг, меним тўғри ва ё нотўғри сўзлаётганимни айтсинлар... Аҳднома-ни ким бузди? Парвоначи бузди. Ўз ватанини севмаган, унинг бошига фалокат келтирган, халқни саодатдан маҳрум қилиб, тинч деҳқонларни ўлдирган ва уларнинг аёл-қизларининг номусини барбод қилган ким? Қудратбий ва унинг шериклари... Яна пайғамбар шундай деган эди: «Қасамни бузганларга қарши урушмай туриб бўладими?». Совет халқи кеча-кундуз, ер устида ва ер остида, ўт ичида ва ҳавода қасамхўрларга, ҳамма бойларга, ватанга ҳиёнат қилганларга қарши уруш олиб боради. Қур'онда нотўғри, хато фикрлар кўп, лекин хоинлар ҳақидаги сўз тўғри... Биз уларни шафқатсиз йўқотамиз.

Босмачиларни қуршаб олган оломон кат олдига келиб тикилди. Юзларча қарри ва ёшларнинг ҳаяжонли чеҳраси бир тўда қўрбошига тикилган эди. Командирнинг сўнги сўзи уни мақуллаган шовқун-суронлар ичида кўмилиб кетди.

Қизил тилладўзи чопон кийган ёш ва бақувват қўрбоши Лутфулло катдан оломон ичига отилади. Орадан кўз юмиб очгунча вақт ўтди. Тилладўзи чопонга ўралган гавда деҳқонлар қўлида типирчилади ва кучли тўлқин томонидан улоқтириб ташлангандек, катнинг тахтасига келиб урилди.

Қўрбошилари олиб кетдилар.

Халқ анчагача тарқалмай турди. Янгидан карнай-сурнай чалинабошланди. Чойхонада бахшилар Қизил Армиянинг шавкатли жангчилари ва ҳийлакор тулки Қудратбийни қўлга туширабилган шонли командир Кошуббек ҳақида шу ернинг ўзида тўқилган дostonларини айтабошладилар. Самоварлар тутати, палов, сомса, кабоб ислари ҳаммаёқни босди.

Майдоннинг ўртасига қизиқчилар тушди. Қорни жуда катта, қўй юнгидан мўйлаб, соқол қилиб олган, бошига қозондай салла ўраган, юзига ун суртган қизиқчи олдинда борар эди.

Оломон ичида кулги, қийқириқ эшитилди.

— Дарҳадан келган қизиқчилар:

Чол ингичка товуш блан:

— Мен Бобойи-деҳқонбой бўламан, — деб қичқирди, — чора-орлар, мардикорлар келаверсин, менга ёлланиб ишланг.

Узун ва арриқ, чурук-чурук кийинган қизиқчи бойга та'зим қилди ва ишга ёлланмоқчи бўлди.

— Далада жиндак ишлайсан, — деб қичқирди бой, — атиги тонг отардан тун қоронғусигача ишлайсан. Уйда ҳам озгина иш бор: атиги икки сажен ўтин ёрасан, ўттиз челақ сув келтириб, йигирмата отимни суғорасан, қашлайсан, беш жуфт ҳўкизимга овқат берасан. Йигирмата эркак, йигирмата хотин кишидан иборат бўлган кичик оиламизга овқат тайёрлайсан. Биз ухлагани ётгандан кейин жиндак ўтирасан: юган тикасан. Яна бир арзимаган иш бор: довул қоқиб, чўқмор ушлаб, кечаси блан уйни қўруқлаб чиқасан. Ҳамма иш шу. Бекорчиликдан дангаса бўлиб қолмасанг, деб қўрқаман.

— Бой бобо, манку, ишдан қочмайман, лекин сиз қанча ҳақ берасиз?

— Тўйганингча егайсан. Албатта, биз блан бирга ўтириб емайсан. Ман овқатингга яраша масаллиқ бериб тураман. Бир ойда шунча масаллиқ оласанки, қорнинг маникидан ҳам катта бўлиб кетади: Сенга бир мисқол гурунч, бир мисқол гўшт, бир мисқол туз, бир пияла сув, бир томчи ёғ бериб тураман... Худога шукур қил, менинг саҳийлигимга қойил бўл.

— Э моли мардимхўр, ноинсоф судхўр, — деб қичқирди батрак.

— А? Сан муттаҳам, ҳали сўкадиган бўлдингми? Қудратбийга чақаман!

— Қорнинг ёрилсин. Қудратбийнинг бийлиги тамом бўлди. Чилим қовоққа ўхшатиб, миясининг бир чеккасидан тешик ясайдилар, вассалом!

— Сан ҳали ис'ён қилмоқчимисан?

Ёқалашиб қолишди. Бой қочди. Батрак узун қулочини ёйиб, бойнинг кетидан қувлаб қолди. Бойга етиб олиб, унинг қорнини ёрди. У бойнинг қорнидан латта-путта, салла, эски калош, пўстуннинг енги, синиқ чойнак, лаган, қозон ва бошқа нарсаларни олиб ташлар экан, халқ қотиб-қотиб қуларди.

Кулгилар тўхтагандан кейин, қизиқчилар мовий Зарафшон бўйида, минг қўл ва довошли тоғ орасида, бўстонлар ичида жойлашган Дарҳани мадҳ қилиб, қўшиқ айтдилар: Дарҳалилар шод ва беғам яшайдилар, унда бойлар ҳам йўқ, судхўрлар ҳам, унинг аҳолиси камбағал эсада, эркиндир. Шу сабабдан, қизлар ҳуснли, йигитлар бақувват бўладилар. Дарҳалилар бутун ёз бўйи ям-яшил хўшбўй тоғларнинг ёнбағирларидаги далаларида ишлайдилар. қўклам ва қишда эса қишлоқма-қишлоқ юриб, халқни хурсанд қиладилар, чарчаган деҳқонларнинг қўнглини очадилар.

Денав аҳолиси ярим тунгача маш'алалар ёқиб, хурсандчилик қилди. Халқ даҳшатли «лашқари ислом»нинг тор-мор қилиниши муносабати блан байрам қилар эди.

*М. ОСИМ.
таржимаки.*

ЭНДИ РАИСНИНГ ЮЗИ ЁРИҚ

Қолхоз раиси Холматака райком секретари кабинетидан ланж бўлиб чиқди. Қабулхонада ўтирганлар орасидан ирғиб бир киши салом берган эди, индамади. Уйинда мот бўлиб, алам қилган кишидай ҳўмрайиб, йўлакка бурилди.

— «Сизда на ғайрат қолибди, на уқув» дейди-я, яна юзимга айтди. Узини билган одамга шунинг ўзи бас...

Холматака шу чоқ бирор еридан оғриқ сезгандек чийраниб, бошини кўтарди. Қамчин дастаси блан пешанасини қашиб, нималарнидир ўйлади. Қалин қошлари чимирилди. Юзи ўзгариб, кўзлари олайиб кетди.

— Шошма, Ражабов шундай дейишида ҳақлими? Ҳақиқатан ҳам мен шундай ғайратсиз бўлиб қолдимми? Йўқ! Нима, даламда пахта бор эдики, мен йиғиб ололмадимми? «Сизда ҳали кўсак кўп, киришсангиз, қолган 3 процентингизни бемалол қоплашингиз мумкин» деб зўр бериб кишини енгади. Кошки эди, шундай бўлса.

Холматака бармоқлари блан икки чаккасини қаттиқ сиқиб, яна ўйланди ва бирдан «лаббай» дегандек ирғиб ўрнидан турди. Шошиб эшикни очиб, кўчага чиқди. Кўча хира ойдин. Ғир-ғир эсаётган изғирин шабода унинг кўкрагидан итаргандай бўлди. У пальтосининг ёқасини кўтариб, ҳавога қаради. Осмонда сийрак булут оқмоқда. Диққат блан булутларнинг ҳаракатини кузатаётганда, юзига совуқ бир томчи тушди. Бу унинг а'зойи баданини музлатиб юборгандай бўлди. У илдам-илдам қадам босиб, рўпарадаги теракларга боғлиқ қатор отлардан бирини ечиб минди. Чапга бурилган отнинг бошини ўнгга қайириб, босиб уч-тўрт қамчи урди. От олдинги икки оёғини баланд кўтариб, калласини чайқади ва бир нафасда аллақайларга етди.

Холматака шу кунни ўз қишлоғига ярим кечада кириб келди. У, кечаси ухلامасдан тонг саҳардан одамларни далага чиқариб, бир кун ичида қолган кўсакларни тамом йиғиб олишга қарор қилди ва пасқам бир дарвоза тагига келиб тўхтади. Қамчин дастаси блан эшикни бир-икки бор қоқди, сўнг девордан бўйин чўзиб, тавбага қаради. Ҳаммаёқ жимжит. Уй эшигига осиглиқ қулифни тортди, ҳайрон бўлди, «бу нимаси, нима бўлди бу Нурматовга? Ҳа-ҳа, дастаси блан шаҳарга тушиб кетганга ўхшайди. Шундай танг кечанида я, партком-а, тавба...».

Холматака жаҳл блан отга қамчи уриб, уз эшигига келди. Эшикни узоқ тақиллатди. Ҳечким овоз бермади. Кўнглидан алланималар ўтиб, юраги шув этиб кетди. Девордан ошиб тушиб, эшикни очди. Шошиб уйига кирди. Дабдурустдан, томга ёйилган қонундек уй блан битта данг қотиб ўхлаб ётган болаларга кўзи тушди. Унинг оёқ товушига болалар ўртасидан кампир уйғониб бош кўтарди.

— Ким?

— Мен, — деди Холматака таажжубланиб, болаларга разм солиб.

— Ожизлик қурсин, сенми, кел, ўғлим.

— Нима гап, булар ким, келинингиз қани?

— Вой ҳали сен билганинг йўқми? Ҳов анави Ражабов ўғлим Нурматов блан бирга келишиб, йиғин қилишиб, ҳаммани далага олиб чиқиб кетишди! Булар қўшнилари болалари, ёлғиз қолиб, мендан эртақ эшитгани чиқишган экан...

Кампир ҳали гапини тугатмасдан Холматака эшикка қараб югурди.

Дала, йиғна йўқолса топилгудай ойдин. Холматака теримчиларни қидириб кетаётган эди, биров чақириб қолди.

— Холматака, ҳо Холматака.

У жовдираб орқасига қараган эди, катта йўлда отда келаётган Нурматов кўринди. У ҳижолат тортиб, Нурматовга яқинлашди.

— Ҳорманг, ўртоқ Нурматов! Ишни бошлаб юборибсиз, жуда хурсанд бўлдим. Мен, ишни эрта тонгдан бошлармиз, деб райкомдан Ражабовнинг ёнидан шунақаси оталиққа ўтган эдим, — деди. Эрта блан ҳашарга оталиқдан ҳам бирқанча одам чиқадиغان бўлди. Ўртоқ Ражабов мендан тоза койигандирлар-а?

— Йўқ, ҳаммамиздан, бепарволигимиздан койидилар, — деди Нурматов оёқ остидан бир кўсакни олаётди. — Ҳақиқатан ҳам катта бепарволик қилган эканмиз.

— Секинроқ айтасизми, бепарволикки, ўтакетгани.

— Ҳа, яна ўртоқ Ражабов уйма-уй юриб, ўрилган ғўзапояларда ҳам дун'ёники кўсак борлигини кўрсатиб, анча уялтирдилар. Хуллас катта хатога йўл қўйган эканмиз.

— Тўғри, — деди Холматака. Энди, ҳарқандай қилиб бўлмасин, шу доғни ювишимиз ва беш кун ичида планини тўлғазиб, ҳижолатдан қутилишимиз керак.

Нурматов, тўғри, дегандек бошини қимирлатди. Улар хирмонга қараб юрдилар. Холматака теримчилар орасидан икки кишини чақириб, қаёққадир, жўнатди.

Эртаси... Кучли шамол блан қор учқунламоқда. Холматака бир хавлидан чиқиб, иккинчи эшикка бурилаётган эди. Кўчанинг тўрида бир отлиқ кўринди. От жуда секин келар эди. Холматака унинг келишини кутиб турди. От яқинлашганда, икки қўли блан эгарнинг қошига тираниб, ўзини тутаолмай келаётган Ражабов кўринди. Ражабов аста бошини кўтариб, Холматакага қаради.

— Хўш, ишлар қалай, қанча қолди? — деди аста овоз блан Ражабов.

Холматака аллақандай бир вазиятда Ражабовга қўл узатиб, леди:

— Бугун 99,7, эртага албатта 100 дан ошади.

Ражабов қўл берди. Шунда Холматака қўлига лақча-чўғ бо-силгандай бир чўчиб тушди.

— Уртоқ Ражабов, иситмангиз борку.

У Ражабовнинг «йўқ, кетавераман» деган хоҳишига қўймай, аста отдан туширди. Бир уйга олиб кириб етқизди. Кейин доктор келиб, даража қўйди.

— Иситмангиз баланд, жуда қаттиқ шамоллабсиз.

Доктор аллақасқдан машина чақириб, Ражабовни районга олиб кетди.

Эртаси кечқурун Холматака бир рўмол анор кўтариб, Ражабовни кўргани борди. Ражабов анчадан кейин аста кўз очиб, Холматакага қаради. Бу қараш, Холматакага «ҳа, ишингиз нима бўлди?» дегандек туйилди. У ёнидан бир қоғоз олиб, Ражабовга кўрсатди.

— Юзу икки, эртага яна берамиз.

Ражабов илжайди. Холматака ҳам бенхтиёр кулди. Шундан кейин Ражабов анорга ишора қилиб, бир нима деди. Холматака юшиб анордан бирини сиқиб, пиёлани тўлгазиб узатди. Ражабов ичаётганида, Холматака қоматини ростлади ва «банияти шифо» деб мўйлабини силаб, жойига ўтирди.

ВАТАН УРУШИ ЙИЛЛАРИДА ЯРАТИЛГАН ФОЛЬКЛОР АСАРЛАРИДАН НАМУНАЛАР

Ўзбек шоир, бахши ва бошқа ижодчилар урушнинг бошланган куниданоқ, Совет халқининг немис босқинчиларига қарши олиб борган уруши ва тезда душманни енгиши ҳақида куйладилар. Халқ ижодчилари ўз асарларида халқни ботирлик-қаҳрамонликка чақирдилар, халқнинг душманга қарши нафрат ва ғазабини кучайтирдилар.

Ўзбек халқ шоирларидан Ватан уруши темасида биринчи асар яратган халқ шоири Фозил Йўлдош ўғлидир.

Фозил Йўлдош ўғли жуда кўп ишқий ва қаҳрамонлик достонларини билади. Ватан уруши ва меҳнат фронтининг илғорлари ҳақида Ислом шоир ҳам Фозил Йўлдошдан қолишмади. Уруш йилларида Исломотанинг икки шеърлар тўплами чиқди. «Жангнома», «Қаҳрамоннома». Ҳар икки асарида Ислом шоир улуғ Ватан уруши йилларида совет халқининг душман устидан тезда ғалаба қозониши, совет Иттифоқининг қаҳрамонлари ва меҳнат фронтининг илғорлари ҳақида куйлади. Ислом шоир ҳозир «Зафарнома» асари устида ишламоқда. Бу асарда ҳам у ғолиб совет халқи ва унинг қаҳрамонлиги ҳақида куйлайди.

Фозил Йўлдош ўзининг «Отанинг насиҳати» деган термасида биринчи марта фронтга кетаётган ўз ўғлига насиҳат қилади. Бу термани Фозил шоир 1941 йил 17 июльда айтган эди.

Чақирмиш сени армия, фарзандим,
Соғ бориб, саломат келгил, дилбандим.
Сенга қилган насиҳатим унитма!
Мард ўғилсан, номардларча иш тутма!
Евни кўрсанг, шер сизгарни юриш қил,
Авазхондай майдон ичра уруш қил.

Минг-минг душман бўлса, кетга чекинма,
Минггин ўлдир, ўламан, деб ғам ема.
Йўлбарсдайи уруш қилсанг, фарзандим,
Розидирман, кўзим нури, дилбандим.
Жангда қилган мардлитингни синайман,
Хайр энди, ўғлим, оқ йўл тилайман.

Бунда шоир миллион ота-оналарнинг ўз ўғилларини фронтга натаётгандаги фикрларининг асосий мифодасини акс этдиради. нарса тезда бошқа халқ ижодчилари томонидан айтилиб-куйиб кетди.

Фозил шоирнинг бундан сўнг яратган, душманга қарши жанг-га бориш учун да'ват этган, кишини ғайратлантирадиган термаси «Эр йигитлар майдонга!» деб хитоб этиб айтган асаридир. Бу асар ҳам халқ орасида катта агитация-пропаганда ролини ўйнади. У бадний жиҳатдан кучли асардир.

Россияда золимларни йўқ қилган,
Меҳнаткашни озод қилган, тўқ қилган,
СССР дай ҳур мамлакат бино қилб,
Элни обод қилб, чўлни боғ қилган,
Лениндай эрнинг хурмати учун,
Сталиндай шернинг иззати учун,
Эрнинг учун отланабер майдонга,
Совет халқи бўйин эгмас душманга!

Бу сатрлар блан бошланган ше'рида Фозил шоир совет халқининг немис фашистларига қарши, Ватан озодлиги йўлида олиб борган урушининг моҳиятини ўзбек халқига содда, тушинарли этиб англатади. Бу термасида Фозил шоир Ўзбек халқининг ўтмушда яратган халқ легендар қаҳрамонлари йўлидан боришга ундайди. Фозил шоир бу термасининг охирида:

Фашист отли сонсиз қузғун уйилган,
Бенумуслар ҳур ватанга қуйилган,
Лочинларим, отлан! деган Сталин,
Фашистни қирмоққа буйруқ берилган.
Гитлерни йўқ қилмоқ қирғини учун,
Буёқ Қўмондоннинг буйруғи учун,
Мардлик учун отланабер майдонга,
Шер ўлтисан, омон берма душманга,
Сизнинг блан борайинми, йигитлар,
Оғир кунни солайинми шайтонга?—

деб қайнаб кетади.

Жанг бўлганда йигит жўшар,
Дар'ёдайин қайнаб тошар,
Ғайрат қилсанг, душман шошар,
Йигитта мардлик ярашар,
Ҳур Ватандан фашистларни,
Қувмагани номард дерлар,
Мардлик блан белни бойланг,
Бу урушга талаб айланг,
Ҳайбатиздан тиктрасин ёв,
Берлингача қувиб ҳайданг,
Ватан учун ширин жондаг,
Кечмаганлар номард бўлсин,
Қасам шулдир, оғайнилар,
Ичмаганлар номард бўлсин!

Фозил шоир 1942 йил август ойидаёқ бу сатрлари блан ўзбек халқини улуғ Ватан урушига отлантирган эди. Фозил Йўлдош эли бу термасида «Берлингача қувиб ҳайданг!» деган бўлса, «Қаҳон тинглагай» асарида совет халқининг душман устидан алғирликта енгиб чиқиши ҳақида куйлайди.

Ешим етмиш икки, ўзим йигитман,
Мардман, ёвга ташланучи бир ўтман.
Менга ўхшаш кекса баҳодирлар кўп,
Жангга кирсак, душман бўлар талатўп.
Бизни сақлаш учун йигитлар жангда,
Бизам тайёр Ватан учун майдонда.
Эр йигитлар қилар оҳанг хурушди,
Кўрсатамиз ёвга қирғин урушди.
Йулбарс каби ёвни тикка босамиз,
Олдамчи тулжининг бошини кесамиз.
Совет халқи фашистларни мажақлар,
Сўнгра тарих бўлиб қолар бу гаплар,
Қушлар ўйнаб, эркин учар хавода,
Адолатли совет тургай дун'ёда.

Ислом шоир (Нарпай райони, Самарқанд области) ҳам Улуғ Ватан уруши даврида бирнеча термалар яратди. Бунинг асари ҳам совет халқини душманга қарши жангга отландиришга, Ватан уруши қаҳрамонлари, Москва мудофааси, мамлакат ичкарисидаги меҳнат fronti илғорларини кўрсатишга бағишланади.

Ислом шоирнинг кучли термаларидан бири «Жаҳон янчар гитлерчини беомон» ва «Яша эй, Москвам» ше'ридир. «Яша эй, Москвам» асарида у, немис босқинчиларнинг Москва ёнида тор-мор келтирилганлиги, «шаҳарлар полвони» бўлган Москванинг қаҳрамонларча мудофаа этилгани ҳақида куйлайди.

Бўйи бастинг пўлатлардан ишланган,
Мард фарзандлар ёвга қарши пешланган,
Номард қулаб, қора ерни тишлаган,
Шаҳарлар полвони бўлган Москвам!
Давлат қуши муяссардир бошингга,
Душман хезлаб келалмайди қошингга,
Эй, офарин, кенинг бу бардошингга,
Шаҳарлар полвони бўлган Москвам!

«Жаҳон янчар гитлерчини беомон» ше'рида, душманга қарши халқдаги нафрат, ғазабнинг бадий ифодасини акс этдиради.

Қарақчин ким севади жаҳонда,
Юзи қаро, эл олдида шарманда,
Ҳасрат ила охир ўлар армонда,
Жаҳон янчар гитлерчини беомон.

Ҳақиқатан ўзбек халқ шоирларининг айтганидек, Улуғ Ватан урушида Совет халқи енгиб чиқди. Совет давлати яна тинчлик сари қадам ташлади.

Ўзбек фольклорига энг кўп тарқалган оммавий жанрлардан бири халқ ашула ва қўшиқларидир. Қўшиқларда ҳам Ватан уруши давридаги ҳаёт ўзининг бадий аксини топди. Бу қўшиқларда халқ фронтга кетганларни ботир ва қаҳрамон бўлиб қайтиб келишларини орзу этади, душманга қарши ўтли нафрат-ғазаб билдиради. Бу қўшиқларда биз мамлакат ичкарисидаги ҳаётни ҳам куйлашликларини кўрамиз.

Улуғ Ватан уруши йилларида халқ ижодчилари томонидан яратилиб, айтилиб, куйланиб келган халқ ашула ва қушиқлардан бирнеча намуналарни келтирамиз.

1. Томга сепдим турунчи,
Герман килди урушни.
Қилмай ўлсин урушчи
Биздан кўрсин қиршини.
2. Ўсма кетар қош қолар,
Сурма кетар кўз қолар.
Ҳафа бўлманг, опажон,
Душман ўлиб; дўст қолар.
3. Олма оқиб келади,
Биҳи қалқиб келади,
Фронт кетган акамлар
Орден тақиб келади.
4. Фаранг рўмол ўрайман,
Қирғоғига қарайман,
Армиядаги жонларнинг
Йўлларига қарайман.
5. Шу укамнинг томига
Шоҳча ўтин қалашган,
Шу укамнинг бўйига
Қўшмоқ наган ярашган.
6. Баланд-баланд тепалар,
Тепасидан ўйялсин.
Эшиклардан кириб кел,
Куйган жонимиз сўйинсин.
7. Фонарь устида фонарь,
Фонарь ловиллаб ёнар.
Герой ёрим кўзлари,
Фонарьдан равшан ёнар.

(Айтучи: Хувайда Жамолова)

8. Қўлимдаги кетманим,
Евга қарши қиличдир,
Бизнинг юртимиз кучи,
Енгилмайдиган кучдир.
9. Мен ҳам тайёрман—ёвни
Еримиздан суришга,
Келганини қақшатиб,
Аямасдан уришга.
10. Ўрдаклар қўлга тушди,
Лайлаклар йўлга тушди,
Мана кўринг, ўртоқлар!
Душманлар қўлга тушди.
11. Силкинади мажнун тол,
Шоҳларини эгиб ол,
Шундай замонда сенам,
Яхши иш кўрсатиб қол.
12. Фашист деган бизга ёв
Йўлимизга бўлмиш ёв,
Эра омон қололмас,
Сочамиз унга олов.

13. Келса агар оч бўри,
Тайёрдир унинг гўри,
Бизнинг кучга теги келмас,
Душманнынг ҳамма тури.
14. Чигят эдим еримга
Хабар бердим ёримга,
Аскарликдан келаркан,
Ерим пахта теримга.
15. Тол барги толим-толим,
Меҳнатим — ширии болим,
Меҳнатимнинг кетидан
Кўлайди менинг молим.
16. Қолхозиму қолхозим,
Қолхозимдадир кўзим,
Унга кўз тиккан ёвчи,
Отиб ташлайман ўзим.
17. Ўйингда кайлайман,
Белга камар бойлайман,
Душмани шартга отиб,
Бир чуқурга жойлайман.
18. Сув келар гулдир-гулдир,
Дўст бўлсанг, кўнглим тўлдир,
Душманимни қақшатгин,
Менинг мақсадим шулдир.
19. Шаршарадан тош келур,
Ев кўвидан ёш келур,
Омон бўлгир қиличим,
Юз ёвга бардош келур.
20. Бомбам мўлжалга етди,
Бирдан ёрилиб кетди.
Қочибган ёвларни,
Ер блан яқсон этди.

Айтучилар: *Мукаррамой Каримова, Сабохон
Солиева, Каримота Қосимовлар.*

Улуғ Ватан уруши ҳақида ижод этилган ашула, қўшиқ ва тер-
малар жуда кўпдир. Буларни тезда тўплаш ва нашр этиш галдаги
энг актуаль вазифаларимиздандир.

АБДУЛЛА ҚАҲҲОР НОВЕЛЛАЛАРИ

Ўзбекистон асрлардан бери, унинг шарқдаги қўшнилари каби, бошлича поэзия мамлакати бўлиб келди. Унинг поэзияси бой ва ранго-ранг эди. Бу ҳол совет Ўзбекистонининг адабий ривожига таъсир кўрсатмасдан қолмади ва поэзия анча вақтгача ўзбек совет адабиётининг етакчи жанри бўлиб қолди. Ўзбекистон халқининг ҳаёти кўпроқ поэзияда акс этиб келди.

Проза, поэзиядай, чуқур традицияларга эга эмасди. Ҳозирги замон типдаги ўзбек реалистик прозаси Октябрь Социалистик революциясидан сўнг туғилди. У асосан рус прозасининг фарзанди сифатида етишиб чиқди. Пушкин, Лермонтов, Тургенев, Л. Толстой, Чехов, Горький, А. Толстой, Шолохов ва бошқаларнинг прозасини ўз қаламлари билан таржима қилиш ўзбек прозачиларига кўп нарсаларни ўргатди. Лекин бу ҳолат, албатта, ҳозирги ўзбек прозасининг шарқ классик проза мероси билан ва ўзбек халқининг жуда бой оғзаки ижодиёти — фольклор билан боғлиқлигини инкор этмайди. «Бухоро жаллодларининг сўхбати», «Одина», «Дохунда», «Қуллар», «Судхўрнинг ўлими» сингари катта-катта прозаик асарлар автори, кекса адиб Садриддин Айнийнинг ижодиётида, унинг образ-тип яратиш усулларида, унинг асарларининг композицион тuzилишида, тасвирлари орасидаги дидактик хулосаларда — шарқ прозаси традициялари яққол ва равшан кўринади. Кўп образларнинг эпизодиклиги, характерларни очишдаги бирмунча статиклик С. Айнийнинг реалистик проза яратиши ва уни жонли образлар билан бойитишига тўсқинлик қилмади.

Ғафур Ғулومнинг сатирик ҳикоялари ва повестьлари фольклор, халқ юморининг ажойиб, ёрқин бўёқлари билан безатилди. Хатто ёзувчи баъзан халқ ижодиётининг айрим эпизодларини ижодий қайта идрок этиб, уларни ўз асарларининг ичига органик қисм сифатида қўшиб юборади. У халққа хос юмор ва реалъ-фантастик элементларни ҳам сақлаб қолади («Тирилиш», «Шум бола», «Ёдгор» ва бошқалар).

Аммо ўзбек совет прозаси тараққиётининг асосий ва катта чизиги рус ва Ғарбий Европа прозасини ўзлаштириш йўли билан борди. Ойбекнинг «Қутлуқ қон» ва «Навой» ромонида, А. Қаҳҳорнинг «Сарғаб» ромони ва новеллаларида янги замон прозасининг

ютуқларини ижодий эгаллаш устун туради. Тугал образлар яратиш, характерларни уларнинг ривожланишида кўрсатиш, «типик характерни тиник шароитда» тасвирлаш — бу асарларга хос хислатлардан муҳими бўлиб чиқади.

Шу равишча фақат совет воқи'лиги шароитида уч адабий манба'нинг чирмашиши натижасида майдонга келган ўзбек прозасининг шаклланишида рус классик ва ҳозирги замон прозаси мислсиз ва бош рольни ўйнади. Шунинг учуноқ бу жанр ғоят ёш бўлишига қарамасдан, жуда тез ўсди ва ўзбек адабиётида пухта, маҳкам ўринни ишғол қилди, ҳатто Совет Иттифоқидаги катта прозаик традицияга эга бўлган бир қатор халқлар прозаси даражасига қўтарилди. Ва бу ўзбек прозаиклари плеядаси ичида рус прозасининг яққол та'сири жиҳатдан А. Қаҳҳор ўз новеллалари блан алоҳида ўрин тутлади.

А. Қаҳҳор ўз ижодиётин иновелла (майда ҳикоя)лар ёзишдан бошлади. У, ўзбек адабиётида новелла жанрини тараққий этди-ручилардан ҳисобланади. Унинг ҳикоялари «Олам яшаради» тўпламида (1932 йилда) ва «Ҳикоялар» номли тўпламларида (1935, 1939 ва 1944 йилларда) босилиб чиққан.

ДАСТЛАБКИ ҲИКОЯЛАР

А. Қаҳҳорнинг илк ҳикоялари бадний жиҳатдан етук эмасди. Айниқса қалдирғоч асарларидан бўлган «Олам яшаради» ва «Икки қоун» деган ҳикояларининг катта-катта нуқсонлари бор. Буларда сан'ат ўрнини публицистика ишғол қилган. Ёзучи ўз ғоясини бадний образларда кўрсатишдан кўра кўпроқ нақл қилади. Чунончи «Олам яшаради» ҳикоясини олайлик. Унда «ҳаракати, сўзи, кийими унинг катта маданий шаҳардан кеча ёки ўтган куни келганини кўрсатиб туручи» ёш йигит беш қиз ва бир кампир томонидан берилган саволларнинг барчасига жавоб бериб, уларнинг ҳаммасини хотинликка олмоқчи бўлади. Қизлар йигитга иккитадан савол бериб, учинчи муштарак саволларини энг кейин беришга қарор қиладилар. Йигит қизлар блан кампирнинг 12 та саволига тўғри жавоб беради. Бу саволлар сиёсий мавзуларда бўлиб, йигит ўз жавобида кундалик сиёсат ҳақида уларга узундан-узоқ лекциялар ўқийди. масалан, қизлар йигитга шундай саволларни берадилар: «Нима учун биз бунча пахта экишга аҳамият берамиз?», «СССР нима учун миллатлар иттифоқига кирмайди?», «Нима учун муштумзўрни синф тарзида битирув керак?»; «Социализм динни сиғдираоладими?»; «Қачон уруш бўлмайди, у кимга фойда, кимга зарар?»; «Қолхозлаштириш тўғрисида турли иғволар бўлди. Шу иғволарнинг та'сири тўғрисида нима дейсиз?», «Уруш бўлса, биз енгамизми, енгиламизми?», «Уртоқ Сталиннинг олти шартини бирма-бир айтиб беринг!» ва ҳоказолар.

Бу саволларга йигит томонидан берилган жавоб дарсхонадаги ўқунининг ўқитучи саволига берган жавобидан фарқ қилмайди в

ҳикоя тўқимасига солинган улоқ-улоқ бир ямоқ бўлиб қолади. «Колхозни мустаҳкамлаш учун унда меҳнатни тўғри ташкил қилиб, иш байни сингдириш, зарбдорликни кучайтириш, социаль мусобақани йўлга қўйиш, колхозни ташкилий-хўжалик жиҳатдан бақувват қилиш блан бўлади. Қайси колхозчи айёрлик, ялқовлик қилса, у ўз душмани бўлган меҳнатсиз кун кўручиларнинг айни муддаосини қилган бўлади». «Бундан буён саноатда ишчи кучининг оқиб турувига чидаб туриб бўлмайди. Шу балодан қутилиш учун ишни янгича ташкил қилиш ва ишчилар составини бирқадар доимий қилув керак бўлади» кабилар.

Бу сатрларда на бадий асарнинг тили ва на бадий ифода бор.

Шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, ўртага ташланган саволлар ва уларга берилган жавобларнинг бир қисми ҳозирги кунда эскириб қолган, ҳатто баъзи саволлар нотўғри изоҳ қилинган.

Ҳикояда талқин қилинишича, йигит беш қиз ва бир кампир томонидан берилган 12 саволнинг ҳаммасига тўғри жавоб беради. Фақат муштарак савол қолганда вазият қўққисдан ўзгаради. Қизларнинг онабошиси Мастон кулиб дейди:

«— Ҳаммамизнинг барча саволимизга тўла ва тўғри жавоб берган ҳисоблансангиз, қайсибиримизни оласиз?»

Йигитнинг оғзидан ўқдай отилиб чиқди:

— Ҳаммаларингизни... Шартимиз кимнинг саволига тўла жавоб берсам, ўшани эди... Ҳаммаларингни... Ҳечкимнинг саволи жавобсиз қолмади ахир...

Қизлар бирдан кулиб юборишди.

— Ҳай-ҳай... Ҳатто энамдан ҳам қуруқ қолдингиз...

Қизларнинг биттаси ўрнидан туриб, йигитнинг ёнига келди ва қўлини паҳса қилиб тушунтирди:

— Никоҳ-талоқ қонунини билмас экансиз. Битта эркакка — битта хотингина никоҳ қилинади. Сиз бешта қиз, битта кампирни бирдан оламан, дейсиз... Демак шу блан олти савол жавобсиз қолди».

Ҳикояда енгил табиатли ёш йигитнинг характери очилгандай бўлади. Фақат бекорчи уруниш! Йигитнинг саволларга берган жавобидан унинг билимдонлиги, замонаси блан боғлиқлиги, сиёсатдан хабардорлиги, фаросати жойидалиги очиқ кўриниб туради. Буни ҳикоянинг хотимасида қизлар ҳам тан олишади. Қолоқ фикр туманларини тарқатиб, қизлар ва кампир онгини ёриштиргани учун унга миннатдорлик изҳор қилишади. «Энг охир сўз жиддийга кўчиб, Мастон ҳамманинг тилидан йигитга ташаккур билдирди ва кетишга қўзғалишди».

Демак, ҳикояни мароқли қилиш учунгина қўшилган унинг тўғри ва ешилиши сун'ий ва зўраки бўлиб қолади. Воқияни тугунлаш унинг ривожини ва тўқиниши учун хизмат қилмайди. Воқияни янгилаш ва ешиш ясама қолип ролинигина ўйнайди. Зотан шу ҳам бўлмаса, ҳикоя тўзғиб, парчаланиб кетади, уни боғловчи ип қолмайди. Чунки бутун ҳикоянинг ғояси ҳаётини лавҳани кўрсатиш.

воқияни ўстириш блан эмас, балки нақл блан, гап блан очилади. Ҳикоянинг ғояси қандайдир бир отиннинг «дунёдан икки юз ўттиз етти йил қолипти» деган гапига зарба бериш учун йигит томонидан айтилган шу сўзларда очилади:

«Дунё миллион-миллион йиллар яшади, яна шундай яшайди. Аммо икки дунё бор. Бири кексайди. У ўша бувотин айтганча ҳам яшамайди. У капитализм дунёси. Иккинчи дунё—социализм. Биз шунга кириб бораётирмиз. У энди яшаш учун туғилаётир. Бу дунё яшайди, яшаради».

Демак, «Олам яшаради» ҳикоясининг бадиий заифлиги шундаки, унинг ғояси бутун воқиядан табиий суратда келиб чиқмайди, балки йигитнинг саволларга берган жавобидан биттасида ифодаланади. Ҳикоянинг ечилиши унинг ғоясига ёт, бегона бўлиб қолади. Бошқа саволларнинг жавоблари ҳам на фикр, на композиция ва на сюжет жиҳатидан бу ғояга боғланмай, ўзича алоҳида-алоҳида бўлиб қолади.

Муддаони гап блан очиш, нақлбозлик оз миқёсда бўлсада. А. Қаҳҳорнинг дастлабки бирқанча ҳикоясида учрайди ва уларнинг бадиий қимматини пасайтиради.

А. Қаҳҳорда бундай нақлчилик икки-уч ҳикоя блан барҳам топади. Аммо бадиий асарга доғ соладиган қўпол тенденциячилик бирқанча вақт яна давом этди. «Рақиб» ҳикоясида эски фикр ва эски туйғунинг янги фикр ва янги туйғи блан тўқнашиши ота ва ўғил ўртасидаги зид муносабат орқали кўрсатилади. Ешлар ўртасида «Луқмон ҳақим». ихлосмандлари ўртасида «Домла бува» лақабини олган кекса чол ифлос хонада ҳам табиблик, ҳам ямоқчилик қилади. Унинг уйининг «кири» ташқариданоқ дарҳол кўзга ташланади. «Дарча жигарранг — қора. Эшик ҳам шундай. Аммо эшикнинг йўғон занжири ва кирган кишининг даф'атан қўли тегадирган ери қасмоқ боғлаб кетган, ялтирайди». «Уй кўндалангига иккига бўлинган: бир одам бўйидан пастида ямоқчилик асбоблари. Деволга бўйра қоқилиб, унга бигиз, белча, пичоқ, амбурча, болга, пардоз ёғочлари қадаб қўйилган. Токчаларда қолип, шон, эски маҳси, кавуш, чарм парчалари. Ерда кунда, резги, миҳ, сираиш, кичкина курсича. Буларнинг ҳаммаси бу уйга ўз йўлида ярашиқ. Одам бўйидан юқорида эса миҳларга сон-саноксиз турли рангдаги ва турли катта-кичикликдаги халтачалар, қуритилган гиёҳлар, яна буришган, тиришган алланарсалар осилган. Бу уйнинг пасти ямоқчилик, юқориси «Луқмон ҳақим»нинг дорихонаси эди».

А. Қаҳҳор, ҳали тавсифда сиқиқликка эришмаганидан қат'ий назар, характерли моментларни чизаолади. Негаки чол «эшикдан биров келиб кирса, у кўз ойнагининг устидан қараб, аввал унинг қўлида бирон ямоқ бўлишидан ҳам кўра, рангига зеҳин солади. Чунки унга ямоқ ҳар куни битта бўлса ҳам, келиб туради. Аммо ундан шифо излаб турадиган бемор жуда кам». Мана шу чол бошқа шаҳарда беш йил докторликка ўқиб келган ўғли Мардонкул блан чиқишолмайди. Ота-ўғил можароси икки турли тарби

нинг талашини ифодалайди. «Луқмон ҳаким» нафаси қайтиб, бурнини пишқиргандан сўнг буниси Мардонақулга ортиқчалик қилди. Унинг дили оғриб, ўзининг букунгина келганини ҳам унитди». «Мардонақул табибликни соме'ларга, Ҳакимнинг ўзига ит ғажиган суякдай қилиб кўрсатар эди. . . Чол бўлса, жўрттага унинг қитиғига теккандай, докторликни ёмонлаб ўтирар эди». Мардонақул та'тилни тугатиб, ўқишга кетар олдида чол уни «аҳмоқ» деб сўкади, зарда қилиб у блан хайирлашмайди. Мана хурофот блан тарбияланган ота блан янгича ўқиётган ўғил ўртасидаги муносабат. Бу муносабат янгилик блан ўрнини унга бўшатиб бериши лозим бўлган эскилик ўртасидаги тўқнашишни кўрсатади. Брок ёзуви бу муносабатни бир ёқлама кўрсатади. Мардонақул семосида янги авлод образи тўлиқ гавдаланмайди. У ишда ўзини кўрсатмай, эскини тамоман инкор этиш, гап орқали та'сир кўрсатиш, ваизхонлик блан шуғулланади. У «Табибнинг доруси, дуохоннинг тасаллиси вабодай қириб юборса ҳам, ҳаммасининг қисмати етган бўлади. Аммо вабо блан курашучи медицина қилмаган гуноҳни учун гуноҳкор бўлади» деб доврўқ солади. Янги насл вакили Мардонақул ис'ёнкордай чиқишига қарамай, зорланиш, шикоят блан қаноатланади. Унинг эски практикани бутунлай рад қилиши қийин меҳнатдан қочиш, оммадан узилиш даражасига олиб боради. У, маданиятни ёйишни тор доира блан чеклайди. Мардонақул тажрибасиз ёшларга хос қизғинлик блан ўртоқларига дейди: «Мен отамдай ўз асрини яшаб, товут унга махтал бўлиб турганларга меҳнат сарф қилгандан кўра, бошқа ёшларга қиламан. . . Ёшларни ҳам заҳарлаб, тарбиясини сермеҳнат қилмасин учун қишлоқда бундай кишиларни қўл-оёқсиз қилиб, та'сирини мутлақо йўқотиш керак».

Мардонақул ёшларни қариларга бутунлай қарши қўяди. У ҳали одамзоднинг мураккаб кечинишлар блан ҳаёт қўйнида қайта тарбияланишини англаб етмайди. У билмайдики, Мардонақулнинг ўзи ҳам ўқишни битириб, ҳаёт қозонида қайнай бошлагач, «сермеҳнатли тарбия» йўлидан боришга мажбур бўлади. У тушунмайдики, у ўйлаган янги ҳаётни фақат ўзига ўхшаш бир тўда ўқимишли ёшлар блангина қуриб бўлмайди, отасига ўхшаш кишиларни онгли қилиш, уларни янги жамият тузишга хизмат қилиш йўлига буриш учун «ма'мурий чора»ларни ишлатиб бўлмайди.

Қўпол тенденциячилик, ҳаётий воқиаларга юзаки ёндашиш натижасида «Рақиб» ҳикоясида авторнинг яхши ниятлари ўз бадий ифодасини топа билмади. Ужар, жоҳил, бадфе'л чол образи ва у яшаган муҳит деталларини характерлашда ёзучининг эришган маҳорати «Рақиб» ҳикоясининг умумий тўқилмасига бириктирилган ўғай тана бўлиб қолди.

А. Қаҳҳор илк ҳикояларидаёқ тобора ҳаётни бадий кўрсатиш «сир»ини англай бошлади. Нақлчилик элементларини камайтиради. У, ҳикоянинг ғоясини образлар нутқида алоҳида уқдириб бермасдан, асардаги аҳвол ва ҳаракатдан келтириб чиқара бошлай-

ди («Афлотун муҳаббати», «Гумроҳ», «Бошсиз одам», «Рўдапо», «Мастон» кабилар). Энди у нодонлик, билимсизлик, лапашанглик, енгилтаклик, қайсарлик ва эгоизмни жонли образлар орқали ечишга интилади. Бўшанглик ва гўллик «Бошсиз одам» ҳикоясида Фаҳриддин образида гавдаланди. Фаҳриддин ўлгидай лапашанг, хом, ношуд, Нисобувининг айтишича, «хотин олишга номуносиб» йигит. У бирорта мустақил сўз айталмайди ва ўзича иш қилолмайди. Биров ҳарқандай зарур ишни сўрамасин, у «орқасига қараб туриб, ё «билмайман» дейди ёки «дадам билади» деб жавоб беради». У, отаси уста Абдураҳмонга тамоман суяниб қолган. Кунлардан бир кун отаси Фаҳриддинни туғиб ётган хотинини кўриш учун касалхонага юборади ва ўғлига икки сўм пул бериб, хотинига қандай муомала қилиш ҳақида унга гап ўргатади:

«Йўлдан майда-чуйда ол. Кирганингдан кейин аҳвол сўра, енгил бўлса, — ҳайрият, — дегин. — Сенинг йўқлигинг учун уйда тураолмаётирман. Ёмон бўлар экан, — дегин». Аммо Фаҳриддин отасининг айтганларини ҳам ўринлатиб қилолмайди. Хотини Меҳрини кўргали касалхонага боради. У блан Меҳри ўртасида ўтган сўз, Фаҳриддиннинг ҳақиқатан хом йигитлигини, гўллигини кўрсатади:

«—Эй, ҳай! . . . Яхшимисан. . . Ҳай!

Меҳри уйғонди ва секин:

— Келинг, — деди.

— Яхшимисан. . . Уйда сен йўқ, дадам қийналиб қолдилар. Дадам, бориб, кўриб келгин, дедилар.

— Кундан-кун баттар бўлган эдим. . . Олиб ташлашди. . . Нақ ўлаёздим.

— Ҳайрият.

— Кўрдим, боши йўқ.

— Майли, — деди Фаҳриддин чўзиб.

Қейин нимагадир, у кулабошлади».

А. Қаҳҳор бу ҳикояда эскича урф ва маданиятсизликни қоралади. Бузуқ тарбиянинг оқибатини Фаҳриддин образида яққол қабартиб кўрсатади. «Амманнинг бузоғи» дейиладиган, ўтакетган ношуд, уқувсиз, лаванг йигитни ишонтирарли қилиб тасвирлаб беради.

Билимсизлик, «Афлотун муҳаббати»да калтафаҳм Фазилат образида гавдалантирилди. Эгоист кассир Эгамберди Махсум шахсий манфаатини кўзда тутиб, ҳунук бир хотин — Фазилатойга муҳаббат изҳор қилади. Бу хотин шу қадар ҳунук эдики, «агар ҳунукликнинг вазни бўлса, идора хизматчиси Фазилатой унинг остида қолиб янчилар, суюклари ундай майда бўлиб кетар эди». Бунинг устига у фақат «чала савод бўлганча ўқийди. Сўнгра саводсиз ёки чала саводлар орасида ўтириб ўқигани номус қилди. Юқори гурпуага ярамади. Шундай қилиб, унинг табиий нуқсига бу сунғий ярашиқ бўлди». Махсум мана шу хотин учун «уч-тўрт куннинг ичида аллақанча иш қилиб ташлади. Ишдан бўшаб олди, ҳужрасидаги рўзгорини сотди. Қишилар блан бўлган олди-бердисини би

тирди, ўзининг хизматини Фазилатга манзур қилди». Фазилат Махсумнинг сохта ишқ-муҳаббатига учади. Махсум: «Фариштам, — деди эрталаб ноз-не'матлар блан безанган дастурхон устида, — бу ердан кетиш керак. Бу ерларнинг одамлари фитна, бу ердаги кишилар бахил, бировнинг роҳатини кўролмайдиган халқ. Хоразм... Энди нимасини айтасиз. Мен уч йил юрдим. Мен илгари мол олиб борар эдим. Укам ҳозир катта ишда ишлайди. Бор-сак, уй-жой оламиз. Айтганимдай боғ оламиз. У ерда боғ жуда арзон. Бу ерда минг сўм оладиган боғларни у ерда икки юз сўмга оламиз. Дун'ёга келганга яраша бир арш қилиш керак». Махсумнинг бу гапларини шўрлик Фазилат самимий, чин деб ўйлайди. Нима сабабли, Махсумнинг унга бўлган муомаласи бирданига ўзгариб қолганини тушунмайди. Пихини ёрган Махсум бу тулкиликни унинг ихтиёридаги 25 минг сўм ютуқ чиққан заёмни қўлга киритиш учун қилаётганини у билмайди. Унинг билимсизлиги, нодонлиги, ўринсиз ўзига бино қўйиши, хом хаёллар блан яшаши бунга монилик қилади. Уни бармоғига тақилган тилла узук, билагига тақилган қўл соат «маст қилади». У «ўзини афсоналардаги гўзал ва замонада мисли топилмас олима, фозила ҳис қилар эди». У «Хоразмга бориб, Ирам боғининг эгаси бўлишдан ҳам йигит кишининг олиб қочишига, бир кечада йўқ бўлиб қолишига хурсанд» эди. Натижада у ўз хомлиги, бефаҳмлигининг қурбони бўлади.

Заёмни сотмаслик тўғрисидаги оддий ташвиқот нақадар содда, бадний формада берилади. Билимсиз Фазилатой ва ичидан пишган, эгоист, манфаатпараст Махсум образлари нақадар жонли, инонтирарли қилиниб чизилади.

Шу равишча А. Қаҳҳор ҳикоя сан'атини эгаллаб, образларни эсда қоладиган характер босқичига кўтараборади. Киши характерининг заиф жиҳатларини тасвирлашда айниқса маҳорат қозонади.

ЎТМИШ СОЛҚИТЛАРИНИ КЎРСАТИШ

А. Қаҳҳор ҳикоялари тематика этибори блан хилма-хил бўлиб, турмушнинг турли томонларини ўз ичига олади. Уларнинг бир қисми ўзбек меҳнаткашларининг буюк Октябрь Социалистик революциясидан аввалги турмушига оид айрим эпизодларни кўрсатишга бағишланган («Бемор», «Ўғри», «Тамоша боғ», «Анор» каби). Бир қисми совет юртини севган, социалистик қурулишда актив курашган, бу курашда юқори ма'навий хислатларни эгаллаган одамларни тасвирлайди («Рўдапо», «Мастон», «Яна ой қачон куюди», «Кўр кўзнинг очилиши» ва бошқалар). Лекин А. Қаҳҳор ҳикояларининг аксариси ўтмишнинг ҳозиргача яшаб келган чиркин салқитларини кўрсатади, эски руҳдаги одамлар, эски одат ва хулқлар, зарарли ан'аналарни сатира остига олади,

эскиликка, ондаги эскилик салқитларига қарши ўт очади. Совет шароитига юзаки равишда «ўзлашмоқчи» бўлган обивательлар, бетайин характерлар фош қилинади. Айрим ҳалол ишловчи совет кишиларининг ҳам заиф томонлари очилиб, кулги қилинади. Демак, А. Қаҳҳор ўз новеллаларида бошлича коммунизм биносини қуришга тўсқинлик қилган элементларни бадий гавдалантириб беради. Халқ манфаатини сотган миллатчилар, социалистик ҳаётимизнинг ривожига қаршилик кўрсатган мунофиқлар, зимдан совет давлати тадбирларига қарши курашган икки юзламачи, сотқин жосуслар, ишга тўсиқ бўлган қўрқоқлар, давлат ва ишлабчиқариш интизомини бузган ялқов, прогулчи ва пиянисталар, хурофот тарқатган бидатчилар, содда кишиларни қон қақшатган текинхўр спекулянтларни танқид қилади. Бундай кишиларнинг руҳий пучқоқлигини очиб ташлайди.

А. Қаҳҳор ҳар қадамда ўзини сездириб турган ондаги эскилик (хусусий мулкчилик) салқитларини яққол кўрсатиб беради. Айрим одамларда эскилик салқитлари ўша одам хулқ-атворининг етакчи қизигига айланади ва уни социалистик ҳаёт учун зарарли киши қилиб қўяди. Бундай кишилар ўзларидаги камчиликни йўқотишни сра ўйламайдилар ва ўз қилгиликларини баттар кучайтадилар. Буларни А. Қаҳҳор қаттиқ фош қилади, ўткир сатира остига олади. Майда буржуа стихиясини жаҳд блан тирилтишга интилган спекулянтлар, олиб сотарлар, кисабурлар шу жумлага кирадилар («Қанотсиз читтак» ҳикоясидаги Набигул, унинг акаси ва амакиси образлари, «Кийиз этикча»даги кисабур ва бозор олғирлари). Езучи улар ўралишган муҳитни ҳам яққол кўрсатади. Мана «Кийиз этикча» ҳикоясида чизилган бундай стихиянинг кинояли тасвири: «Чайқов бозор. Бу ерда нималар йўқ. Милтиқ дори, хиния, ханжар, тегчарим, кийим-кечак, электр симлари, турли совунлар, халтачалар, деворий, қўл ва чўнтак соатлари, лампочкалар, оёқ кийимлари, чирюф ва унинг шишалари, юган, устара, кўз ойнак, чой... ҳисобига етиб бўлмайди... Фурашандалар бу молларни яшириб, битталаб чиқариб, сотиб ўтирадилар. Сўкишиш, қичқириш ва бошқа шовқинлардан вужудга келган ғовур ичида чур-чур ҳуштак товуши, аллақерда маст сўкинади. Кимдир, йиғлайди, нимадир синади. Бунинг устига фурашандаларга зеҳн солинганда, кишини ваҳима босади. Булар харидорлардан кўп... Булардан ҳарқайсиси, ювошроқ одам қўлига тушса, тириклай еб юборатургандай ва ғовур худди шуни осонлатиб, дод овозини қонун қулоғига эшитдирмаслик учундай туйилади».

Мана бу стихияга кўникиб кетган кишиларнинг онларида йирик ички конфликтлар рўй бермайди. Уларнинг зеҳнларида совет гражданининг бурчи блан хусусий мулкчилик тамойили курашмайди, эски ва янги туйғилар тўқнашмайди. Бундай шахслар конфликтни ташқи бўлади. Улар совет қонунларига чап беришга, уларни четлаб ўтишга ҳаракат қиладилар. Улар совет воқолини ҳақиқати блан тўқнашганда чил-чил синадилар ва уларнинг хулқ-

атворлари шунда фош бўлади («Мунофиқ» ҳикоясидаги Низомиддинов, «Қанотсиз читтак»даги Набигул кабилар).

А. Қаҳҳор воқиаларни жуда лўнда ва сиқик ифода қилишга ўрганади, ортиқча деталларга берилиб кетмасдан, муддаосини бадиий равишда тасвир этаолади: «Ошиқ» ҳикоясида ҳаётнинг, киши турмушининг жуда кичик бир эпизоди олинади. Унда Бадалжоннинг номалум бир хотин блан танишиши, уни уйига олиб келиб, паспортини олдириб қўйиши тасвирланади. Броқ шу воқиа бланоқ Бадалжоннинг кимлигини, характери ни кишининг кўз ўнгида равшан гавдалантириб қўяди. Бадалжон анойи, беғам, фаросатсиз, бефаҳм одам. У узоқни ўйламайди, ўйлашни истамайди, турмушида кўрган-кечирган тажрибаларидан хулоса чиқараолмайди. У ёлғондаки муҳаббатга лақ этиб, даррав ишонақолади. Жосусга сотилган хотинга паспортини олдириб қўяди. Дўстини душмандан ажраталмайди, душманнинг маккорлигига фаҳми етмайди.

А. Қаҳҳор «чакана», «майда» одамлар, «инсон резгилари»нинг асосий ҳислатини бир-икки чизиқ блан чизиб кўрсатишга, уларнинг пучқоқ, бема'ни руҳини очишга ғоят уста. Унинг қалами воқиликни билиш, ўзини-ўзи таниб олиш туйғусидан маҳрум бўлган, эскича қарашлар миясига сингиб кетган, калта ўйловчи, ўжар кишилар психикасининг қоронғи бурчакларида яшириниб ётган чиркин хусусиятларни кавлаб, бизга кўрсатаолади.

«Майиз емаган хотин» ҳикоясида Мулла Норқўзи ўз одати, хулқи, муомала ва қарашларининг разиллигини сра сезмайди. Ҳатто турмуш унинг кимлигини фош қилиб, «пўстагини қоққанда» ҳам у ўзиникини мақул қилади, унинг ўз кўзи ўнгида турмуш томонидан улоқтириб ташланган гап-сўзларни ўжарлик блан қайтараверади. Бу новеллада, паранжисини ташлаган ўқучи ва ишлабчиқаришда ишловчи қиз-жувонларга қарши кўча-кўйларда ҳархил туҳматларни гапириб, вайсаб юрган Мулла Норқўзининг ва ўзини одатдан ташқари тақводор, уятчанг қилиб кўрсатган хотинининг ҳарбир гапи, ҳарбир ҳаракати индивидуаллаштирилган ва улар учун характерли қилиб берилган. Мулла Норқўзи доимо гузар ва самоварларда «панжасини ёзиб, ўзи билган очиқ аёлларни санаб чиқади» ва «аёл кишики эркакка қўл бериб сўрашди, бас... Рўза тутган киши өззини чайқаса, сув томоғига кетмаса ҳамки, рўзаси очилади. Шу оғиз чайқашдан баҳра олади-да... Абдулҳакимнинг қизига уста Мавлоннинг ўғли бир ҳоғуч майиз берганини ўз кўзим блан кўрганман. Йўқ, тўғриси шу. Ҳаё борми шуларда» деб валдираб юрарди. Унинг гапидаги ҳарбир деталь унинг сергаплиги, иввогарлиги, сохта «ҳаё»ларга ишониши, калтафаҳмлиги ва қиссадан ҳисса чиқараолмаслигини очади.

Мулла Норқўзининг «етти қават парда ичида ўтирадиган» хотини эса ҳавлининг устидан пастлаб учган аэропланни кўриб, гўё ўзини «номаҳрам»га кўрсатмаслик учун, «чарс беданадай патиллаб қочмоқчи бўлганида, юзини карнак гулининг поясига уриб олади». Шунингдек кичкина деталлар блан ёзучи Норқўзи хоти-

нинг образини ҳам китобхоннинг кўз олдида гавдалантириб қўяди, персонажлар характерининг айрим типик хислатларини яққол жонли қилиб очиб беради. Шу тирик характерларни кўрса-тиш орқали хурофотларнинг чиркинлигини, хурофот пардаси остида қабих ишлар, бузуқликлар яширинганини фош қилади. Негаки Норқўзининг хотини «фариштадай кўриниши», «номоз ўқиши», «рўза тутуши», «тўпигидан юқорисини овраг ҳисоблаб, жиякли иштон кийиши»га қарамай, барибир бузуқ бўлиб чиқади, эрининг кўз ўнгида «тутилиб», шармандаси чиқади, эрини ва ўзини алдаб юргани ҳаммага аён бўлади, эр-хотиннинг бутун тушунчалари сохта, гап-сўзлари — ифво эканини исбот қилади. Лекин шуниси қизиқки, бу воқиядан сўнг ҳам, қаттиқ ўсал бўлган Норқўзи сра айбига иқрор бўлмайди, сирини бой бермай, сурбетлик блан ўшқириб, унга итоб қилучиларга ўдағайлаб: «Сен гапирма! Сенга ким қўйибдир гапиришни! Уста Валининг ўғлидай бир ҳовуч майиз олганигни ўз кўзим блан кўрганман!». .» дейди ва хотинининг бе-номуслигидан кўра, ёш қизнинг норасида ўғил бола қўлидан майиз олиб еганини «катта гувоҳ» деб билади.

А. Қаҳқор, турмушимизда рўй берган янги-янги ютуқларни кўришга ҳаётий практикаси ва зеҳнияти торлиқ қилган иккинчи бир ўжар суб'ектни Боқимирза образида («Мирза» ҳикоясида) кўрсатади ва ютуқларни ахир ўшандай қолоқларга ҳам иқрор қилдиради. Боқимирза Октябрь революциясидан аввал хусусий савдо шеркатларида мирзалик (котиблик) қилиб келган. Революциядан кейин саводсиз одамларга аризалар, дуойи-салом хатлари ёзиб бериш блан тирикчилик қилади. Броқ Советлар ҳукумати даврида маданий жабҳада ҳам зўр муваффақиятларга эришилади, халқ ёнпасига саводхон бўлабошлайди, ҳарбир оилада ўқимишли киши топилиб туради. Замонамизнинг бу тенденцияси Боқимирза сингариларнинг белини синдириб, янчиб кетади. Улар қизганч, кулгили ҳолга тушиб қоладилар. «Мирза» ҳикоясида бу равшан акс этади. Новеллачи бу тушунчани ифодалаш учун яна ҳаётий деталь топабилди ва ҳарқайси детални «қаҳрамон»нинг характерини очишга қаратди. Узоқни кўришга қурби етмайдиган, турмуш тажрибаси, малумоти тор доира блан чекланган Боқимирза ўз шаҳрида саводсизларга хат ёзиб бериш блан тирикчилик қилиш мумкин бўлмай қолганидан кейин, яна беобрў ва шарманда бўлади. У, эскича ҳаёт тарзини ўзгартиришни ўйламаганлиги ва «эски ҳаммом, эски тос» принципини дилига маҳкам тугиб олганлигидан, қаерга бормасин, ҳатто қариндош-танишлариникидан ҳам ўсал бўлиб, тарвузи қўлтигидан тушиб, қайтади. Зотан давр жараёнини англай олмаган ўжарларнинг кунин шундан нарига ўтмайди.

Ҳикоя бўёқли, содда, ихчам тил блан ёзилган. Унда ортиқча сўзлар ва эпизодлар йўқ. Фольклор эпизодидан фойдаланиб ёзилган бу ҳикоя композициясида ҳам ёзучининг ўзига хос оригиналлик кўринади: бутун ҳикоя Боқимирзанинг бошқа шаҳарга келиши-бу ердан ўз шаҳарига кетиши қолипи ичига сиғдирилган.

А. Қахқор шахсларнинг характерли ҳислатларини топишга ва уч-тўрт штрих (чизик) блан, ёки «қаҳрамон»нинг нутқи, диалоги блан унинг характерини чизишга жуда уста. «Мунофиқ» ҳикоясини олайлик. Унда лаганбардор Низомиддинов характеридаги хушомадгўйлик, ҳаркимга ўзини ёқтиришга интилиш ҳислати унинг ўзини тутишида, ҳаракатларида, имо ва ишораларида, нутқида, интонациясида очиқ кўрилади. У, «бир қучоқ материал блан минбарга чиқади», одамлар рўпарасида «энлик камарини маҳкам боғлаб» олади, ёлғон-яшиқ гапларни гапириб, бақамдай айниб туради. Гоҳ у томонга, гоҳ бу томонга «лақ этиб» тушиб, оғиб туради. Бу ҳол унинг учун гоят характерли ва типик бўлиб, айни чоқда жуда индивидуаллаштирилгандир.

А. Қахқор новеллалари маданиятни эгаллаш, маданий муомала ва маданий одатларни ўзлаштириш, характерни қайта тарбиялаш учун кишига катта ёрдам беради. Ёзучи, «Сан'аткор» ҳикоясида бироз «номи чиқиши» блан мағрурланиб, кеккайиб кетган, шунинг натижасида ўз камчилигини, саводсизлигини сезиш туйғусини йўқотиб қўйган «ашулачи-сан'аткор»дан кулади. Ҳар қадамда «культурний»лигини пеш қилучи «дангдор» ашулачи «бўса» сўзининг ма'носини билмайди, уни «бўлса» сўзининг оғзаки талаффузи блан аралаштириб юборади. Лекин тракторчининг ҳақли танқидига чидамай, аччиғланиб жиғи-бийрони чиқади. Маданият саботли ва давомли меҳнат, ўз устида узоқ ишлаш, чуқур ўқиш ва ўрганиш блан қозонилажagini англамайди, маданият блан «ўйнашади», уни обивательларча юзаки тушунади.

Ўзини «нафис адабиёт муаллими» ҳисоблаган Боқижон Боқаев («Адабиёт муаллими» ҳикоясида) «ашулачи-сан'аткор»дан бир баҳ'я ҳам кам эмас. У, қайинсинглиси — ўқучи қиз Ҳамиданинг саволига жавоб бераолмасдан, гапни чалғитади, тутириқсиз сўзлар блан қизнинг мяясини гангитади. Ўзини «билимдон» санаб, қулоғига чатинган терминларни пойма-пой, пола-партиш ва янглиш ишлатучи Боқаевнинг бутун гапларида саводсизлиги, малумотсизлиги кўзга ташланиб туради. Бу обивательни билим эмас, балки «сигирнинг канаси», «товуқнинг мояги», «эчқумарнинг ҳунуклиги», сўзларнинг ташқи жаранги (Боқаев оғзида ўз ма'носида ишлатилмайдиган практикум, минимум, максимум, Детирдний, Стендинг, Шеллинг, Меринг, блемпинг каби сўзлар) қизиқтиради. Ёзучи Боқаевни кучли юмор донини фoш қилади.

А. Қахқор «Холис таклиф», «Қайғулар» ҳикояларида қиз-жувонларга нисбатан ўзини тутаолмайдиган, маданий, хушмуомилани билмайдиган, бебурд, субити йўқ йигитларни койийди.

„СЕПСИЗ ҚИЗ“ — ҲАМЗА ТЕАТРИДА

Ҳамза номидаги Ленин орденли ўзбек академик драм театри сўнги бир ярим йил ичида рус классик драматургиясидан икки пьесани сахнага қўйди: бири—А. Н. Островскийнинг «Сепсиз қиз»и, иккинчиси—М. Ю. Лермантовнинг «Маскарад»и. Биз бу мақоламызда «Сепсиз қиз» устида тўхталмоқчимиз.

Рус классик драматургияси рус халқининг маънавий бойлик хазинасидир. Миллионларча тамонобинларни бу хазинадан воқиф қилиш, юксак бадиий образлар орқали уларнинг фикри, туйғуси ва характерининг шакилланишига таъсир кўрсатиш—бу жуда муҳим вазифа. Аммо, иккинчидан, рус классик драматургиясида рус халқининг бой ҳаёти ҳартарафлама, ҳаққоний ва чуқур реалистик равишда акс этганидан, театрларнинг ижодий коллективлари (режиссёрлар, артистлар, драматурглар, рассомлар) бу драматургия туфайли реализм методини янада мукамалроқ ўзлаштираолдилар.

Ҳақиқатан ҳам, рус классик драматургиясининг миллий республикаларда қўйилиши қардош халқлар маданиятининг юксалишига ижодий таъсир кўрсатди. Ҳамза театри 1924 йилда, Ваҳтангов театри қошидаги студияда ўқиш давридаёқ Гогольнинг «Ревизор»—ини сахнага қўйган эди. Кейинчалик «Уйланиш», «Момоқалди роқ», «Егор Буличев» ва юқорида кўрсатилган икки пьесани сахнага қўйди. Театр бу асарларда акс этдирилган ҳаётни чуқур суратда ўзлаштириши орқали ўз тажрибасини бойитди. Артистлар мураккаб образ яратиш усуллари мукамаллаштирдилар. Рус классик пьесаларидаги образлар кўп қирралидирлар. Артист бу образларни ўйнашга қасд қилиши билан унинг олдида чигал муаммо гавдаланади. Агар бу муаммонинг асил моҳиятини топиб олмаса, уни ечиш қийин бўлади. Масалан, Островскийнинг «Момоқалди роқ» идаги Катерина фақат биринчи қарашдагина равшан образга ўхшаб кўринади. «Зулмат салтанати»дан отилиб чиқишга интилучи хотиннинг фожиали образида англашилмайдиган кеч-нарсга йўққа ўхшайди. Лекин Катерина ролини ўйнаган артистлар хилма-хил—гоҳ юксак бадиий, гоҳ оддий образ яратганлар. Ҳаёт нақадар бой бўлса, бу образ ҳам ўшанча бойдир. Катеринани ўйновчи артист унинг мазмундор ва мураккаб ҳаётини уч соат давомида батамом берабилиши шартдир.

Рус классикларининг пьесаларидан ҳархил режиссёр ва артистлар ўз нуқтаий назарларидан муҳим ва керакли ҳисобланган мо-

ментларни топаоладилар. Агарда режиссёр ва актёрнинг пьесада топган шу муҳим, асосий моменти яъни унинг идеяси, фикрий йўналиш драматург ўйлаган идея ва фикрларга мос келса, театр кўзлаган мақсадига эришган бўлади. Тамошобин ўтмишнинг ҳақиқатан улуғ меросини идрок этган бўлади. Шундагина ўтмишдаги кишиларнинг идеялари ҳозирги замон кишилари учун қимматли бўлаолади. Ўтмишнинг яхши фазилатлари сингади, сатира ва комедия орқали танқид қилинган жиҳатлари рад қилинади. Театр халқ учун керак, театр халққа маънавий озиқ беради. Шунинг учун ўтмиш ҳаётни акс этдириш воят мас'улиятли ва фахрли вазифадир.

Шу жиҳатдан қараганда Ҳамза номидаги театрнинг «Сепсиз қиз»ни танлаб олишини тақдирлаш керак. Ёрини чин кўнгилдан ва самимий равишда севган, ундан ҳам шундай муҳаббатни кутган, брок бахтли бўлиш тўғрисидаги энг яхши ниятлари чил-чил синган сепсиз қизнинг фожиали аҳволи—ҳаётий жиҳатдан муҳим мавзу'дир. Талай танқидчи режиссёр ва актерлар Островский драматургиясини фақат «Майшат тасвири»дан иборат, деб билганлар. Островскийнинг кўп пьесаларини кўйишда шу қаранг традиция ҳолига кириб қолган эди. Лекин гўзал маиший характеристика буюк драматург-мутафаккирнинг асосий мақсади эмас эди. Островскийнинг пьесаларида майшат тасвирини инсоннинг ҳаётдан ажратиб бўлмайди, аммо маиший колорит идеянинг моҳиятини ташкил этмайди. Майшат на биринчи ва на иккинчи ўринда туради, у ҳарбир шахснинг узвий муҳим қисми ҳисобланади. Реалист Островский майшатнинг ўзини кўрсатиб қўяқолмай, балки майшат ва сермазmun маиший атмосфера орқали иштирок этучи шахсларнинг ҳаётини гавдалантириб қўяди.

Мана шунинг учун ҳаёт маиший бўёқлар блан тасвирланган пьесаларда театр кишилар ҳаётининг ички моҳиятини, драматург ўйлаганидай яққол ва инонтирарли қилиб очабилмаса, одам афсусланиб қолади...

Ҳамза номли театрдаги «Сепсиз қиз»ни кўрайик.

Парда очилади, тамошобин Волга тепасидаги шаҳар табиатидан завқланмайди. Баланд-пастиликлар жарликни эмас, ясама тахта зиналарни эслатади. Уфуқдай кўринган Волга на ўзининг бениҳоят эни ва на ўрмонларининг кўркамлиги блан кишининг таб'ини очмайди. Тамошобин ҳаёлида Волга тепасидаги шаҳар гавдаланмайди. Актёрлар ва тамошобиннинг сукуни кетирадиган улуғ рус дар'еси манзараси жилваланмайди. Бундай шартли обстановкада актёрларнинг ҳаққоний равишда яшаши қийин.

Лекин бизни бошқа нарса: асарни сахнага кўючи режиссёр (Е. Г. Амонтов)нинг нияти ва бу ниятни актёрлар томонидан амалга оширилиши қизиқтиради. Қаҳрамон қиз Лариса (ЎзССР халқ артисти Сора Эшонлўраева) нинг сокин фожиаси, Паратов (Хизмат кўрсатган артист Олим Хўжаев) нинг енгилтажлик, сурбетлик блан қиз қалбини эгаллаши, Карандишев (Хизмат кўрсатган артист Наби Раҳимов) нинг муҳаббат ҳукужини қозониб учун

титраб-қақшаши, бу ҳуқуқ блан ортиқча мақтаниши ва ўз путурсизлиги учун бировдан ўч олиши—«Сепсиз қиз»нинг қўйилишида режиссёр томонидан содир бўлган бирқанча камчиликларга қарамасдан, тамошобинга етиб боради.

Бу тамошода мавзу, характер, шахсларнинг фикрларидаги талай жиҳатлар ишланмаган. Режиссёр образнинг атиги бир-икки хислатини, бир-икки фикрини, ҳарбир шахснинг бир-икки орзусини очиб беради, қахрамон қиз образининг характеристкаси учун муҳим бўлган бирталай моментларни назаридан четда қолдиради. Пьесада қатнашучи шахслар бир-икки ҳолатни намойиш қилиш блан образнинг бутун моҳиятини очадилар. Самимий ва садоқатли муҳаббат, соф туйғилар сепсиз қиз—Лариса Огудалованинг ҳарбир ўйи ва қадам ташлашини бошқариб туради. Сора Эшонтўраева Лариса ролини ўйнаганда яхши тушунадики, Лариса Паратовни севади, аммо кунини дуруст ўтказиш учун Карандишевга тегиши, Паратовни тез унутиб юбориши керак, эҳтимол у кейинроқ Карандишевни севиб ҳам қолар. Мана Лариса—Эшонтўраева Карандишев блан бирга Волга қирғоғида пайдо бўлади, лекин унинг кўнгли Карандишевдан узоқлиги сезилиб туради. Ларисанинг Карандишев блан ҳечқандай муштарак туйғиси, муштарак фикри йўқ. У севгисиз ҳаёт қуришга ўзини-ўзи мажбур этгандай бўлади. У соябонига суяниб, бир нуктага тикилган ҳолда узоқ вақт кимирламай ўтиради ва ўзича хаёл суради. Лариса то Паратов блан учрашганга қадар чала ҳушда бўлади. У куёв-Карандишевга ўз репликаси, қарашлари блан очикдан-очик киноясини билдиради. У фақат бир нарсада кат'ий туради, у ҳам бўлса: бу ердан узоққа жўнаб кетиш ва севгисиз турмушга қўниқаш.

Карандишев—Наби Раҳимов Лариса блан биринчи марта қўлтиқлашиб чиқишидаёқ унга, келажак оиласининг зинати, деб қарайди. У кеккайган, мағрур ва ўзини ғолибдай хис қилади. У ҳечкимга бокмай, гавдасини тик тутиб юради. Ташки кўринишидаёқ Лариса блан Карандишев ўртасида зиддият сезилади. Лариса севгисиз ҳаёт қуришга мажбур бўлган. Ларисага келажакда эр бўладиган киши эса, кўр, у ўзининг севилмаслигини кўрмайди ва ўрқи-тагида йўқ муҳаббат блан фаҳрланади. У калтафаҳм мирқурук одам, ҳеч хизмати бўлмагани ҳолда кеккаяди, бир тийин блан дабдабали ҳаёт кечиришга интилади, бир тийиннинг қадрини миллионча деб тушинади. Брок буни қувлик, муғомбирлик блан қилмайди, балки кўнгиладан, самимий равишда қилади. (Хатто меҳмонларни ҳам доғулисиз, соф юракдан арзон овқат, ярамас сигара, паст вино блан меҳмон қилади).

Лариса блан Карандишев бирга саҳнага чиқишганда, тамошобин уларнинг бир-бирларидан нақадар узоқ эканликларини очик кўради. Лариса узоқка, Волгага тикилади, аммо унинг гўзаллигидан баҳра олмайди. Йўқ, у хаёл блан, орзу блан яшайди. Улар ёнма-ён турсалар ва ўпирсалар ҳам бир-бирларига тамоман бегона эдилар. Лекин Лариса хаёлида Паратовни эслаши блан жонлашиб кетади. Икки кўзи ёнади, сўзи эркинлашади, қони кизишади.

Унинг оғзидан чиқаётган гапларни бошқа Лариса гапираётгандай бўлади. Унинг Паратов тўғрисида айтган шоирона сўзлари, кўтаринқи мақтовларидан кейин Қарандишев Ларисани олиш фикридан қайтиши, ундан воз кечishi керак эди. Тамошобин Қарандишевдан кулади. У эса Ларисага караб, лабларини маҳкам қисиб, кизнинг аччиқ гапларини ютиб юборади. Лекин Лариса унга тегажак, «одамларнинг кўнгли» учун у блан муроса килажак, қалбида бўлса, доимо севиклиси Паратовни сақлаяжак.

Қарандишев ва Ларисанинг келишидан бирнеча дақиқа аввал Волга бўйидаги ресторанда (бой миллионер чол Кнуров блан савдогар Вася Вожеватов ўтиришган эди. Бу иккиси Ларисанинг опаси қизини Қарандишевга беришга қарор берганига ҳайрон бўлишади (авторнинг ниятида). Режиссёр, нима учундир, бунга алоҳида диққат қилмайди, бунга аҳамиятсиз нарсайди қарайди. Паратовнинг келиши учун тайёргарлик сезилмайди. Официант Иваннинг унинг келаётгани тўғрисида айтган бир оғиз гапи Паратовнинг муҳум меҳмон Иканлигини билдирмайди. Ваҳоланки автор бу нуктага жуда диққат қилади. Тўпдан сажот берилади. Лариса Паратовнинг келишини англаб, Қарандишевени уйга тортади. Пьесанинг бу муҳум сирни спектакльда рангсиз, бўш ифодаланган. Ваҳоланки Паратовнинг келиши Ларисанинг пиятини остма-уст қилади. Қарандишевнинг руҳига таявиш солади, пароходни сотиб олиб, фойда қилиш хаёли Вожеватовни жонлантиради, Лариса тўғрисидаги орзусини жуда хуфия саклаган Кнуровнинг умидини оширади. Спектакльда бу вазият кўрсатилмайди ва хозирунлар учун укадар аҳамияти бўлмаган миёна одам келгандай та'сир қолдиради.

Паратов (хизмат кўрсатган артист Олим Хўжаев) кўлида палжа ушлаган ҳолида, ғайрат блан, тез чиқиб келади. У тоза, чиройли, лекин оддий кийинган. Қаттиқ, доно-доно гапиради, қаҳ-қаҳ уриб кулади, ўзини ҳаммадан баланд ва қудратлироқ ҳис қилади. Унинг шериклари—Кнуров ва Вожеватовнинг унга қандай қарашини билиб бўлмайди. Паратов бир йилдан бери бу ерда бўлган эмас. У пароходини сотмоқчи. У Ларисанинг эрга тегишини эшитиб, аччиғланади. Брок бу ҳол шерикларини кизиктирмайди. Улар рольларини бўш ўйнайдилар.

Паратов ўзини Робинзон (хизмат кўрсатган артист Ш. Қажумов) деб атаган, оролда оч ва яланғоч ҳолда топиб олинган, камбағал актёрни кўнгли очиб учун бирга олиб юради. Актёр улоқ-қуроқ кийинган ва ташқи киёфаси бланок кишини қулдиради. Ваҳоланки Паратовдай бой параход сохиби унга ўз кийимини ечиб берган ва ўз хурсандчилиги учун уни ҳамроҳ қилган эди. Афсуски, спектакльда бу фикрни қабартадиган ҳеч нишона йўқ.

Мана Харита Игнатъевна Огудалова—Ларисанинг онаси (халқ артисти Кузнецова)нинг уйи. У шу қадар савлатли, хашамлики, бу уйда яшавчи кизнинг «сепсизлиги», камбағаллиги сезилмайди. Даҳлиз ва қатта меҳмонхона, духоба қопланган кресло, диван, гилла ва хоказолар. Демак хизмат кўрсатган сан'ат арбоби С. М. Милениннинг фикрича, сепсиз киз бой, хурсанд яшайди. Лариса ва она-

сининг қимматбаҳо кийимлари ҳам Кнуровдан пул тилангача пастлашган Оғудаловага ярашмайди. Унинг бировдан пул ундиришга «усталиги» ярамас одат, аммо бу комедиядан кўра кўпроқ трагизм, муҳтожлик натижасидир. Ҳолбуки Харита Игнатъевна ҳар сафар Кнуров ва Паратовдан пул сўраш учун оғзини жуфтлаганда тамошобин ётпасига кулади.

Ларисанинг онаси ғайратли, дадил, уддабурон, пулга ўч хотин. У камбағал ва бахтсиз оиласини муҳтожликдан қутқариш мақсадида ўз шарафига лойиқ ва ғолойиқ ишларни қилади. У кизини хийлага, принципсизликка, фойдага қараб иш қилишга ўргатмоқчи бўлади. Кузнецованинг ижросида у ташқи кўринишда манфур бойвичча эмас. Унинг ташқи кифоаси эмас, ички моҳияти тамошобинни дақшатга солади. У агар одамзоднинг туйғуси жаранглаган пуллар билан мустаҳкамланган бўлсагина, уни қадрлайди. У кизининг қишлоққа жўнашини ёқтирмайди. Ларисани та'на ва ҳақорат қилади. Пул ҳиди чикса, у активлашади, жонланади, ҳатто сатанглик қилади. Пул топиш имконияти йўқолиши билан безавталанади, лекин шу ҳис ўлиши билан тинчиб қолади.

Ларисачи? У меҳмонхонада янги кийимда юрса ҳам, аввалгидай. Икки қўли солинган, лаблари пир-пир учади, кўзи йиғлашга тайёр. Ҳечнарсга уни кизиктирмайди. Совғаларга кўз қирини ташламайди. Ўйнашни хоҳламасдан, оҳангни эшитмасдан ўйнайберади. Онасига куруқ ва лоқайд жавоб қайтаради, унинг ҳақоратига чидамай, у билан қаттиқ олишади. Эри билан ёшлигини кўмсагандай гаплашади. Ички, чуқур фожиани, сокин ва чорасиз аламини ҳис қилади. Шу алам ва ҳасрати билан қишлоққа кетиб, уни у ерда оз-оз ичига ютиб, кўмиб юбормоқчи бўлади. Паратовнинг келишини сезиб, эрини тез бирга кетишга шоширади.

Паратов Ларисани кўришга тоқати-тоқ бўлади. Хаприккиб, уни жон деб кутиб олишга тайёр турган Харита Игнатъевнанинг уйига киради. Паратов у билан ўпишиб, креслода ёзилиб ўтиради. Ундан ўзини олиб қочган нариги хонадаги Ларисага эшитдириш учун унинг онаси билан атайин қаттиқ-қаттиқ гапиришади. У ярим миллионлик сепи билан тегадиган киз тўғрисида сўзлайди ва шу ондаёқ Ларисага муштоқ бўлади. Аввал у тўғрисида ўсмоқчилаб гап олади, сўнгра уни кўрмоққа ошиқади.

Кўпинча театрларда Паратов образи алдоқчи ёвуз кишидай талқин қилинди. Паратов ролини ўйнаган Олим Хўжаев уни хотинлар қалбини эгаллашчи, маккор ёвуз қилиб тасвирламайди. Унинг талқинчи, Паратов бадавлат, чиройли, ғайратли, ташқи ожихатдан яхши тарбияланган кемачи-бой; унда шараф, номус, қасам ва муҳаббат тўғрисидаги тушунчалар унинг савдогарчилик психологияси билан, бир минутли нафс ғалабасига эришиш орзуси билан чатишади. Бундай ғалабанинг бошқа одамга қаттиқ азоб бериши, фожиали оқибати билан унинг иши йўқ. Олим Хўжаев талқинда Паратов бировнинг бахтини ҳам бузади, ҳам бир он унга бахт беради: Лариса (Эшонтўраева) уни самимий севади. Унинг келишини эшитиб, ўзгариб қолади. Паратов буни билади, тушинади. Бошқа

бир мол-дун'ели кизга унашилган Паратов—уни Лариса унитиб юборганидан ҳасрат қилади.

Паратов (Хўжаев) Лариса блан учрашганда, унинг туйғилари (муҳаббати)нинг маҳдудлиги сезилмайди. Унинг поймол қилинган туйғи ҳақидаги гапига Ларисанинг ишониши қийин, чунки у самимий бўлмаган, тумторокли гап. Паратовнинг шу дақиқада ҳам сепли бойвичга кизни унитмаслиги бу саҳнани сохта қилиб қўяди. Шунинг учун воқиянинг бундан кейинги ўсиши ғайри табиий бўлиб боради. Лариса Волгада сайр қилишга кўнади, Паратовдан самимий севги сўзини эшитиш блан Карандишевдан кетишга қарор қилади. Паратов руҳидаги бу бир онли самимий, ички ҳаракат—драматик коллизиянинг ривожланишида жуда муҳум ҳисобланади.

Хўжаев—Паратов Карандишевга бўлган рақобатини ва ўзининг ундан устунлигини ажойиб эркин равишда намойиш қилади.

Назокатли, озода, чиройли, зақкий Паратов Карандишев танбихини тез даф' қилади. Бу миллионер камбағал куёвни сурбетлик блан ҳақорат қилади. Карандишевнинг эски қуроллари йиғишини масхара қилади. Паратовнинг юриш-туриши ва қулишидан тамошобин унинг бошқаларга сўзини ўтказучи бой эканини ҳис қилади. Ташқи қиёфасида эса ҳечқандай салбий, дағал, ҳунук ҳислат кўринмайди.

Паратовнинг Карандишевга нисбатан кистохона, қўпол муносабати ва адовати бу пардада на Харита Игнатъевнанинг ва на Ларисанинг энсасини қотирмайди. Булар ҳар икковлари Паратов блан Карандишев ўртасида бўлган қаттиқ даҳанаки жангнинг соқов гувоҳи бўладилар. Наби Раҳимов жанжалга актив аралашмайди. У кўпроқ ўзини мудофаа қилади, Олим Хўжаев эса муҳолифини ўкситишда ғоят актив. Бу саҳна шундай ҳал қилинган, драманинг нима блан хотималаниши шу иккинчи пардадаёқ бутуқтай ма'лум бўлиб қолади. чунки ҳозирданок кўзичок—Карандишевни арслон—Паратов мижиғлаб ташлади. Бундан ташқари Паратов биронинг уйда куёвни бундай қўпол сувратда «сиқиб, сувини олиш»га жур'ат қилмас эди. Бу саҳна ҳақиқатан жуда ўткур, аммо авторда бундан кўра нозикроқ берилган эди.

Шуни айтиш керакки, Ларисанинг ўз севгисини изҳор қилиши торлари таранглашган шароитда (айрилик ва кўкқисдан севгани висолини кўриши, кўнглига ёқмаган кишига тегиши ва рағбатли ёрининг қайтиб келиши шароитида) кечмайди. Лариса ҳамон бир хилда текис, шопмасдан, осойишта ҳаракат қилади, ихтироси сезилмайди. Лариса ҳам, Паратов ҳам кизгин ҳолатга боп сўзни гапириши мумкин эди. Сўзларда қат'ийлик кам, кўкқисдан бир фикрга келиш йўқ. Лариса Паратовнинг бир йил дараксиз кетиб қолишини кечиргандай бўлади, «Севаман» сўзини э'тироф қилишдан чўчийди. Бу саҳнада ихтирос эмас, балки уятчанлик шарпа ташлаб туради.

Учинчи пардада Карандишев ҳозирлаган юксиз зиёфатда Карандишев аянч ҳолга тушади. Уни ҳақоратлаш очик, кескин тусга киради. Киноя найзаси бу блан ўтқурлашмайди, балки ўтмасланади.

Карандишев ҳарқанча аҳмоқ бўлса-да, аччик кесатишларни тез тушиниши керак эди. Робинзон бойлар улфатини қизиқчи сифатида хурсанд қилса, Карандишев уларнинг қурбони сифатида қайф-лантиради.

Лариса уқадар қизғин бўлмаган гапидан кейин Паратов блан кетишга рози бўлади. Алданиб, якка қолган Карандишев ўзини дуруст ҳис қилади. Лекин артист муҳим бир моментни—Ларисага бўлган муҳаббатни ифодалаб бермайди. Шунинг учун унинг Ларисадан маҳрум бўлиши, туйғиларининг таҳқирланиши ва ундаги ўч олиш истаги заминсиз бўлиб қолади. Карандишевнинг машҳур монологини артист жуда жонли сўзлайди, унда чинакам фожиа оҳанглари янгирайди, лекин бунинг учун Карандишевда асос йўқ, негаки у Ларисани севмайди. Карандишев, гўё уни Лариса ёқтиргандай, ўзини махтаган вақтда (яъни у енгиб чиққандай кўринганда) артист ўзини жуда камтар тутати... Башарти артист шунда ўзини юқори тутса, финалда ҳақоратланиш «фожиаси»—Карандишевнинг алданиши, сафиллиги, тентақлашиши кучлироқ таъсир қолдирган бўлар эди. Карандишев тўппончани қўлига олиб, уйдан қочиб чиқиб кетади. У тўппончани ҳамманинг кўз олдида очикдан-очик олаверади. Бундай бўлгач, тамошобин тўртинчи пардада «фожиали» аҳволни кутиши мумкин. Ҳолбуки автор ремаркада уни пайкамай олганини уқтиради. Тўртинчи парда декорацияси биринчидагининг ҳудди ўзи. Лекин автор очик сувратда: «Ёзги ойдин кеча» деб айтиб қўйган. Дарахларнинг япроқлари, улуғвор ва даҳшатли Волганинг суви ҳечқандай қайфият туғдирмайди.

Паратов Лариса блан сайрдан қайтиб келгач, қалбида унга нисбатан муҳаббат сезмайди. Фақат унга бирга бўлгани учун миннатдорлик билдириб, уйга кетишни тавсия қилади. Хўжаев бу кўринишни инонтитарли қилиб ўйнайди. Ларисадан воз кечиш фикри, афтидан, сахнанинг орқасида тузилган. Чунки Паратов Лариса блан чиқиб кетаётганида, унга бойвичча қиз унашилганини айтмоқчи бўлгандай, фикрга толган эди. У миллион сўм—сеп устида бош котиради. Унингча ҳаётда—номус, севги, туйғи эмас, балки пул муҳум; кишининг фазилатини пулнинг миқдори белгилайди. Паратов руҳида савдогарчилик майли уйғонади. Унашилган қиз узуги унинг бармоғига ҳарорат бермайди, виждонини қиздирмайди. У узукни Волгага отиб юбормайди. Узук—унинг иқболини хотирлатади.

Ларисанинг кўзи очилади. У умидларининг чил-чил бўлганини кўради. У ёрни кутган, унга инонган, яна севган, фақат алданган... У, Паратовни виждонга қарашга даъват қилади. Ҳайҳот! Паратов тўқис қиз сенидан воз кечаолмайди.

Бу сахна спектакльда автор чизгандай равшан ёритилмайди. Паратовнинг Ларисага бўлган муносабати юхиригача етмай қолади. Паратовнинг руҳида провардида нима қолади? Муҳаббатми ёки бўшлиқ? Лариса Паратовнинг кўзига сўнги марта тикилганда нима кўрди? Бу саволларнинг жавоби қоронғи бўлиб қолади.

Паратов ва уни қуршаганларга ма'лумки, Лариса ҳалок бўлаётир. Паратов тезроқ жўнашга ошиқади. Вожеватов ёшлик дўсти Ларисага ёрдамга бир тийин пул, бир минут вақтини сарф қилгуси келмайди. Кнуров агар Лариса унга тегишга рози бўлсагина, «чиким» қилмоқчи бўлади.

Лариса Карандишевнинг бахтсизлиги учун ўч олиш мақсадида ўқланган тўппончани этаги остига яширганини пайкамай: оламда севги йўқ, олтин излаш керак экан, деган фикрга майл кўрсатади.

Бу саҳнада Карандишев (Раҳимов) нинг Ларисани қайтариш тўғрисида самимий ялиниб-ялбориши, севгига касам ичиши юксак ифода блан берилади. У йиқилиб тиз чўқади, унинг камзули тугмалари ечилган, тепа сочлари тикка бўлган; кўзлари бир нуқтага тикилган, ялбаручи қўллари Ларисага узатилган... Ҳаракат ва имолари жонли, ифодали, сўзлари қақиқатан инонарли. Ларисанинг жавоблари ҳам самимий ва кишини ерга киритиб юборадиган даражада ўткурдир. Унда ачиниш асари йўқ, чунки унда муҳаббат йўқ. Унда сентиментальлик йўқ, чунки Карандишевга нисбатан унинг қалби бўм-бўш. Башарти бу фикрни ўстирсак, жамиятдаги риёкорликни фош қилучи ифодага қадар бориб етамиз; у Ларисанинг монолоғида унинг оғзидан чиқади: «Ёлғон айтасиз. Мен муҳаббатни излаб тополмадим, менга эрмак деб қараб келдилар ва қарамождалар!»... ✕

Ларисанинг сўзлари ҳамма нарса пулга асосланган жамиятга нисбатан ҳақдир. У жамиятда яшаш Ларисадай соф, самимий, кўнгулчан, мулоғим руҳли одамга ғоят оғир. Бу темани, бу образни С. Эшонтураева шу тахлитда уйнайди. Карандишев отгани учун, турмушдан қутқазгани учун унинг миннатдорлик билдириши ёрқин сувратда янграйди, чунки, гўё, энди бахт топилгандай бўлади.

Режиссёрнинг Кнуров ва Вожеватов образларини яратган артистлар устидаги ишга таассуф билдириш керак. Кнуров бадавлат, кўпни кўрган, ёшини яшаган, олғир одам—автор уни шундай характерлайди. Сайфи Алимов ижросида унинг фақат бир қислати—ёшини яшаганлиги очилади. Бу артистнинг уйнашича, у бир текисда ҳаракат қилучи (монотон), тамоман темпераментсиз одам. Унинг образида бойлик ғурури, давлатманд миллионернинг мустақиллиги кўринмайди. Авторга кўра, Кнуров Карандишевнинг Ларисага уйланишининг бузилиш фурсатини қўлдан бермаслиги. Ларисани уз ҳарамига олишга, Парижга олиб кетишга интилиши керак. Ҳатто Карандишевнинг расвосини чиқариб, унинг уйланишига тўсқинлик қилиши керак. Бу жиҳатдан Кнуров—авторга кўра—активдир. Спектакльда эса у тамоман лоқайд, сокин, беташвиш одам, у ўзини ҳамма нарсадан четлаб туради. Нега унинг Ларисага аталган соғғаларга пул сарф қилаётгани ҳам нома'лум. Биринчи мардадаги Кнуровнинг—Вожеватов блан бўлган суҳбатини ҳам режиссёр ўринсиз тузган. 15 минутгача чўзиладиган бу суҳбатда Кнуров ва Вожеватов бутунлай бепарво, ҳатто мудроқ босиб туришади. Ҳечнарсга қизиқинмасдан бапуржа гаплашишади.

Ваҳоланки гап Лариса, унинг характери, эрга тегиши, иложсиз аҳволи, жонона сепсиз киздан бой одамнинг фойдаланиши мумкинлиги тўғрисида боради. Кнуровнинг иккинчи пардада Ларисанинг онаси ҳузурига келиши яна шу руҳда ҳал қилинади. Кнуров «эртаси» уникига киришга ваъда қилади, аммо шошади. Волга бўйида учрашгандан кейин ҳечнарсга вақт ўтмасданоқ уникига кириб боради. Демак, Кнуров ичида кечикиб қолмаслик учун ошиқади, тезроқ мақсадга етишга шошилади. Брок иккинчи пардада тамошобин буни сезмайди. Кнуровнинг нимага келиши очик эмас. У ҳечнарсгага интилмайди. Пьесанинг воқиаси бундай Кнуровсиз ҳам юришаолади. Сўнги пардада Кнуров ҳеч қизиқсинмасдан, хотиржамлик билан Ларисага ёрдам қилишини билдиради. Ваҳоланки Кнуров шу дақиқани жўпдан бери кутиб келган эди. Кнуровнинг ўйлашича, Лариса энди уники бўлади, уни ўзи билан бирга Парижга олиб кетади. Лекин Сайфи Алимов сра шошмасдан, ҳовлиқмасдан Лариса билан бепарво гаплашади, уни Лариса зериктиргандай туйилади. Кнуров муваффақиятсиз ўйнайди. Унинг пьесада роли йўқ. Демак, пьесанинг жуда муҳим қисми—барча нарсадан кучли бўлган олтин мавзуи тушиб қолган. Ваҳоланки, Лариса сўнги дақиқагача соф муҳаббат йўлида буни рад қилиб келган эди. Бу режиссёрнинг жиддий нуқсонидир.

Вожеватов образи артист Жўраака ижросида автор ўйлагандай ўйналмайди. Островскийга кўра, ғоят бой фирманинг вакили, ёш йигит Вожеватов одамлар ичида кизга (мазкўр ўринда Ларисага) совғага бир тийин сарф қилишни кўзи қиймайди. Брок иккинчи пардада Ларисанинг онаси унга Вася 500 сўмга арзийдиган совға келтирганини сўзлаб, дейди: «У ўзи қизиқчи, буни у ҳазил биланми ё ростданми қилганини билиб бўлмайди». Мазкур спектакльда Вожеватовни билишнинг ҳожати йўқ. У ҳамма нарсани «ростдан» қилаётир.

У Ларисаникида кўп марта меҳмон бўлган, унинг ҳақидаги ҳамма гапларни, барча тафсилотларни билади, ҳамма нарсани кўздан кечириб, текшириб юради. Албатта бунга у вақтини бекорга—эрмак учун сарф қилган эмас. Ларисаникига меҳмонга борганида унга ортиқча стакан шампанский қўйиб беради, қизларга ўкишман' қилинган китобларни унга элтиб беради, унга ашула ўргатади, Ларисанинг уйида бўлишни завқ деб билади. Уникига бориш беговға-чиқимсиз бўлмайди, бунга Вожеватов хафа ҳам бўлмайди. Ларисанинг соддалигини, беғуборлигини мактайди, чуқур севгундай бўлса, самимий кўнгил қўйишини уктириб, Паратов мисолини келтиради. Лариса хафа бўлиб турганда кизини кулишга мажбур қилган онага аччиғланади.

Мана бунга қарамай, бизга нома'лум сабабларга биноан, Вожеватов Лариса ва унинг тақдири устидан кулчи, ичи қора мазохчи родини ўйнайбошлайди. Ажабо, шундай экан, пьесада Вожеватовнинг нима кераклиги бор? У нимага Ларисага совға юборади? Нимага унинг тўғрисида кўп гаптиради? Нимага уникига

тез-тез келиб туради? Вожеватов бундай талқин қилинса, тамо- ман ортиқча бир шахс бўлиб қолади.

Албатта, бунда актер айбдор эмас. Островскийнинг пьесасида ҳечқайси шахс ортиқча эмас. Иштирок этучи шахслар биргалашиб воқияни ўстириб, ҳарқайсиси якка, муштарак воқияни ривожлан- тиришга ёрдам беради. Бундай талқин қилинганда Кнуров ва Вожеватов пьесадан четда қолади ва бирлашган-якка воқиянинг аниқлигига халақит беради. Натижада традицион «уч севишучи» (Лариса, Карандишев ва Паратов) ни тасвирлаган пьеса ҳосил бў- лади. Бу драматургнинг ниятига тўғри келмайди.

Шу тахлитда соёв режиссёрлик композицияси спектакльни бу- зади. Тамошобин тугалланган асар ўрнига, ёрқин ва инонтирарли образлар яратган Сора Эшонтўраева, Олим Хўжаев ва Наби Ра- ҳимовнинг ажойиб ўйинини идрок этади.

Агар биз хизмат кўрсатган артистлардан Шариф Қаюмов иж- росидаги Робинзон ва М. Садриева ижросидаги Ефросинья Пота- повна образлари устида тўхталмасак, спектакльга холис баҳо бермаган бўлар эдик.

Камбағал актёр Робинзонни Паратов йўлда учратиб, унга ўз жийғини ешиб бериб, кўнгил очиш учун шаҳарга кетирган эди. У, Робинзонни «эрмак» учун олган, негаки «йўлда зериккиш одам- ни ўлдиради». Паратов Робинзон блан крепостнойдай муомала қилади: «Мана юрагингизни бўшатиб олинг, уни икки-уч кунга сизнинг ихтиёрингизга бериб қўйишим мумкин!», ва савдогарлар дарҳол зотсиз, қариндон-уруғсиз актёрни ўзлариники қилиб ола- дилар. Демак, Робинзоннинг вазифаси—зериккан савдогарларнинг «юрагини бўшатиш»дир. Улар бўлса, хоҳлаганларича уни ё тўй- ғазадилар, ё масхаралайдилар. Актёр—анойи, гул, юрагида «ки- ри» йўқ одам.

Шариф Қаюмов Робинзонни мулойим қилиб уйнайди. Унинг талқинида Робинзон соф кўнгил, ҳушчақчақ, анойи, кулгили, кўп вақтда кизиқчи. Лекин режиссёр Паратов Робинзонни нима учун олиб келганини унутган, Робинзон кўпинча ёлғиз ўзи якка қолиб кетади. Шу сабабдан муҳим тема кучини йўқотади — ахир: «Сан'ат олтинга хизмат қилади. Сан'ат аҳиллари сўм ҳукмронлиги остида кизиқчига айланиб қоладилар». Актёр ҳам ўз вазияти, я'ни Паратовнинг айтишича, «номсиз ва ватансиз» одам фожиасини очиш имкониятидан маҳрум бўлади. Бизнинг фикримизча, режис- сура бу темани сра очолмаган, уни тасодифий йўловчининг ҳуш- чакчаклиги блан алиштирган, автор камбағал актёрни атайин бой савдогарлар ичига аралаштирганини, унга Робинзон номини бер- ганини ва Паратов уни йўлда зерикмаслик учун бу ерга олиб кел- ганини эсдан чиқарган.

Спектакльдаги бу камчиликларни биз иккиланмай режиссёр- нинг ниятига қўямиз. У, Островский ўйлаган темаларнинг хилма-хилли- ги ва характерларнинг мураккаблиги, шахслар уртасидаги муносабат- ларнинг чигаллигини топишга жон кўйдирмаган. Режиссёр пьесани

диққат блан таҳлил қилиб ўқиса, шубҳасиз, буни пайқар ва очар эди.

Характерларнинг хислатларини ва ўзаро муносабатлар чизиғини мақоламизда кўрсатилгандай, яна чуқурроқ очишда, албатта, пьеса доирасидан, унинг мазмунидан четга чиқмаслик керак. Шундай бўлгач, образларнинг асил моҳиятини тўлиқ очиш ишини давом этдиришда мақоламизнинг актёр ва режиссёрга фойдаси тегар, деб ўйлаймиз.

Бу гапларимиздан, спектакль муваффақиятсиз чиққан, деган ма'но англашилмасин. Ҳамза театридаги «Сепсиз қиз», камчиликларига қарамасдан, тамошобинда—чўнтаги жарақ-жарақ олтинга тўлган, лекин қалби, руҳи пуч бўлган одам туфайли юксак умидлари тилжа-пора бўлган, соф қалбли, тоза руҳли, камбағал қиз-фожиасидай, таҳкирланган, оёқ-ости қилинган, камбағал, калта-фаҳм Карандишев тўғрисидаги пьесадай та'сир қолдиради.

„ТАНЛАНГАН ШЕ'РЛАР“

Амин Умарий асари. Ўздавнашр 1945.

Редактор—З. Исраилова. Тиражи—5000.

1945 йилнинг охирида шоир Амин Умарийнинг «Танланган ше'рлар» тўплами босилиб чиқди.

Марҳум шоир ўзбек совет поэзиясининг ёш, исти'додли, серҳаракат ва сермахсул шоирларидан бири эди. У ўз ше'рларида совет ёшларига муяссар бўлган улуғ бахт, шодлик, тўла қонли, пок, эркин муҳаббат ва социалистик жамиятда роҳат бағишлайдиган меҳнат шавқларини тараннум этди. Улуғ Ватан уруши йилларида эса шу бахтли ёшликни ва меҳнат меваларини сақлаб қолиш учун бўлган курашнинг жарчиси сифатида майдонга отилди.

Тўпламнинг «Кураш куйлари» қисмида ватанпарвар шоирнинг юрт ифтихори блан куйланган, жанговар, курашга шайлантиручи ше'рлари кўзга ташланади:

Ака-ука,

Опа-сиягил,

Дўстлар, кадронларим!

— Қўзғолдингиз!» — деди доҳий,

Қўрқма, паҳлавонларим!

Озодлик деб,

Саодат деб.

Тупроқ учун қўзғолдик!

Бўстон шаҳар,

Завод, колхоз

Қишлоқ учун

Қўзғолдик!

Улуғ дохйининг чакириги блан ватанни химоя қилишни муқаддас бурч деб билган миллионлар орасида шоир Амин Умарий ҳам бор эди. Унинг ше'рий нутқларида ватанга бўлган чуқур мухаббат, инсоният душмани бўлиши немис-фашист газандаларига қарши ўткур нафрат ва ғазаб гуркирайди.

Қирғин

Қирғин!

Ҳаромзода, олчоқ, сариқ вабога!

Йиртқич шоҳ бўлолмас ёруғ дунёда!

Оташин ватанпарвар шоир кўпроқ ўз ёшига монанд бўлган совет ёшларини—ўз тенгдошларини кураш ва ғалабага, саботли, матонатли бўлишга, ватанга содиқ бўлишга, ҳарбий илми тез сур'ат блан эгаллашга чакиради.

Ленинчи комсомол, тракторчи шер,

Дарҳол пайқаб олди душман сирини.

— Ватан, Сталин!—деб ёвнинг устига

Солдирди гижиниб тракторини!

(«Яша, кадрдон»)

Лекин шоир ғалаба ўз-ўзидан келмаслигини ёшларга уқтиради:

Ғалабанинг ўзи келмайди, дўстим,

Жон олиб, жон бериб, оласан уни,

Тер тўкиб меҳнатда, қон ютиб жангда,

Қалбингга ишқ каби соласан уни.

Ғалаба — кўз ёшининг тиңиши демак,

Ғалаба — абадин иқбол демакдир.

Ғалаба — муқаддас ватан деган сўз,

Ғалаба — истикбол, вифсол демакдир.

(«Ғалабанинг ўзи келмайди, дўстим»)

Шоир ғалаба шартларини фақат бир томонлама, фронтнинг ўзидагина деб қўймай, мамлакат ичкарисидаги тер тўкиб қилинадиган меҳнат, ҳамкорлик, мададкорлик ҳам қандай зарур эканини куйлайди. Колхоз пахтакори—теримчи қиз фронтдаги ёрига шундай тасалли беради:

Этак-этак терган пахтам сенга —

Қийим бўлсин пулатдек маҳкам!

Баданингга душман ўқи заҳр қуйса,

Пахтам бўлсин ярагга малҳам,

(«Қиз ҳам жангчидир»)

Амин Умарий «Ленинград йўлида», «Минг офарин», «Жанубдан ат», «Қиручи қиз», «Ифтихор», «Қирғин» ва бошқа ше'рларда ҳам Ватан уруши даврига тааллуқли, шу даврнинг сафарбарлик, кураш, меҳнат, ғалабага тўла ишонч оҳангларига ҳаможан бўлган

ше'рий куй яратаолди. Брок шоирнинг ўзи эса, галаба тантанаси куйларининг шодиёна қўшиқларига жўр бўлолмай вафот этди.

Тўпламининг «Қуёш жарчиси» деган иккинчи қисмида талантли, ўсуци, юрагида ше'риятнинг уруғлари сочилган шоирнинг улуг Ватан урушигача ёзган ше'рларидан намуналар бор. Бундаги ше'рлари мавзу'ларнинг ранг-баранглиги ва хушчокчоклиги блан кўзга ялғ этиб тапсланиб туради. Айниқса, урулдан аввалги тинч социалистик қурилиш йилларининг нап'асини ифода этуци ше'рларида илиқ ҳарорат сезилиб туради.

Ширинсан-да... Чунки ёшанкан,
Октябрьдир сув ичган чашманг,
Аг'ёрингга ўчди, рашклисан,
Қуёш, ойдан баланд карашманг, —

деб, ёшлиқ лаззатларини куйласа, «Қуёш жарчиси» («Альфияга») ше'рида истикболи порлоқ кизчасини ардоқлайди:

Ёшиңг учга тўлди гавҳар қизганим,
Йўлларинг умрбод долазор—гилам.

Шоирнинг ше'рларида фасл кўркемлиги янги ҳаётнинг шавки блан қўшиб тасвирланади. Бу эса инсонни дун'ё лаззатларида баҳраманд бўлишга чақиручи нидодек туюлади.

Баҳор латофатини, айтингчи, харид —
Қилиб бўладими?
Бўлмайди албат!
Баҳор юрак ахир, ҳусни — муҳаббат!

(«Баҳор — юрак»)

Унинг «Олтин жамол фасилсан», «Ёз ўйлари», «Ўзбекистон», «Водий», «Крим ше'рлари» каби асарларида жамиятимиздаги кишиларимизни бахтли ҳаёт баҳорида яшавчи авлод, инсоннинг ёшлигидаги унутилмас шодлик онлари кайфини сураётган насил деб тасвирлайди.

Биз марҳум шоиримиз А. Умарийнинг бу тўпламини қўлга олар эканмиз, ижоди гуллаб келаётган, келажакда ўзбек совет поэзиясига ўз ше'рларини гулдаста қилиб тақдим этишга ҳозирланган ёш талантнинг сўнмас образини эзгу хотиралаймиз.

А. Олимжонов.

„БИЗНИНГ ОВОЗ“

ЎзДавнашр. Редактори—Миртемир. Тиражи—5000

Ўзбекистон Совет ёзучиларининг ташаббуси блан СССР Олий Советига сайловлар кампанияси даврида «Бизнинг овоз» номли ше'рлар тўплами босилиб чиқди.

Тўпланда шоир. Рафур Ғулум, Шайхзода, Туроб Тўла, Мирмуҳсин, Чустий, Зулфия, Рамз Бобожон ва бошқа ўртоқларнинг ше'рлари бор.

Китобчанинг биринчи саҳифаси отокли шоиримиз, Гафур Гуломнинг:

«Тақдирни қўл билан яратур одам,
Ғойибдан келажак бахт бир афсона.
Саодат инсоннинг уз хунаридир,
Тақдирнинг сўзлари эмас баҳона» —

каби мазмундор, тўлқунли мисра'лар билан бошланган «Иосиф Сталин» ше'рининг дебочаси билан очилади. Тўпламни варақлаб ўқур экансиз, унда катта байрам—унитилмас сайлов кунининг ажойиб тантанасини, дунёда энг тула демократик ҳуқуқларга эга бўлган совет халқининг ғурур ва ифтиҳор билан ўз Олий ҳукумати ни сайлаганини ше'рий ифодаларда кўрасиз. Шунингдек улуғ Октябрь Социалистик революциясига қадар адолатсизлик билан ўтказилган сайловларда меҳнаткашларнинг канчалик ҳуқуқсиз бўлгани, Советлар ҳукумати даврида эса Сталин Конституциясида ёрқин ифода қилинган олийжаноб ҳуқуқлар ва бу муқаддас асосий қонун офтобининг нурлари остида эришилган фаровон турмуш бадиини мисра'ларда ёритилган. Тўпламдаги ше'рларнинг ичида шоир Мирмуҳсиннинг «Агитатор» деган ше'ри бирмунча яхши ишланган оммабоп ше'рлардан биридир.

Сайлов кампанияси даврида агитаторларимиз жуда катта хизматлар қилдилар. Улар кенг халқ оmmasига сайлов низомларини тушинтирдилар. Бу ше'рда кўрсатилган Ойимхом, ана шундай «Ватан ишқи мафтун этган» эпчил жамоатчи қизларимизнинг биридир:

«Бугун ватан хизматига у,
Сафарбар деб йилди узини.
Колхозчилар ичра ўтириб,
Ташвиқ қилар дохий сўзини».
«Ўқиб берар газета ҳар кун
Ўқиб берар сайлов низомин.
Гулхон ёнар. Қайнайди қумгон...
Ташланади гоҳ ўртага сўз.
«Баракалла, бор бўл, Ойимхом».

Байрам ва тўй сингари ўтган сайлов кунини, халқнинг ифтиҳор билан сайловга келиши шундай қўйланади:

«Шаҳарлар, қишлоқлар бугун кўп зебо,
Қувноқ нидолардан музика пайдо.
Ҳаркимга шу учун улуғ ифтиҳор

(Шайхзода — «Сайлов байрами»)

«Учинчи февраль — тўй, сайлов маърака,
Чалинг нагорани Аҳмаджон ака.
Тўйга ярашади тараннум газал,
Тўйга ярашади неки бор гўзал,
Тўй кунини йиғитлар чопани улоқ,
Дунёда нима бор тўйдан яхшироқ».

(Коллектив — «Сайлов қасидаси»)

Тўпلامдаги коллектив (Раъз Бобожон, Ёнгин Мирза, Туроб Тўла, Шухрат, Асқад Муҳтор, Мирмуҳсин) томонидан ёзилган «Сайлов қасидаси» ҳам диққатга сазовор шеърдир. Бу шеър кизгин ва улуг ишлар, кенг халқ оммасининг иштироки билан бошланган буюк юришлар даврида, коллектив бўлиб, ахллий билан муваффақиятли ижодий ишлар қилиш имконлигини яна бир марта кўрсатди.

Қасидада ўтмушда эзилган, қақирланган ўзбек халқининг эркинчилиги, оғир кунларда ўзбек халқига ёрдам қўлини чўзган буюк рус халқининг қўмаги, халқимизнинг Ленин ва Сталин раҳбарлиги ва мададкорлиги остида жураш ва жангларда қатъий ғалаба қозонгани, ниҳоят сайлов кунининг тантанаси содда ифодаланган:

«Ўлкада бошланса илғари сайлов,
Ҳақсизлик, ҳақорат бизга эди гов.
Мулкдори, бойлари, амалдорлари,
Қатта ер эгаси ва боярлари,
Сайларди ўзининг одамларини,
Оқпошшо буюрган бадномларини.»

Халқимиз немис-фашист босқинчиларга қарши олиб борилган шиддатли урушни ғолибона тамомлаб, энди тинч тараққиёт даврига кирди. Порлоқ ижод ва меҳнат даври бошланди. «Бугун яхши, эрта ундан яхшироқ» бўлиб қолади. Лекин капиталистик қуршавда яшашимизнинг бир минут ҳам унутмаслигимизни доҳиймиз Сталин ҳаммавақт ўргатиб келади. Мамлакатимиз кудратини янада кучайтириш, давлат чегараларини янада мустаҳкам ва хуш'ёр қўруклаш кераклигини ҳечвақт унутмаслик керак. Бу тугрида қасидада шундай қуйланади:

«Қиприк кузимизни асрагансмон,
Мамлакат гирдида уйғоқдир посбон.
Чегара қулфининг қалиди унда,
Пар тушса ўлкага, сезамиз тунда,
Мол кетар, қон кетар, ҳатто кетар жон
Аммо эрк, мамлакат кетмас ҳечқачон.»

Қасидада депутатлар совет халқининг содиқ ўғиллари, халқ хизматкори, Ватан ва халқ бахт-саодати боғининг боғбонлари экани содда равишда шундай талқин қилинади:

«Депутат! Элимнинг хизматкорсан,
Ватаннинг боғбон, ифтиҳорисан.
Бахт топган юртга, сен, доимо бош бўл,
Сен, элга қайғудош, доим йўлдош бўл.
Элимнинг орзуси бошингда бўлсин,
Ватаннинг иқболи қошингда бўлсин.
Депутат, ватаннинг ёруқ кўзисан.»

Қурултой бўлганда халқнинг ўзисан.
Сен учун жоң фидо айлар халойиқ,
Эл гамин емаган одам эмасдир,
У гулзор ичида ортиқча хасдир».

Қасида буюк тарихий ғалабаларимизнинг илҳомчиси, тинч юксалиш ва тараққиётимизнинг буюк ташкилотчиси, халқимизнинг меҳрибон доҳиси улуғ Сталин ҳақида айтилган чиройли мисра'лар блан тамом бўлади:

«Асрлар уфқида ҳеч ботмас қуёш,
Элига меҳрибон, ғалабага бош.
Шу бахтли кунларни келтирган доҳи
Мамлакат отаси, пушти паноҳи.»

Шу блан бир қаторда тўпламдаги ше'рлар камчиликлардан ҳам холи эмас. Масалан: айрим мисра'ларда вазн раволигига э'тибор берилмайди, ба'зи сатрлар бадий томондан жуда юзаки, бўш ишланган. Ортиқча, ўринсиз тақрорлар учрайди. Ба'зи ше'рларда (Масалан «Сайлов қасидаси»да) илгари бошқа шоирлар томонидан ижод қилинган иборалар, ҳатто ёд бўлиб қолган ма'но ва ўхшатишлар бошқачароқ вариантда берилаверади. Бу, асарнинг бадийлигига, оригинальлигига шубҳасиз халал келтиради. Шунингдек жонли, ҳаётини реалъ тасвирлар кам қўрилади. Та'сирсиз оддий гаплар устун туради.

«Яҳшилар советга депутат бўлсин,
Давлатнинг штаби фарзандга тўлсин.
(«Сайлов қасидаси»дан)
«Сен бирла баланд толпинади қушнинг қаноти,
Тенгликда яшар хотину—қиз, эрни ҳаёти.
Адлинг бландир одам—оламнинг суботи»,
(Чустиё «Тенгликда яшаймиз»)

Келтирган мисолимизда «қушнинг қаноти», «эрнинг ҳаёти», «оламнинг суботи» сўзларида «нинг» ўрнига «ни» ишлатиш адабий тилни бузишни ҳам кўрсатади.

Бу камчиликлардан қат'ий назар, «Бизнинг овоз» тўплами шоирларимизнинг мамлакатимиздаги муҳим, тарихий вазифаларга ҳозиржавоблигини кўрсатадиган бадий-ше'рий ҳужжатдир. Бу тўпламнинг қисқа муддат ичида анча сифатли қилиниб чиқарилишини олқишлаш керак.

М. Бобоев.

АДАБИЙ ТОШКЕНТ ВА САМАРҚАНД

СССР Олий Советига сайловлар кампаниясига Ўзбекистон совет ёзувчилари ҳам актив қатнашдилар.

Ёзувчиларнинг кўпчилик қисми СССР Олий совети депутатлигига номзод қилиб кўрсатилган кандидатлар ҳақида шеър, очерк ва ҳикоялар ёздилар. Бу асарларнинг кўпи газеталарда босилди. Баъзилари радиода ўқиб эшитдирилди ва ёзувчиларнинг ўзлари томонидан кенг сайловчилар ўртасида ўқиб ҳам берилди.

Ўртоқ Шайхзода, Тошкентда сайловчиларнинг бирқанча йиғинишларида шoir ва оташин агитатор сифатида иштирок қилиб, коммунистлар блян партиясизлар блокнинг кандидатларига атаб ёзилган шеърларини ўқиб берди. У, ўртоқ Усмон Юсуповнинг сайловчилар блян учрашиш кечасида, Свердлов театрида бўлган кексалар йиғилишида ва ўртоқ Нурмухамедовнинг ўз сайловчилари блян учрашиш кечаларида ўз шеърларини ўқиб берар экан, уни эшитиб тасирланган халқ, шoirни қизгин олқшлади.

Шoir ва ёзувчиларимиздан Миртемир, Туроб Тўла, Рамз Бобожон, Ёнгин Мирза, Чустий, Сайдахмад, Бурхонов ва Турсунов ўртоқлар Тошкент шаҳрининг Киров, Октябрь, Сталин районларида, Тўқимачиларнинг маданият саройида ва шунингдек пойтахтимизнинг бирнеча завод ва фабрикаларидаги ишчи, хизматчилар ўртасида ўз шеър ва очеркларини ўқиб эшитдирилди.

Сайловга бағишланиб ёзилган шеърларнинг бир қисми Ўзбекистон Давлат нашриёти томонидан халқ байрамига айланиб кетган сайлов кунига яқин «Бизнинг овоз» номи блян бир тўплам қилиб чиқарилди.

Сайлов кампанияси даврида радио ҳам яхши бадий эшитдиришлар бўлиб турди. Бу эшитдиришларда ёзувчиларимизнинг кўпчилик қисми ўз асарлари блян иштирок қилди. Масалан: шoir Ғафур Фулом, Шайхзода, Миртемир, Зулфия, Темир Фаттоҳ, Ойдин, Шукрулла, Утешев ўртоқлар радиога асарларини ўқиб бердилар.

Улардан ташқари Ўзбекистон Совет ёзувчилар Союзи ва партия ташкилоти СССР Олий советига сайловларга яқиндан ёрдам бериш учун бирнеча ёзувчилар коллективини ижодий группа қилиб, республикамизнинг бирнеча шаҳар ва районларига жўнатди. Шoir Миртемир раҳбарлигида Уткур Рашид ва Миркарим Осим ўртоқлар Фарҳод қурулишига, Туроб Тўла бошчилигида шoirлар группаси (Сайдахмад, Рамз, Мирмуҳсин, Шукрулла) Янги-Йўл районида чиқиб, ундаги бирқанча колхоз ва шихоналарда бўлди. Улар кўпчилик ишчи ва колхозчиларнинг район ҳам қишлоқларда бўлган йиғинларида ҳатто баъзи иншоотларда қайнаб турган қизғин иш процессида ўз шеърларини ўқиб бериб, халқни жуда хурсанд қилдилар.

Ёзувчиларимизнинг ўзлари ҳам кол-

хозининг меҳнат қайнаган қишлоқларда кўп нарсалар ўрганиб, катта таассуротлар билан қайтдилар. Шоир Туроб Тўла, пахта ҳосилини ошириш темасида бир катта шеър шоир Мирмуҳсин эса, пахтакор колхозчининг қаҳрамон образини яратиб бериш ниятида бир поэма устида ишламоқда.

Наманган, Андижон, Фарғона шаҳарларига борган ёзучилардан Кедров, Калугин ва Никитин ўртоқларининг ижодий агитгруппаси борган жойларида ўз асарларини ўқиб бердилар, агитация ва пропаганда ишларида бадний адабиётнинг катта таъсирий ролин кўрсатадиган намунали ишлар қилиб келдилар.

Сайлов кампанияси даврида қилинган бу ижодий ва амалий ишларнинг ҳаммаси, ёзучиларнинг бундан кейин ҳам ўз ижодий ишлари билан омма ўртасида доимо бўлишлари зарур эканини тажрибада кўрсатди.

Яқинда Тошкент ёзучиларининг катта йиғилиши бўлиб ўтди. Бунда шоирлар, драматурглар ва Ўзбекистон К(б)П Марказ Комитининг вакиллари қатнашди. Мажлисда республика пахтакор колхозчилари учинчи қурилтойи вакилларининг доҳимиз улуг Сталинга ёзган мактуби муҳокама қилинди ва Ўзбекистон совет ёзучилар союзининг мас'ул секретари ўртоқ Жуманиёз Шарипов бу тўғрида ёзучиларнинг вазифаларини ҳаққда катта доклад қилди.

Ўзбек халқи — деди докладчи, — пахтачиликни янада ривожлантиришнинг Сталинча программасини амалга ошириш учун, гайрат билан ишга киришимиз керак. Бу программа — республика халқ хўжалигимизнинг, маданиятимизнинг юксалиш программасидир. Ўртоқ Шарипов Ўзбекистон халқла-

рининг шон-шарафли иши эканини, Сталин программаси ўз ичига олган 8 йил мобайнида қилинажак оламшумул тарихий ишлар тўғрисида муфассал тўхтаб ўтди.

Забардаст халқимиз гайрат билан бошланган бу қизғин юришда ёзучилар олдига гоят катта ва шарафли вазифаларни қўяди. Улар пахтакор колхозчиларнинг фидокорона меҳнатини чинакам, бадний равишда ас этдирган, меҳнат қаҳрамонларининг мардона образларини гавдалантиручи очерк ва ҳикоялар, романлар, саҳна асарлари яратишлари керак.

Бу масала юзасидан академик, шоир Гафур Гулом, Шайхзода, Шевердин, Миртемир, Ивашев, Шукур Садулла, Ойдин ва бошқа ўртоқлар сўзга чиқиб, конкрет мажбуриятларни ўз устларига олдилар.

Пахтакорларимиз ҳақида яхши, мақтанарли асарларнинг камлиги борларининг ҳам кўп бадний томондан жуда кучсиз экани шу темадаги шеърларнинг бир-бирига ўхшаб кетганини кўрсатиб ўтдилар. Шоир Миртемир, ўз сўзида колхозчилар ҳаётидан мазмундор бир поэма ёзишга киришганини айтди. Болалар ёзучисига Шукур Садулла шу темада болалар учун чиройли шеърлар, эртаклар ёзишга ваъда берди. Бошқа ўртоқлар ҳам ўз ижодий планлари юзасидан намунали асарлар ёзишга, халқ билан бир қаторда, астойдил ишлашга киришганликларини билдирдилар.

Бу йиғилишдан кейин бирқанча ёзучилар — Чустий, Мирмуҳсин, Сайдахмад ва бошқа ўртоқлар колхоз ҳаётини яна атрофлича ўрганиш ва уларга маданий хизмат кўрсатиш учун Ўзбекистон К(б)П Марказ Комитининг агитгруппа составида Фарғона, Андижон, Самарқанд, Қашқадарь, Бухоро, Хоразм областларига ва

Қорақалпоғистон АССРга жўнаб кетдилар.

* * *

Шу йил 18 нчи мартда Тошкент Ҳамза Театри биносида шоир, академик Фафур Гуломнинг Сталин Мукофоти Лауреати бўлиш муносабати билан унинг ижодига бағишланган катта адабий кеча бўлиб ўтди. Театр зали партия, ҳукумат арбоблари, олимлар, ёзувчилар, архитектурлар, рассомлар, ўқитувчилар, совет интеллигенциясининг бошқа соҳаларидаги вакиллари, ишчи, колхозчилар ва меҳмонлар билан тўлди.

Катта бинога сизмай қолган бўйин севиқли шоиримизга бўлган ҳурмат ва муҳаббатдан, унинг халқчил янроғ садолари ўз ўқучиларига етиб борганидан дарак берарди.

Кечада, Фафур Гулом ижоди ҳақида шоир Шайхзода кенг ва мазмунли доклад қилди. У, адабийт оламига ўзининг бошланғич асарлари билан келган Фафур Гуломнинг самарали меҳнати натижасида, ижодиётида камолатнинг етук даражасига кўтарилганини кўрсатади. Ажойиб қиссалари, бадий ҳикоя, очерклари, жангли ва мазмундор шеърлари билан машҳур бўлган адиб ва шоир академик Фафур Гулом, фақат ўзбек халқининггина эмас, балки советлар Иттифоқининг бошқа республика халқларининг ҳам ҳурматли ёзувчиси бўлиб қолди—деди.

Докладдан сонг мамлакатимизнинг ҳар томонидан (Москва, Украина ССР, Қозоғистон ССР, Озарбайжон ва бошқа бирқанча жойлардан) келган сан'ат ва адабиётнинг машҳур арбоблари томонидан Фафур Гуломга ёзилган табрик—телеграммалар ўқиб берилди. Шоир Собир Абдулла, Ҳа-

מיד Гулом, Ҳақирий, Рамз Бобожон ва бошқалар Фафур Гуломга бағишлаб ёзган шеърларини ўқиб эшитдирдилар. Ундан сўнг пойтахтимизнинг отоқли артистлари Иттифоқ билан Фафур Гулом ижодига бағишланган катта концерт берилди.

* * *

Адабий ҳаётимизда бўлган янгиликлардан яна бири, шуки Москвада рус тилида ўзбек классик ва совет адабиёти поэзиясининг антологияси босмага тайёрланмоқда. Бу антологияга киритилган шеърларнинг таржимасига машҳур таржимонлардан Тихонов, Маршак, Алигер, Пеньковский, Липкин, Державин, Луговской, Пастернак ўртоқлар тортилган.

Шунингдек шоир Миртемир раҳбарлигида татар тилида босилиб чиқадиган ўзбек совет поэзиясининг антологияси ҳам босмага тайёрланди.

Ўзбекистон Давлат нашриёти «Пахтакор» номли тўпламини босмаҳонага топширди. Бунда Ўзбекистон ёзувчиларининг пахтакор колхозчилар турмушидан олинган, уларнинг пахта ҳосилини ошириш учун олиб борган жонбозликларини, қизғин меҳнат шу меҳнат орқасида эришилган фаровон турмушларини акс этдиручи ҳикоялари, бадий очерклари, шеър ва ашулалари киритилган. Шунинг билан бир қаторда «Зафар» номи билан ўзбек тилида «Адабий Тошкент» номи билан рус тилида босиб чиқарилган адабий альманахларнинг иккинчи китоби босмага берилди ва учинчисига материаллар тўпланмоқда.

* * *

Самарқанд ёзувчилари улуғ Ватан уруши йилларида аҳллик билан ишлаб, катта ижодий ишлар қилдилар.

Ватанимиз тинч тараққиёт даврига қадам қўйиши билан Самарқанд ёзувчилари ҳам гигант қурулишлар ва маданий юксалишларни бошлаб юборган қаҳрамон халқимизнинг руҳига мос бадий асарлар яратишга киришдилар.

Ёзучи Садриддин Айний, ўзининг кексалигига қарамай, тўла ижодий илҳом билан ишлаётир. Унинг ўрта Осиё халқларининг араб ва муғул босқинчиларга қарши олиб борган мардона курашларини акс эттирийдиган «Муқанна», «Темур Малик» каби тарихий пєвєстєвлари босилиб чиқди. Машҳур классик форс шоири Бедил асарларини босмага тайёрлади ва унинг ҳаёти ҳам ижодий ҳақида катта илмий асар ёзди. Ҳозир ўртоқ Садриддин Айний тожик классиклари тўғрисида бир катта асар ёзмоқда.

Шоир Саид Назарнинг кейинги йилларда ёзилган ҳикоя ва шеърлар тўплами яқинда босилиб чиқди. «Қаҳрамоннинг келиши» номли музикали драмаси саҳнага қўйилди. Ўртоқ Саид Назар Ватан уруши даврида Ўзбекистан колхозчиларининг галабамизни таъминлаган фидокорона меҳнатларини акс эттиручи ва ҳозир пахтадан юқори ҳосил олиш учун ғайрат билан кизгин иш бошлаб юборган қаҳрамонлар образини кўрсатучи

катта прозаик асари устида ишлаётир.

Шоира Ра'но Узоқова турли темаларда бирқанча шеър ва ашулалар ёзди. У ўзининг кейинги шеърлар тўпламини ёсмага тайёрлади.

Яқинда шеърлар тўламини босилиб чиққан шоир Шароф Рашид ҳозир унумли ижодий ҳаракат билан ишламоқда. У 1916 йчи йилда бўлган Жиззах қўзғолони ҳақида янги драма ёзётир.

Бирқанча шеър ва очерклари билан Самарқанд ўқувчиларига танилган ёзучи ва адабий танқидчи Воҳид Абдуллаев «Навойнинг Хоразм классик ёзувчиларига таъсири» деган темада илмий асар ёзмоқда.

Булардан ташқари Исмомл Акрам, Исмомлзода, Муҳаммадиев каби ёш драматурглар Самарқанд тамошобинлари учун бирнєча театр асарлари ёзиб бердилар. Буларнинг ичиди Исмомл Акрамнинг «Тақдир» номли музикали драмаси область театри саҳнасида ўйналмоқда. Ёш драматург Муҳаммадиевнинг «Вафо ва Макр» драмаси Самарқанд театри томонидан қабул қилинди.

Шулар билан ижодий ҳамкорликда бўлган рус драматурги ўртоқ Новосилова «Улугбек» ва «Бибихоним» каби тарихий драмаларни ёзиб тамомлади.

РЕДАКЦИЯ: *Ойбек* (мас'ул муҳаррир),
Ғафур Ғулом, Яшин, Уйғун, Абдулла
Қаҳҳор, Шайхзода, Ж. Шарифий,
М. Ашрафий, С. Абдуллаев.

На узбекском языке

„ШАРК ЮЛДУЗИ“

**ОРГАН СОЮЗА СОВЕТСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ
УЗБЕКИСТАНА**

**ОБЪЕДИНЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО „ПРАВДА
ВОСТОКА“ и „КЗЫЛ УЗВЕКИСТАН“**

Ташкент

Босишга руждат этилди 4/У 46 й да Р 01562. Қозғоз
формати 60 × 92/4. Босма листи 8,75. Бир листда
47 060 харф. Тиражи 3000. Баҳоси 10 сўм.

Тошкент. Иккинчи босмахона. Заказ № 187.